

С. АМИНОВ

ЗАБОНИ
МОДАРИ

7

МУРОЦИАТ БА ХОНАНДАИ КИТОБ

Дӯсти ҷавони ман, Бидон ва огоҳ бош, ки китоб дар радифи Модар ва Ватан арзандатарин муқаддасот ба ҳисоб меравад. Тамоми бузургон, донишмандон ва хирадмандони гузаштаву муосир китобро яке аз беҳтарин арзишҳои зиндагӣ дониста, онро "аниси кунҷи танҳои" ва "фурӯғи субҳи доноӣ" шиноштаанд.

Китобе, ки дар даст доред, бо захираи ниҳоят зиёд аз ҷон баромадааст. То дар ин шакли ниҳоят зебо ва мазмуни баланд ба дасти Шумо расидан муаллифон, ҳуруфчинон, рассомон, саҳифабандон ва ноширон ранҷи бисёре кашидаанд, маблағи зиёде сарф кардаанд. Бинобар ин ба қадри меҳнати онҳо расидан камоли боодобист. Китобро азизу муқаддас донед, чун гавҳараки ҷашм онро эҳтиёт намоед. Китобро бо шавқу завқи беандоза мутолиа созед, аз мундариҷаи он донишатонро афзун гардонед ва бомаърифату соҳибхирад шавед!

Бидонед, ки китобхониву китобдӯстӣ инсонро ҳатман ба қуллаи мурод мерасонад, мартабаашро дар ҷамъият баланд мебардорад, ӯро ҳимматбаланду қадршinos мегардонад. Эҳтиром ба Ватан, ифтихор бо Тоҷикистони азиз, дӯст доштани ҳар гӯшаву канори он аз дуруст мутолиа кардани китоб ва азбар кардани мазмуни матнҳои он ба даст меояд.

Ба Шумо, дӯсти ҷавони ман, дар роҳи омӯзиш, азхуднамоии арзишҳои бузурги инсонӣ муваффақиятҳо таманно дорам.

Бо эҳтиром
Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон

Э. Раҳмонов

**ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ЭМОМАЛӢ РАҲМОҶОВ**

С. АМИНОВ

ЗАБОНИ МОДАРӢ

КИТОБИ ДАРСӢ БАРОИ СИНФИ 7

*Коллегиаи Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷоп тавсия кардааст*

PLEIADES
PUBLISHING Inc
2002

ББК 81.2 (тоҷикӣ) Я 72

А- 57

Аминов С.

Забони модарӣ, китоби дарсӣ барои синфи 7-ум.

“Сарпараст”, Душанбе. Соли 2002, 224 саҳифа.

Ин китоб аз тарафи Маркази татбиқи Лоихаи таҷдиди сектори иҷтимоӣ тавассути маблағҳои қарзи Банки Осӣи Тараққиёт ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор гардидааст.

Ҷадвали истифодаи иҷоравии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли хониш	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1					
2					
3					
4					
5					

Муаллимони мӯхтарам!

Хошишмандем фикру мулоҳизаҳои худро оид ба мазмуни китоби мазкур ба нишони 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 45, Пажӯҳишгоҳи улуми педагогии Тоҷикистон ирсол намоед.

ISBN 1-931938-09-1

© “Сарпараст”, 2002

1. Шеърро ифоданок хонед.

Гӯед, ки дар он кадом сифатҳои забон баён шудаанд.

ЗАБОНИ МОДАР

Чӣ сон азиз аст, басо лазиз аст,
Забони модар.
Зи шираи чон гирифта чавҳар,
Дурдонarez аст,
Аз тег тез аст,
Забони бурро—забони модар.
Дар арсаи кор
Ту ҳамсадой, ҳам бебаҳой,
Забони корӣ, қозиба дорӣ.
Ғайрату завқам
Ту қардӣ бисёр,
Зӯру тавоно—забони модар.
Дар шӯришу чанг
Забони фатҳӣ,
Дар ғазаб оӣ, басо шучой.
Адӯ кунӣ қир бо найзаю тир,
Шуда ҳамоханг
Ханҷари бурро—забони модар.
Чӣ сон азизӣ, басо лазизӣ
Забони тоҷик,
Ширинтар аз чон, зи нукта борик,
Дурдонarezӣ,
Аз тег тезӣ,
Ба ту шарафҳо, забони модар!

Иброҳим Раҳматов

2. Байтҳо ва порчаи зеринро хонда маънидод кунед.

Гӯед, ки аз мутолиаи он чӣ натиҷа бардоштед.

1. Порсӣ гӯ, гарчи тозӣ хуштар аст,
Ишқро худ сад забони дигар аст.

Ҷалолиддини Румӣ

2. Гарчи хиндӣ дар азубат шаккар аст,
Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст.

Муҳаммад Иқбол

3. Назме, ки ҳам хусни мазмун ва ҳам хусни алфоз дошта бошад, мисли “Шохнома”-и Фирдавсӣ, “Хамса”-и Низомӣ ва “Девон”-и Ҳофиз аст, ки он назми нишотафзо, вачдовар ва мусаллами кулл аст.

Мирзо Фатҳалӣ Охундов

Шарҳи лугатҳо:

тозӣ—арабӣ

азубат—ширинӣ

алфоз—чамъи лафз, сухан, калом

нишотафзо—афзункунандаи шодӣ ва хушӣ

вачдовар—завқовар, шавқовар

мусаллам—писандида, қабул кардашуда

кулл—ҳама

Савол ва супоришҳо:

1. Бо истифода аз панҷ лугати аввал ҷумлаҳо тартиб диҳед.
2. Байту порчаҳои болоро ҳифз кунед.

3. Ҳикоятро ифоданок хонед ва гӯед, ки аз мутолиаи он ба чӣ хулоса омадед. Суду зиёни забонро чӣ тавр мефаҳмед? Андешаҳоятонро баён кунед.

Лукмони ҳаким сиёҳчарда буд. Касе ӯро ба бандагӣ гирифт ва муддате хидмат мефармуд ва аз вай осори илм ва ҳикмат мушоҳида менамуд. Рӯзе хоҷа ба расми имтиҳон вайро гуфт:

—Гӯсфанде бikuш ва бехтарин аъзои ӯро ба назди ман ор.

Лукмон гӯсфандро бikuшт ва дилу забонаш пеши хоҷа овард.

Рӯзе дигар гуфт:

—Гӯсфанде бikuш ва бадтарин аъзояш биёвар.

Лукмон гӯсфанде дигар бikuшт ва ҳам дилу забонаш овард.

Хоҷа гуфт:

—Ин чӣ гуна аст?

Гуфт:

—Ҳеч чиз бех аз дилу забон нест, агар пок бошад ва ҳеч чиз бадтар аз он нест, агар нопок бошад.

аз “Латиф-ут-тавоиф”

Шархи лугатҳо:

расми имтихон—тариқи имтихон
сиёҳчарда—сиёҳплӯст, гандумгун
хидмат—кор кардан барои касе, нӯкар
хикмат—доноӣ, дониш

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро хоҷа маҳз ба Лукмон ин корро фармуд?
 2. **Сиёҳчарда**-ро аз чихати сохт шарҳ диҳед.
 3. Дар талаффузи калимаи Лукмон чӣ ҳодисаи забониро мушоҳида мекунед?
 4. Пок ва нопок будани забонро чӣ тавр мефаҳмед?
-

4. Порчаи зеринро хонда маънидод кунед.

Мактаб сабаби виқору хилм аст,
Бозорчаи диёри илм аст.
Аз мактабу васфи ӯ чӣ пурсӣ,
К-он ҷо фалак асту лавҳу курсӣ.
Эй тифл, зи илм баҳра бардор,
К-аз лавҳу қалам шавӣ хабардор.
Тифле, ки қалам гирифт дар даст,
Дасти ҳамаро ба ҷуби тар баст.
В-он кас, ки ба лавҳу хат напардохт,
Ҳаргиз сияҳ аз сафед нашнохт...

Бадриддин Ҳилолӣ

Шархи лугатҳо:

виқор—савлату шукӯҳ
хилм—насмӣ, хушодобӣ
фалак—дунё, ҷаҳон
лавҳ—лавҳа, тахтаи хатнависӣ
курсӣ—сандалича барои нишастан

Савол ва супоришҳо:

1. Шоир ба кӣ мурочиат кардааст?
 2. Дар бораи мактаб иншо нависед ва аз шеърҳои медонистаатон истифода баред.
 3. Порчаро хифз кунед.
-

ТАКРОР ВА ҚАМЪБАСТИ МАВОДИ СИНФИ VI

5. Порчаҳои манзумро хонед ва маънидод кунед.
Феълҳои ҳолро ёфта нависед ва ба чӣ вобаста будани онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ман шуда фориғ, ки зи роҳи сахар,
Тегзанон субҳ даромад зи дар.
Оташи хуршед зи мижғони ман
Об равон кард бар айвони ман.
Абр ба боғ омада бозикунон,
Ҷомаи хуршед намозикунон.

Низомии Ганҷавӣ

2. Аз он гулшан дили густохи мо гул чида меояд,
Ки чашми боғбон он ҷо зи худ пӯшида меояд...
Канори баҳр киштиро камингоҳи хатар бошад,
Аз он доим нафас аз дил ба лаб ларзида меояд.
Ба мӯе метавон сад кӯхро бардоштан, Соиб,
Зи дил то бар забон як нуктаи санчида меояд.

Соиб

Савол ва супоришҳо:

1. Роҳҳои сохта шудани феълҳои ҳолро баён кунед.
2. Гӯед, ки феълҳои ҳол дорой кадом хусусиятҳои феъланд.
3. Боз кадом роҳи сохта шудани феъли ҳолро медонед?

6. Ҷумлаҳоро нависед ва феълҳои ҳолро муайян созед.
Роҳҳои сохта шудани онҳоро шарҳ диҳед.

1. Фақат бар шохҳои дарахтони бед фароштурукон ва гунчишкон нишаста хониш мекарданд. (С. А.)

2. Кабӯтар аз даруни дег парида баромада парвозкунон ва муаллақзанон аз даруни хучра берун шуда ба ҳаво рафтааст (С. А.)

3. Бачагони кӯча шодикунон ва чапакзанон “об омаду об омад—аз рӯи китоб омад”—гӯён фарёд мекашиданд. (С. А.)

4. Ҳарчанд акаам розӣ нашуда бошад ҳам, модарам ўро кашола карда ба пеши падарам бурд. (С. А.)

7. Матиро хонед ва мақсади асосии нависандаро баён созед. Феълҳои ҳолро ёфта, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Амин ва арбоб, ки миёнашонро аз рӯй баста, дар сояи дарахтон менишастанд, аз дур намоён шудани қозиро дида аз ҷо хеста, ба болои ҳашарчиён медавиданд ва овозашонро баланд карда “инча бизан!”—мегуфтанд. Як вақт як амини бисёр фарбеҳ аз зери дарахте хеста ба сари ҳашар омад. Ва ў ҳам ба қозӣ шунавонда ба ҳашарчиён чӣ навъ кор карданро нишон додан гирифт. Вақте ки қозӣ наздик расид, ў салом дода таъзимқунон истод ва қозӣ ба вай:

—Амин, шумо аз ҳад зиёд фарбеҳ шудаед. Ин ҳолат ба шумо бори зиёдати аст ва шуморо ноором мекунад. Бо ин коре, ки шумо дар пеши ман монанди арбоб ва аминҳои дигар мекунад, боратон сабук намешавад. Муносиб он аст, ки шумо гоҳе аз дасти ҳашарчиён каландро гирифта қадаре кор кунед, то ки ҳам бори худатон ва ҳам бори ҳашарчи сабук шавад.

Амин “хӯш таксир” гӯён давида ба рӯд даромад ва аз дасти ҳашарчи каландро гирифта ба замин зада хок кандан гирифт. Аммо баъд аз 10-12 бор каланд задан чунон дар арақ гӯтид, ки гӯё ба сари ў аз сатил об рехта бошанд ва суст шуда бар замин нишаста монд, ҳашарчиён қаҳ-қосзанон хандиданд.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Феълҳои ҳолро нависед ва чӣ тавр сохта шуданашонро баён кунед.
 2. **Амин** чӣ маъноҳоро дорад ва дар ин матн чиро ифода мекунад?
 3. **Боратон сабук намешавад**-ро шарҳ диҳед.
-

8. Матиро хонда мазмуни онро нақл кунед. Гӯед, ки феълҳои ҳол дар ҷумлаҳо чӣ нақшро иҷро кардаанд.

Мавзеи Қизилкӯл. Мо аз қуллаҳои сарбафалаккашида оҳиста поён фурумада, лаҳзае болои кӯҳи каб-қабуди яхин ист мекунем. Бале, кӯҳи каб-қабуд. Офтоб нурҳои худро болои кӯҳ

рост мекунад. Мо бараъло мебинем, ки аз нӯги тегаҳои тези пирях қатраҳои об чак-чак чакида ба поён мераванд. Қадре поёнтар шилдирроси об ба гӯш мерасад. Ба ҳамон тараф меравем. Аз дили пирях, ки ба ду тараф чудо шудааст, оби калон башафт берун шуда, ба шаху харсангҳо бархӯрда, сарозер меравад. Ба кучо меравад он, номаълум. Фақат хаминаш маълум, ки бекор меравад, бе фоида меравад, ба дилеву дарде дармон нашуда меравад.

Агар қатра-қатра чакидани тармаоб ва шуввасзанон чорӣ шудани обро ба ҳисоб нагирем, дар он ҷо хомӯшии тамои ҳукмрон аст. Вале ин хомӯшӣ хомӯшии қабл аз тӯфон аст. Садои гӯшкаркунандаи тракторҳои пуриктидор, ки зинаҳои қачмақачи даштро пас гузошта, торафт ба мо наздик меоянд, ба хомӯшӣ ва ҳолати якмароми ин мавзӯ раҳна мезананд. Дар паси тракторҳо кубурҳои азими обгузар.

Баъди чанде мебинем, ки ин мавзӯ ба майдони ҳақиқӣ табдил ёфтааст. Булдозерҳо роҳро ҳамвор месозанд. Экскаваторҳо ҷӯй мекананд.

Ато Ҳамдам

Савол ва супоришҳо:

1. Тақлидан ба матн нақле нависед, ки дар он маҳалли бароятон ошно тасвир шавад.
2. Феълҳои ҳоли дар матн буда кадом замонхоро нишон медиҳанд?
3. Дар матн кадом шакли феъли ҳол бештар истифода шудааст ва чаро?

9. Шеърро хонда маънидод кунед. Гӯед, ки мавзӯи асосии он чист?

Сабзаи хоки Ватан аз сунбули бегона бех,
Саъваи боғи Ватан аз булбули бегона бех.
Дашту саҳрои Ватан моро гулистони Ирам,
Як гули хори Ватан аз сад гули бегона бех.
Пораи нон дар Ватан орий ба каф бо нақди ҷон,
Аз ҳазору як кабоби бепули бегона бех.
Пораи абри Ватан авлотар аз дебои Рум,
Қатраборонаш зи дарёи мули бегона бех.
Тахтаи санги Ватан тахти Сулаймони ман аст,

Ҳанзали талхи Ватан аз омули бегона бех,
Марзаи кишти Ватан кам нест аз Девори Чин,
Қачпули хурди Ватан аз шахпули бегона бех,
Чашми махмуриву холи ёр афсунгар, вале
Чор тори зулфаш аз чил кокули бегона бех.

Собир Зикирзода

Шарҳи лугатҳо:

сунбул—ғиёҳи пиёзбех, ки гулаш хушбӯ аст
мул—май, шароб
тахти Сулаймон—тахте, ки Сулаймон пайгамбар
дар он менишаст ва дар он мерафт
ханзал—кадуи ёбой
омул—номи дарахтест дар Ҳиндустон, ки аз он
доруи чашм тайёр мекунанд
марза—канораҳои баландкардаи киштзор

Савол ва супоришҳо:

1. Ба шеър кадом номро мувофиқ меҳисобед?
2. Сифатҳои шеърро ёбед ва аз рӯи навъ шарҳ диҳед.
3. Андешаи хешро дар бораи Ватан изҳор кунед. Бо фикри шоир розиед ё на ва чаро?
4. Барои чӣ **Ватан** бо ҳарфи калон навишта шудааст?

10. Матиро хонда гӯед, ки кадом калимаҳо онро пуртаъсир гардониданд? Сипас сифатҳоро ёфта шарҳ диҳед ва аз рӯи хел дар сутунҳо нависед.

Ман дар хонаи Мулло Рӯзӣ бо Мулло Вафо ном шоири Ваҳшитаҳаллус шинос шудам. ӯ одами тахминан чилупанҷсола, баландқомат, қоқбадани сафедҷехраи рангканда буда, риши мошубиринҷшудааш тор-тор аз ҳам чудо шуда меистод. ӯ ором нишаста наметавонист: ҳамеша гоҳ китфи худ, гоҳ бозуҳои худ, гоҳ сари сина ва миёни худ ва гоҳҳо зонҳои худро ҷудогона-ҷудогона чунбонда меистод. ӯ кам гап мезад ва пеш аз гап сар карданаш дастонашро як чунбонда ва миҷгонҳояшро афшонда, ба ҳамсӯҳбати худ ваҳшиёна нигоҳ мекард.

Шеърҳояш бисёр, лекин ғамангез, хеле паст ва иборат аз такрори бемуваффақияти мазмунҳои обшустаи марсияномаҳо

буданд. Ҷ ҳафтае як бор ба хучраи Мулло Рӯзӣ меомад ва дар хар омаданаи бағали худро аз шеърҳои дар ҳамон ҳафта гуфтааш пур карда оварда, онҳоро аз як сар хондан мегирифт.

Садриддин Айнӣ

Шарҳи лугат:

марсия—шеъре, ки дар мотамдорӣ ва мадҳу ситоиши мурда гуфта мешавад

Савол ва супоришҳо:

1. Роҳҳои сохта шудани сифатҳои матиро муайян кунед.
2. Симои шахси бароятон шиносро тасвир кунед. Гӯед, ки навиштаи шумо қиёфаи он шахсро пурра инъикос мекунад?
3. Дар баён сохтани афту андом, хислату хӯ асосан кадом калимаҳо истифода мешаванд ва чаро?

11. Порчаи шеърро ифоданок хонед ва гӯед, ки хондани он бароятон чӣ эҳсосе бахшид. Ойро нависед ва хифз кунед

Шунидам, ки марде муборакхузур,
Ба наздики шоҳ омад аз роҳи дур.
Ҳақоикшиносе, ҷаҳондидае,
Ҳунарманде, офоқгардидае,
Бузурге, забоноваре кордон,
Ҳакиме, сӯҳангӯе бисёрдон.

Саъдии Шерозӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Сифатҳо бар шарҳи кадом калима омадаанд?
2. Аз ҷиҳати сохт сифатҳоро муайян кунед.
3. Байти аввалро ба наср баргардонед ва гӯед, ки чӣ ходиса рух дод.

12. Матиро аввал хонда гӯед, ки дар он кадом фасли сол тасвир шудааст. Сипас ҷумлаҳои сифатдорро нависед.

Аз наззори даштҳо, адирҳо, доманаҳои кӯҳсорон чашм ҳаловат мебарад, дил меболад. Онҳо дар ин фасли

гандумпазӣ ҳама зарнигор шудаанд. Дар ҳама ҷониб галлазорҳои тиллоранг дар шӯълаи офтоб медурахшиданд. Гандуми расида гӯё аз гармии офтоб шалпар шуда пинак рафта, хӯшаҳои вазнини худро ҳам намудааст. Гоҳ-гоҳ насими сабукпарвози кӯхистон бол афшонда, бо замзамаи латифи худ селҳои гандумро аз пинаки ширин бедор мекунад ва нозук-нозук алвонҷ дода мерақсонад, бӯи диловези онро парешон намуда, ба димоғи даравгарон ва хирманкӯбон мерасонад. Дар ин фасли пурфайз суруди обшорон, чашмасорон, наҳру сойҳои шӯхи кӯҳӣ, ки дар дараҳо танинандоз аст ва хониши пурқаҳқаҳаи кабакҳои дарӣ, ки гоҳ аз ин ҷо ва гоҳ аз он ҷо баланд мегардад, аҷаб нашъае дорад. Ба ин савтҳои тарабангез ва рӯхнавоз таронаи “майда”-хонии хирманкӯбон ҷӯр мегардад.

Сотим Улугзода

Савол ва супоришҳо:

1. Манзараеро дар ёд дошта бошед, тасвир кунед.
2. Пешвандҳои сифатсозро ба ёд оварда, бо онҳо калимаҳо созед.
3. **Шалпар шудан**-ро дар ҷои шумо ҷӣ мегӯянд?

13. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва ҳар байти онро маънидод кунед.

Ба пайкори душман далерон фирист,
 Хужаброн ба новарди шерон фирист.
 Ба раъйи ҷаҳондидагон кор кун,
 Ки сайдозмуд аст гурги кӯхун.
 Матарс аз ҷавонони шамшерзан,
 Ҳазар кун зи пирони бисёрфан.
 Ҷавонони пилафкани шергир,
 Надонанд дастони рӯбохи пир.
 Хирадманд бошад ҷаҳондида мард,
 Ки бисёр гарм озмудаасту сард.
 Ҷавонони шоистаи бахтвар
 Зи гуфтори пирон напечанд сар.
 Гарат мамлакат бояд ораста,
 Мадех кори маъзам ба навхоста.
 Сипоҳро макун пешрав ҷуз касе,
 Ки дар ҷангҳо буда бошад басе.

Ба хурдон мафармой кори дурушт,
Ки сандон нашојд шикастан ба мушт.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи лугатҳо:

хужаброн—далеру диловарон, шери беша
новард—чанг, разм
бисёрфан—донандаи тадбиру хилаҳои гуногун,
хилагар
бахтвар—бахтёр, соҳиби бахт
маъзам—азим, бузург
сандон—асбоби оҳангарӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Байтҳои сифатдорро навишта, тарзҳои сохташудани онҳоро аниқ кунед.
2. Ба мазмуни порча ҳамфикред ё не? Чаро?
3. **Ҷаҳондида мард**-ро боз чӣ тавр ифода кардан мумкин аст?

14. Ҳикоятро хонед ва ҳадафи асосии онро аниқ сохта, шарҳ диҳед. Гӯед, ки онро аз чӣ фаҳмидед.

Сағро гуфтанд:

—Сабаб чист, ки дар ҳар хонае, ки бошӣ, гадо гирди он натвонад гашт ва бар ҳар остонае, ки хуспӣ, аз он ҷо натавонад гузашт?

Гуфт:

—Ман аз ҳирсу тамаъ дурам ва ба бетамаию қаноат машхур; аз хоне ба лаби ноне қонеам ва аз бирёне ба хушкустухоне хурсанд. Аммо гадо суҳраи ҳирсу тамаъ аст ва муддаии ҷӯю мункири шабаъ, нони якҷафтааш дар анбону забонаш дар талаби нони якшаба ҷунбон; гизои даҳрӯзааш дар пушту асои дарюзааш дар мушт. Қаноат аз ҳирсу тамаъ дур асту қонеъ аз хариси томеъ нуфур.

ҚИТЪА

Дар ҳар диле, ки иззи қаноат ниҳод пой,
Аз ҳар чӣ буд ҳирсу тамаъро бибаст даст.
Ҳар ҷо ки арз кард қаноат матои хеш,
Бозори ҳирсу маъракаи озро шикаст.

Абдурахмони Ҷомӣ

Шархи лугатҳо:

сухра—гирифтор
чӯъ—гуруснагӣ
шабаъ—серӣ
анбон—халта
дарюза—гадой
томеъ—тамаъкунанда
нуфур—нафрат кардан

Савол ва супоришҳо:

1. Муайян созед, ки сифатҳо аз кадом хиссаи нутк сохта шудаанд?
2. Қумлаи дуюмро бори дигар хонда, махсусияти онро шарҳ диҳед.
3. Қитъаро хифз кунед.

15. Порчаи манзумро хонед ва мазмуни онро нақл кунед. Кадом санъати бадеӣ дар ин порча истифода шудааст?

Лайлӣ чу камар ба равшанӣ чуст,
Маҷнун чу қасаб баробараш руст.
Лайлӣ ба сухан париваше буд,
Маҷнун ба ҳикоят оташе буд.
Лайлӣ сумани хазоннадида,
Маҷнун чамани хазонрасида.
Лайлӣ зи бирун паранд медӯхт,
Маҷнун зи дарун сипанд месӯхт.
Лайлӣ сари зулф шона мекард,
Маҷнун дури ашк дона мекард.

Низомии Ганҷавӣ

Шархи лугатҳо:

камар—махтоб
чуст—чобук, чаккон
қасаб—най
руст—сабзидан
суман—ёсуман, гулест сафеду хушбӯ
паранд—матои абрешимии нафису харир

Савол ва супоришҳо:

1. Сифати феълиро ёбед ва он байтҳоро нависед.
2. Хусусияти сифатҳои феълиро баён кунед.
3. Байти чорумро ба наср баргардонед.

16. Порчаро хонда шарҳ диҳед. Гӯед, ки мазмуни онро кадом зарбулмасал ифода менамояд.

Азизи ман, сухани андешанокарда чун зари носанчида аст. Аввал бояд, ки бар худ андеша кунӣ ва накли ҳар фикреро бар маҳаки имтиҳон бизанӣ, он чи аз ҳаёлот афтад, онро ба зухур оӣ.

БАЙТ

«Сухан, к-он аз сари андеша н-ояд,
Навиштанрову гуфтанро нашояд».

Самандари Турмизӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Сифатҳои феълии дар матн буда чӣ хел сохта шудаанд?
2. Фарқи сифати феъли аз сифат дар чист?
3. Байт ба мазмуни фикра чӣ робита дорад?

17. Порча ва байтҳои зеро хонда маънидод кунед ва нависед. Гӯед, ки сифатҳои феълии мавҷуда кадом замонро ифода мекунанд.

1. Арастуи равшандили хушманд,
Сано гуфт бар тоҷдори баланд,
Ки доим ба дониш гироянда бош,
Дари бастагиро кушоянда бош.

2. Сӯи хона омад ба охистагӣ,
Ниғаҳ дошт мӯҳри забонбастагӣ.

3. Нишонаш падидасту ӯ нопадид,
Дари бастаро аз кӣ чӯяд калид.

Низомии Ганҷавӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Сифатҳои феъли аз сифат ва феъли ҳол чӣ фарқ доранд?
 2. Кадом хусусияти сифати феъли онро бо феъл қарин мегардонад?
 3. Роҳҳои сохта шудани сифати феълиро шарҳ диҳед.
-

18. Шеърро ифоданок ҳонда гӯед, ки ба он кадом ифодаҳо муассирят бахшидаанд.

Фалак ба қомати пири хамида мемонад,
Чаҳон ба деҳаи торочдида мемонад.
Ниҳоли гул ба назар найзаест хунолуд,
Ба боғ сарв ба тири хазида мемонад.
Кадам сайд кушодаст синаро чу ҳадаф,
Ки абруяш ба камони кашида мемонад?
Зи ҷӯши лолаву гул боғ шуд чунон гулгун,
Ки барги тоқ ба дасти бурида мемонад.
Зи баски аҳли чаҳон хуни якдигар хӯрданд,
Сари сипеҳр ба нори макида мемонад.
Ба дасти сабзхатон чоми лолагун дар боғ,
Ба чашми оҳуи сунбулчарида мемонад.
Замона оби тароват зи ҷӯи гулшан бурд,
Замини боғ ба чайби дарида мемонад.
Даруни чомаи рангини хеш дунёдор,
Ба кирмҳои бирешимтанида мемонад.
Макун насихати дунё ба мардум, эй воиз,
Ки ин сухан ба ҳадиси шунида мемонад.
Дилам зи ёди қафас, Сайидо, малул шавад,
Ба мурғи хонаи сайёддида мемонад.

Сайидои Насафӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Сифатҳои феълии дар шеър буда чӣ тавр сохта шудаанд?
 2. Муродифҳои **чаҳон**-ро ном бубаред ва гӯед, ки кадоме аз он танҳо хоси услуби бадеист.
 3. **Зи баски**-ро боз чӣ тавр ифода қардан мумкин аст?
-

19. Матиро хонда ҳикмати онро дарёбед ва шарҳ диҳед.

Панҷ чиз аст, ки ба ҳар кас, ки доданд, зимоми зиндагонии хуш дар дасти ӯ ниҳоданд: аввал, сихати бадан; дуюм, эминӣ; сеюм, вусъати ризк; чаҳорум, рафики шафиқ; панҷум, фарогат. Ҳар киро аз ин маҳрум карданд, дари зиндагонии хуш бар рӯи вай бар оварданд.

ҚИТЪА

Ба панҷ мерасад асбоби зиндагонии хуш,
Ба иттифоқи ҳақимони шӯхра дар офок:
Фарогу эминию сихҳату кифофи маош,
Рафики хубсияр—ҳамдами нақӯахлоқ.

Абдурахмони Чомӣ

Шарҳи лугатҳо:

зимом—инон, лаҷом

шафиқ—меҳрубон, дилсӯз

фарогат—осудагӣ, оромии роҳат

хубсияр—хушхулқ, хушрафтор

Савол ва супоришҳо:

1. Мазмуни ҳикматро бо як ҷумла нависед.
2. Шумораҳои матиро ёбед ва аз рӯи хелу сохт муайян кунед.
3. **Асбоб**-ро бори дигар талаффуз кунед ва ҳодисаи руҳдодаро шарҳ диҳед.

20. Порчаи манзумро хонед, мазмуни онро маънидод кунед. Оё шумо ба гуфтаи Саъдӣ розиед? Мулоҳизаатонро баён созед.

Се касро шунидам, ки гайбат равост,
В-аз ин даргузаштӣ, чаҳорум хатост:
Яке подшоҳи маломатписанд,
К-аз ӯ бар дили халқ бинӣ газанд.
Ҳалол аст аз ӯ нақл кардан хабар,
Магар халқ бошанд аз ӯ барҳазар.
Дувум, парда бар беҳаёе матан,
Ки худ медарад пардаи хештан.

Зи хавзаш мадор, эй бародар, нигоҳ,
Ки ӯ медарафтад ба гардан ба чох.
Савум кажтарозуи норостхӯй,
Зи феъли бадаш ҳар чӣ донӣ, бигӯй.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи луғатҳо:

маломатнависанд—сарзанишкунанда

газанд—осеб, зарар

барҳазар—боэҳтиёт

кажтарозуи норостхӯй—фиребгар, қаллоб

Савол ва супоришҳо:

1. Шумораҳоро нависед ва соҳти онҳоро муайян созед.
2. **Чор** дуруст аст ё **чаҳор**?
3. Порчаро ҳифз кунед.

21. Матиро хонед ва муайян кунед, ки сухан дар бораи чӣ меравад. Ҷумлаҳои шуморадорро нависед ва нумеративҳояшро шарҳ диҳед.

Шаҳри Насо, тангкӯчаи назди хавлии Фирдавсӣ. Дар пеши дар харе истодааст, ки ба вай ду хӯрчин бор карда шудааст. Аз дар Абӯалӣ ва Ҷузҷонӣ баромаданд, ҳар ду либосҳои тозаи озода пӯшидаанд. Онҳоро худи Фирдавсӣ гусел мекард.

Абӯалӣ бо шавқ мегуфт:

—Ин як моҳе, ки дар манзили шумо гузаронидам, босаодаттарин моҳи зиндагии ман буд!

Онҳо дар пеши дар қарор гирифтанд. Абӯалӣ сар ҳам карда гуфт:

—Ба ман фотиҳа диҳед!

Фирдавсӣ чашмонашро пӯшида, лаҳзае фикр карда ва баъд бузургворона гуфт:

—Дар замони салтанати офатбори Маҳмуд қисмати ту ғарибию сарсонӣ аст. Ту на соҳиби хонаю чой шуда метавонӣ, на баҳравар аз осоишу ҳаловат. Саодати аёлу фарзанддорӣ, шунидани хандаи хушбахтонаи кӯдаконат ба ту муяссар нахоҳад шуд. Ҳақиқат хонаи ту, илму дониш ёри ту, хизмати халқ саодати туст. Дар хотир дор, ки шамшери ҳукмдорон аз маҳв кардани ту ва фикрҳои ту очизанд. Ҳазор

шамшер бар як дониш зафар ёфта наметавонад, аммо як дониш бар ҳазор шамшер зафар меёбад...

Абӯалӣ хомӯш истода гӯш мекард.

Сотим Улугзода

Савол ва супоришҳо:

1. Нумеративҳои-то, дона, адад, чилд, сар, нафар, кулча-ро истифода бурда ҷумлаҳо тартиб диҳед.
 2. Сарсатри дуҷумро бори дигар хонед ва мулоҳизаатонро баён кунед.
 3. Иншое нависед, ки дар он зиндагии шахсе тасвир ёфта бошад.
-

22. Матнро хонед ва ҳадафи асосии онро муайян кунед.

Гӯед, ки мақсади асосӣ дар кадом ҷумла баён шудааст.

Чунин гӯянд, ки Парвиз Баҳроми Чӯбинро дар ибтидо некӯ медошт, чунон ки як соат бе ӯ набудӣ ва дар шаробу шикор ва хилват аз ҳештан ҷудо надошти ва ин Баҳром савори ягона буд ва муборизу беҳамто. Магар рӯзе малик— Парвизро уммоли хирӣ сесад шутури сурхмӯй оварданд ва ба ҳар як хирворе аз ҳавоич ва дигар матоъ. Бифармуд, то ҳамчунон барои Баҳроми Чӯбин баранд, то ӯро дар матбах фароғе (осуда) бувад. Дигар рӯз Парвизро хабар оварданд, ки дӯш Баҳром гуломеро аз он хештан фуру кашид, бубаст, чӯб бизадаш. Парвизро ҳашм гирифт, гуфт:—Баҳромро ҳозир кунед.

Чун Баҳром биёмад, бифармуд, то аз силоҳхона теге понсад биёварданд. Гуфт:—Эй Баҳром, ҳар чӣ аз ин тегҳо нақӯтар аст, ҷудо кун.

Баҳром ҳамегузид, то теге саду панҷоҳе бигузид.

Гуфт:—Он чӣ хиёр турост, аз ин гузидаҳо берун кун.

Пас, Баҳром аз ин гузидаҳо ду тег ҷудо кард. Парвиз гуфт:—Акнун бифармой, то ин ду тегро дар як ниём бисозанд.

Пас, Баҳром гуфт:—Эй малик, ду тег дар як ниём некӯ наёяд.

Парвиз гуфт:—Ду фармондеҳ дар як шахр некӯ набошад.

Баҳром буни бунон дид, дарвакт бидонист, ки ӯ хато кардааст.

Парвиз гуфт:—Агар на он астӣ, ки туро бар ман ҳаққи хидмат бисёр аст ва бардоштаи хешро намехоҳам, ки бияфканам ва илло аз ту дарнагузаштаме. Ин корро даст боздор, ки худои таоло моро бар замин довар кардааст, на туро. Ҳар киро доварӣ бошад, холи он барои мо барбояд дошт, то он чӣ вочиб кунад, дар он боб ба ростӣ бифармоем ва агар баъд аз ин зердастею дирамхаридаеро гуноҳе падид ояд, нахуст бояд ки маълуми мо кунӣ. Пас он чӣ вочиб ояд, таъдиб фармоем, то ҳеч касро ба новочиб ранҷе нарасад. Ин бор афв кардем.

Баҳром, ки чунин сипаҳсолоре буд, бо ӯ ин хитоб рафт, бо дигарӣ худ чӣ равад?!

аз «Сиёсатнома»-и Низомулмулк

Шарҳи лугатҳо:

Парвиз—номи подшоҳ, ки ӯро Хусрав гӯянд
Баҳроми Чубин—яке аз сардорони бомаҳорати
Ҳурмуз шоханшоҳи сулолаи Сосониён
уммол—коркунон, коргузoron, амалдорон
хирӣ—хиротӣ
хирвор—боре, ки як ҳар мебардорад, ченаки вазн—
300 кг
хавоич—чамъ ҳоҷат, чизҳои зарурӣ
матбах—ошхона
хиёр—ихтиёр
буни бунон—таги кор
таъдиб—адаб, танбех, чазо

Савол ва супоришҳо:

1. Ба матн чӣ ном мондан мумкин аст?
2. Шумораҳои матро нависед, сохт ва имлои онҳоро шарҳ диҳед.
3. Понсад ё панҷсад?
4. Қумлаи охириро шарҳ диҳед ва муродифҳои сипаҳсолорро ном бубаред.

23. Ҳикоятро бодикқат хонед ва маънидод кунед. Мазмуни ҳикоятро мухтасар нависед.

Мардумозореро ҳикоят кунанд, ки санге бар сари солехе зад. Дарвешро маҷоли интиқом набуд. Сангро нигоҳ

хамедошт, то замоне ки маликро бар он лашкарӣ хашм омад ва дар чоҳаш кард. Дарвеш андар омад ва санг дар сараш кӯфт.

Гуфто:

—Ту кистӣ ва маро ин санг чаро задӣ?

Гуфт:

—Ман фалонам ва ин ҳамон санг аст, ки дар фалон таърих бар ман задӣ.

Гуфт:

—Чандин рӯзгор кучо будӣ?

Гуфт:

—Аз чоҳат меандешидам, акнун ки дар чоҳат дидам, фурсат ганимат дониستم.

Носазоеро, ки бинӣ бахтиёр,
Оқилон таслим карданд ихтиёр.
Чун надорӣ нохуни дарранда тез,
Бо бадон он беҳ, ки кам гирӣ ситез.
Ҳар кӣ бо пӯлодбозу панҷа кард,
Соиди симини худро ранҷа кард.
Бош то дасташ бибандад рӯзгор,
Пас ба коми дӯстон мағзаш барор.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи лугатҳо:

мардумозор—ситамагар, золим
солех—порсо, некмард
чоҳ—мақому мартаба
носазо—нолоик, бадкирдор
ситез—чангу ҷидол, душманӣ
соиди симин—дастони нозуку латиф

Савол ва супоришҳо:

1. Ҷонишинҳои матнро нависед ва хелҳои онро муайян кунед.
2. Ғӯед, ки ҷонишинҳо дар ҷумла чӣ нақше доранд?
3. **Маро** ва **манро**? Кадоме аз инҳо дуруст?
4. Муносибати шумо ба ҳикоя чӣ гуна аст.
Андешаҳоятонро изҳор кунед.
5. Порчаи шеърро ҳифз намоед.

24. Ҳикоятро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Дар рафти хондан ҷонишинҳоро шарҳ диҳед. Хулосаю андешаатонро мухтасар нависед.

Чунин гӯянд, ки Нӯшервони одил дар айёми подшоҳии хеш хештанро бемор сохт ва устуворон ва аминонро бифармуд, то гирди подшоҳии ӯ бигарданд ва аз вайронаҳо хиште кӯҳна биоваранд, то бемории ӯро бад-он илоҷ кунанд. Ва ба мардумон чунон намуд, ки пизишкон дармони ӯ бад-он фармудаанд. Пас бигаштанд ва боз омаданд. Гуфтанд: “Дар вилояти малик ҳеч ҷое вайрон наёфтем ва на хишти куҳан”.

Нӯшервон шодмон шуд ва шукр кард ва гуфт: “Ман ин ба озмоиш кардам, ки бидонам, ки дар мамлакати ман ҷое вайрона мондааст ё на. Акнун ки намондааст, подшоҳӣ ба тамоm ва камол шуд, бихамдиллоҳи ва минна.

Ва бидон, ки кӯшиши он подшоҳони қадим ба ободон доштани ин ҷаҳон буд, аз баҳри он ки донистанд, ки ҳар чанд ободонӣ бештар, вилояти эшон бештар ва раият баанбӯхтар бувад. Ва низ донистанд, ки ҳокимони ҷаҳон рост гуфтаанд, ки дин ба подшоҳӣ ва подшоҳӣ ба сипоҳ ва сипоҳ ба хоста ва хоста ба ободонӣ ва ободонӣ ба адл устувор аст. Ва ба ҷавру ситам кардан ҳамдастон набудандӣ ва аз касони хеш бедод кардан раво надоштандӣ, ки мардумон бо ҷавру ситам пой надоранд ва шаҳрҳову ҷойҳо вайрон шаваду мардумон бигурезанд ва ба вилояти дигарон шаванд, то ободон вайрон гардаду подшоҳӣ ба нуқсон уфтад ва даҳл кам шаваду ганҷ тижӣ шавад ва айш бар мардумон талху бемаза гардад ва раият подшоҳи ҷобирро дӯст надораду ҳамеша бар вай дуои бад кунанд, то худой таъоло эшонро бархурдорӣ надихад ва зуд ҳалок шаванд.

Муҳаммад Ғазолӣ

Шарҳи лугатҳо:

устуворон—калонҳо, сардорҳо

аминон—вакилон

ҷобир—золим, ҷабркунанда

Савол ва супоришҳо:

1. Гӯед, ки кадом лаҳзаҳои ҳикоя бароятон маъқул афтод. Он ҷумлаҳоро бори дигар хонед.

2. Шундаед ва ё дидаед, ки шахси амалдоре чунин ва ё баръакс карда? Дар ин бора накле нависед.
3. Муродифҳои қонишини **хеш**-ро номбар кунед ва мавриди истифодаи онҳоро шарҳ диҳед.

25. Ҳикоятро хонед ва маънидод кунед. Чӣ ном ба мазмуни он мувофиқ аст? Қонишинҳои матро нависед, хелу соҳт ва вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Ғуке аз чуфти худ чудо монду меҳнати бечуфтӣаш бар канори дарё нишонд: ҳар сӯ назаре меандохту хотири ғамдидаро аз ғами бечуфтӣ мепардохт. Ногаҳон:

МАСНАВӢ

Моҳие дид дар миёни об,
 Ҳамчун оби равои равои ба шитоб.
 Ё чу микрозе аз сабикаи сим,
 Атласи сатҳи об аз ӯ ба ду ним,
 Ё чу эмин ҳилоле аз каму кост,
 Мутамоил ба ҷунбиш аз ҷапу рост.

Чун ғук вайро бидид, хотираш ба сӯҳбати вай кашид. Қиссаи бечуфтӣ худро дар миён оварду аз вай талаби мусоҳабат кард.

Моҳӣ гуфт:

—Мусоҳабатро муносибат дарбоист аст ва мусоҳиби нобоист сӯҳбатро ношоист. Маро бо ту чӣ муносибат? Маро ҷо дар қари дарёву туро манзил бар канори соҳил; маро даҳон хомӯшу туро забон пур аз хурӯш; туро кубҳи лиқо—сипари бало, ҳар кӣ шакли туро бинад, нахоҳад, ки бо ту нишинад; ва маро ҳусни манзар—сармоҷи хавфу хатар. Ҳар кӣ ба ҷамоли ман дида барафрӯзад, ҷашми тамаъ дар висоли ман дӯзад; мурғони осмон дар ҳавои мананду вухуши саҳро дар савдои ман; сайёдон гоҳ чун дом дар ҷустуҷӯи ман бо ҳазор дидаву гоҳ чун шаст аз барои орзуи ман бо пушти хамида.

Ин бигуфту роҳи қари дарё бардошт ва ғукро бар соҳил танҳо бигзошт.

ҚИТЪА

Бо касе маншин, ки набвад бо ту дар гавҳар яке,
Риштаи пайванди сӯҳбат иттиҳоди гавҳар аст.
Чинсро бо чинсу бо ночинс агар гири киёс:
Ин ба сони обу равған в-он чу ширу шаккар аст.

Абдурахмони Қомӣ

Шарҳи луғатҳо:

сабика—рехтаи тилло ё нуқра
мутамоил—моилшуда
мусоҳибат—ҳамсӯҳбатӣ
муносабат—бо ҳам нисбатдорӣ
кубх--зиштӣ, бадӣ

Савол ва супоришҳо:

-
1. Гӯед, ки бандакҷонишинҳо дар матн чӣ вазифаро адо мекунанд?
 2. **Мехнати бечуфтияш**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
 3. Сарсатри дуҷуми ҳикоятро аз ёд кунед.
 4. Байтро маънидод кунед ва гӯед, ки мазмуни он ба ҳикоят чӣ муносибат дорад:
Кунад ҳамчинс бо ҳамчинс парвоз,
Кабӯтар бо кабӯтар боз бо боз.
 5. Ҳикоятро ҳифз кунед.

26. Шеърро ифоданок хонда муайян кунед, ки ҳадафи асосии шоир аз чӣ иборат аст. Ҷонишин ва бандакҷонишинҳоро ёбед ва вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Ало, эй некрои нектадбир,
Чавонмарду чавонтабъу ҷаҳонгир!
Шунидам қиссаҳои дилфурӯзат,
Муборак бод солу моху рӯзат.
Надонистанд қадри фазлу роят
В-агарна сар ниҳодандӣ ба поят.
Ту некӯӣ куну дар Дачла андоз,
Ки эзид дар биёбонат диҳад боз.
Бадӣ карданду некӣ бо тани хеш,
Ту некӯкор бошу бад маяндеш.

Ки Саъдӣ ҳар чӣ гуяд, панд бошад,
Ҳариси панд давлатманд бошад.
Худоят носиру давлат муин бод,
Дуои некхоҳонат қарин бод!
Муроду кому бахтат ҳамнишин бод,
Турову ҳар кӣ гуяд, инчунин бод!

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи луғатҳо:

неқрой—қасе, ки фикру тадбириаш дуруст, хайрхоҳ
рой—фикр

Дачла—номи дарёест дар Ироқ, ки номи қадимаш
Арванд

эзид—худо

ҳариси панд—талабқунандаи панд

носир—ёридиҳанда

муин—мададгор, ионатрасонанда

Савол ва супоришҳо:

1. Дар **шунидам** кадом бандакро дарёфтед? Шарҳ диҳед.
2. **Неқгадбир** кадом ҳиссаи нутқ аст ва онро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.
3. Дар мавзӯи “Некӣ куну ба об андоз” иншое нависед ва аз ҳодисаҳои дида ва шунидаатон истифода кунед.

УСЛУБҲОИ НУТҚ

27. Дониши худро ба ёд оварда, оид ба услубҳои нутқ маълумот диҳед. Гӯед, ки фикри хешро бо кадом услуб баён кардед.

Услуги публицистӣ содда ва нисбатан оммавӣ мебошад. Дар ин услуб маглаб бо ифодаҳои образнок ва ҷумлаҳои содда баён мегардад. Идею афкори ҷамъиятию сиёсӣ тавассути услуги мазкур баён мешавад.

Мақолаҳои рӯзномаю маҷаллаҳо дар ин услуб навишта мешаванд. Дар маҷлису машваратҳо ва ҷамъомадҳо низ аз услуги публицистӣ истифода менамоянд, зеро оҳанги даъвату сафарбарӣ ба қору меҳнат махсусияти ин услуб махсус меёбад.

Услуги публицистӣ бо ҷаҳор хусусияташ аз дигар услубҳо фарқ мекунад:

а) дар рӯзномаю барномаҳо, садою симо ва дар ҷаласаю гирдиҷамъоҳои истифода мешавад;

б) баёни ахбор моҳияти ҷамъиятию сиёсӣ дошта, ба омма таъсир мерасонад;

в) аз рӯи мавзӯӣ рӯзмарра буда, хусусияти ташвиқию таблиғӣ дорад;

г) дорои махсусияти забонӣ аст: дар як матн ҳам воситаҳои бадеӣ ва ҳам гуфтугӯӣ дида мешаванд; ифодаҳои қолабӣ ва калимаҳо такроран истифода мегарданд.

28. Порчаҳоро ифоданок хонед. Гӯед, ки онҳо дар қадом шароити вазъият истифода мешаванд. Чӣ воситаҳои забонӣ онҳоро ҷаззоб гардониданд?

1. Ҷавонони гиромӣ! Кишвари худ—Тоҷикистонро самимона дӯст доред, барои ободу зебо гардонидани он аз дилу ҷон кӯшиш кунед ва дар ҳифзи марзу бумаш ҳамеша омода бошед. Ҳеч нагузored, ки аҳриманони дохилию хориҷӣ ба пайкари он захме бизананд.

Дар баробари қори ҳаллоқона тамоми саъю кӯшиши худро барои фаро гирифтани дониш равона созед, зеро Тоҷикистон бо олимону адибон ва табибони ҳозиқу ҳунармандони мумтозаш зинда аст. Анъанаҳои устодон—С. Айнию М. Турсунзода ва Б. Гафуровро идома диҳед ва рӯҳи онҳоро шод гардонед!

2. Зери мафҳуми Ватан чиро мефаҳмед? Ватан ин кӯҳҳои осмонбӯси Помир, сарзамини зарҳези Вахшу Хатлон,

галлазори нопаддоканори Дангара, водии хамешабахору
файзбори Ҳисор, Зарафшони зарфишону теппакӯхҳои
маъданбори Хучанди бостон... Забони мо, фарҳангу таърихи
мо. Парчаму нишони мо. Чашмаҳои зулолу дарёҳои хурӯшон.

Ҳамаи он чизҳоеро, ки Ватан фаро мегирад, фаври ном
бурдан имконнопазир аст.

Вале чизи дигаре ҳаст, ки бо мурури замон ва гузашти
айём бештару қавитар мегардад. Ин муҳаббати Ватан аст.
Инсон ҳар қадар камол ёбаду ба пирӣ наздик шавад ё
бирасад, муҳаббати Ватан ба ҳамон андоза меафзояд.

**29. Матро хонед ва гӯед, ки ба кадом услуб тааллуқ дорад.
Тақлидан матне тартиб диҳед ва бештар аз кадом
калимаю ифодаҳо истифода бурданатонро шарҳ диҳед.**

Сулҳ ва ҷанг—ин ду калимаи кӯтоҳи якҷиҷой тамоман
зидди якдигар буда, дар айни замон, ҳар яке аз инҳо як олам
маънии зидди ҳамдигарро ифода мекунад.

Сулҳ—ин парвариши кӯдакон, таълиму тарбияи ҷавонон,
осоиши пирон, хушбахтии оилагон, ободии ҷаҳон, аввалин
шароити пешрави чамъият, маданияту илму фарҳанг ва ба
ибораи кӯтоҳ, сулҳ ҳаёти хушбахтонаи инсоният аст.

Ҷанг—ин бо ғочии тоқатфарсо махв шудани кӯдакон,
кушта шудани ҷавонон, бо азобу уқубат ба охир расидани ҳаёти
пирон, бадбахтии оилагон, ҳаробӣ ва вайронии ҷаҳон, нест
шудани илму маърифат ва ба ибораи кӯтоҳ, ҷанг ва ваҳшонияти
гӯшношунида ва бо бадбахтиҳои чашмнадида махв кардани
инсоният аст. Оташдиҳандагони ҷанг—оташдиҳандагони
ҷаҳон, кушандагони бачагон, ҷавонон, пирон, занон,
духтарон, несткунандагони илму маърифат ва бо ибораи
дигари кӯтоҳ оташдиҳандагони ҳаёти инсоният мебошанд.

Мирзо Турсунзода

**30. Порчаро хонед ва хусусиятҳои онро аниқ сохта,
ба кадом услуб мансуб буданашро шарҳ диҳед.**

Бухоро шаҳри бузург аст ва ободтарин шаҳрест андар
Мовароуннаҳр ва мустақари малики машриқ аст. Ва ҷои

намнок аст ва бисёр меваҳо ва бо обҳои равон. Ва мардумони вай тирандозанд ва гозипеша. Ва аз ӯ бисот ва фарш ва мусаллии намоз хезад некӯ, пашмин ва шӯра хезад, ки ба чойҳо бибаранд. Ва худуди Бухоро дувоздах фарсанг андар дувоздах фарсанг аст. Ва деворе ба гирди он хама дар кашида боз якбора ва хамаи работҳо ва деҳҳои он андаруни ин девор аст.

аз «Худуд-ул-олам»

31. Порчаро хонед ва муайян кунед, ки кадом хусусиятҳои онро аз услуби публицистӣ фарқ мекунонад.

Пастигав номи суғдӣ буда, маънояш пастии домани кӯҳ аст. Дар ҳақиқат, деҳа дар пастии ҳамвори домони кӯҳҳои баланд ва дар соҳили рӯди исёнғари Зарафшон воқеъ аст. Ба назар чунин мерасад; қаторкӯҳҳои азими Зарафшон ва Туркистон, ки аз ду тараф Пастигавро ихота намудаанд, онро дар бағал гирифтаанд ва садои навозишгари Зарафшон барояш лолоӣ мекунад. Боғоти сарсабзу пурсамар, чашмасорони мусавффо бо одамони нақӯдилу меҳнатӣ якҷо шӯҳрати ин деҳаро афзудаанд.

Вақте кас вориди Пастигав мешавад, гумон мебарад, ки ба як гӯшаи дастнахӯрдан табиат омадааст. Садои хуштаки мурғони хилол, қаҳ-қаҳаи кабки дарӣ, қум-қуми кабӯтарони ваҳшӣ ва дигар парандагон бо садои рӯхангези обшорону бӯи гулу сабзаву раёҳин ба ҳам омехта, як олами рӯёиро падидор месозанд.

Бисёр аз навҳои дарахтони самарабахш, аз қабилҳои зардолу, тут, гелос, себ, ки бо таъми гуворо ва шаҳди шириншон ном баровардаанд, аз Пастигав ба деҳоти гирду атроф паҳн гардидаанд.

аз рӯзномаи «Адабиёт ва санъат»

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро матн ба се сарсатр чудо шудааст?
2. Магар **рӯд** ҳам исёнғар мешавад?
3. **Боғҳо** дуруст ё **боғот**?
4. Иншое навишта дар он зодгоҳатонро тасвир созад.

32. Порчаро хонед ва ба кадом услуб тааллуқ доштани онро муайян кунед. Аз чӣ пай бурдед, ки маҳз ба ин услуб мансуб аст.

Агар мо шараф хоҳем, агар мо номус хоҳем, агар мо иззату обрӯӣ хоҳем, агар мо ҳуқуқ хоҳем, ба иборати кӯтоҳ—агар мо ҳаёт хоҳем, бояд ки фурсат нагузаронда, чанг ба домони сайфу калам занем. Моро лозим аст, ки ҳар чӣ пештар ва бештар ба шохроҳи маориф ва танвири афкор раҳсипор гардида, аз байни худамон аҳли каламҳои намоён ба майдони мубориза расонем. Эҳтиёҷоти харрӯза ва нуқсоноти воқеаи худамонро ба воситаи матбуот музокара намуда, ба ҳар дарди худ аз ин маъҷуни (чанд сондае, ки бо асал омехта шудааст) мураккаб, яъне матбуот даво чӯем!!!

Бародарон! Агар ҳаёт чӯед, ба даст гиред сайфу каламро.
Садриддин Айни

ЗАРФ

33. Хонед ва ифодаҳои ишорашударо шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо ба кадом калимаҳо вобаста шудаанд.

1. Дӯст он бошад, ки айби ёрашро,
Ҳамчу оина **рӯ ба рӯ** гӯяд.
На ки чун шона бо ҳазор забон,
Аз кафо рафта **мӯ ба мӯ** гӯяд.

Саъдии Шерозӣ

2. Рост чӯ, **рост** нигар, **рост** гузин,
Рост гӯ, **рост** шунав, **рост** нишин.

Абдурахмони Қомӣ

3. **Дархол** ӯ бархоста, дасти шайх бибӯсид ва хушвақт ба сӯи манзил бозгашт.

аз «Ҳазору як шаб»

34. Хонда калимаи зарф-ро маънидод кунед ва гӯед, ки ба чӣ хулоса омадед.

1. Банда кай гардад он, ки бошад хур,
Натавон кард зарфи пурро пур.

Сапоӣ

2. Он қогазхоро дар зарф ниҳодам.

Муҳаммад Авфӣ

3. Ва зарфи вазир наздик ба зарфи подшоҳ бошад.

Аҳмади Доғи

4. Зарф ҳиссаи тағйирнаёбандаи нутқ аст, ки аломати амалро нишон медиҳад.

Савол ва супоришҳо:

Боз кадом тобиши маъноии зарф-ро медонед?

35. Матро хонед ва муайян кунед, ки ҳадафи асосии нависанда чист? Дар кадом ҷумла ҳадафи нависанда ифода ёфтааст? Зарфхоро ёбед ва гӯед, ки онҳо ба чӣ вобаста шудаанд.

Овардаанд, ки рӯзе Кисро хост, ки барнишинад ва атрофи мамлакатро тамошо кунад.

Рикобдор асп пеш кашид. Кисро худ болои асп овард, ногоҳ давол канда шуд ва Кисро бияфтод.

Дарсоат бифармуд то мирохӯрро сиёсат кунанд.

Ҷӯро оварданд.

Рикобдор гуфт: “Подшоҳ як калима аз ман истимоъ фармойд, баъд аз он ҳар сиёсат, ки фармойд, раво бошад”.

Кисро гуфт: “Чӣ мегӯӣ?”

Гуфт: “Эй подшоҳ, ту подшоҳи оламиёни ва аспи ту подшоҳи аспон. Даволи бечора тоқати кашиши ду подшоҳ кучо дорад?!”

Кисроро ин сухан бағоят хуш омад ва ӯро афв кард ва ташриф дод.

Муҳаммад Авфӣ

Шарҳи луғатҳо:

Кисро—шакли арабишудаи номи Хусрав (Хисрав)

рикобдор—касе, ки рикоби аспи подшоҳро

гирифта, ўро савор мекунад
давол—тасмаи чармини узангу
истимоъ фармудан—гӯш кардан
сиёсат кардан—тарсондан, чазо додан
ташриф додан—чома бахшидан

Савол ва супоришҳо:

1. **Рикобдор**-ро аз чихати сохт аниқ созед.
2. Ифодаи **Кисроро ин сухан хуш омад**-ро ба таври дигар баён кунед.
3. Ба талаффуз ва имлои **афв** диққат кунед.
4. **Ташриф овард**-ро шарҳ диҳед.

Зарф калимаест, ки аломати амалро фахмонида ба саволҳои кай?, чӣ тарз?, чӣ тавр?, кучо?, чӣ қадар? ва ғайраҳо ҷавоб мешавад.

Дарҳол Ҳасан бархоста, дари хона бар хештан бибаст.

Чун абёт ба анҷом расид, саҳт бигрист.

Фардо дар интизори шумо хоҳам буд. Ҳасан охиста-оҳиста аз қаср фуруд омад ва ба манзили хеш бирасид.

Калимаҳои **дарҳол**, **саҳт**, **фардо** ва **оҳиста-оҳиста** зарф буда, аввала дар замони кӯтоҳ, дуҷумӣ миқдору дараҷа, сеҷумӣ замон ва чорумӣ тарзи иҷрои амалро шарҳ медиҳад.

36. Ҳикоятро хонед ва мазмунашро мухтасар нақл кунед.

Гӯед, ки моҳияти асосии ҳикоят дар қадом байт омадааст. Онро шарҳ диҳед.

Рӯбоҳе бо гурге дами мусодақат мезад ва қадами мувофақат мениҳод. Бо якдигар ба боге гузаштанд: дар устувор буду деворҳо пурхор. Гирди он гардиданд, то ба сӯроҳие расиданд: бар рӯбоҳ фароҳу бар гург танг. Рӯбоҳ осон даромалу гург бо заҳмати фаровон. Ангурҳои гуногун диданду меваҳои рангоранг ёфтанд. Рӯбоҳ зирак буд, холи берун рафтаиро мулоҳаза кард ва гурги гофил чандон, ки тавонист, бихӯрд. Ногоҳ боғбон оғоҳ шуд: чӯбдасте бардошту рӯй бар эшон ниҳод. Рӯбоҳи борикмиён зуд аз сӯроҳ бичасту гурги

бузургшикам дар он чо маҳкам шуд. Боғбон ба вай расиду
чӯбдасте кашид, чандонаш бизад, ки на мурд, на зинда, пӯст
даридаву пашм канда аз он тангной берун рафт.

КИТЪА

Зӯрмандӣ макун, эй хоча, ба зар,
К-охири кор забун хоҳӣ рафт.
Фарбехат кард бaсе неъмату ноз,
З-он бияндеш, ки чун хоҳӣ рафт?!
Бо чунин чусса, надонам, ки чӣ сон
Ба дари марг бурун хоҳӣ рафт!

Абдурахмони Чомӣ

Шарҳи лугатҳо:

мусодақат—садоқат
забун—нотавону заиф

Савол ва супоришҳо:

1. Сифатҳои матиро ёбед ва ба чӣ вобаста шудани онҳоро шарҳ диҳед.
2. Хусусияти сифатҳоро бар асоси мисолҳои матн баён кунед.
3. **Рангоранг** чӣ тавр сохта шудааст? Чанд сифати бо ин қолаб сохтаро ёбед.
4. Кадом ифодаҳои матн чун шеъранд. Онҳоро ёбед ва дар хотир нигоҳ доред.

37. Матиро бодикқат хонед ва гӯед, ки чӣ натиҷа бардоштед. Дар бораи Ҳофиз боз чӣ қисса ё ҳикоятро шунида ва ё хондаед, ба ёд оварда, таассуроти хешро мухтасар баён созед.

ТАҚЛИД

Ҳофизо, дилам мехоҳад аз шеваи ғазалсароии ту тақлид кунам. Нахуст ба маънӣ андешам ва он гоҳ бад-он либоси алфози зебо пӯшам. Ҳар каломро ду бор дар кофия наёвардам, магар он ки бо зоҳире яқсон маъноӣ чудо дошта бошад. Дилам мехоҳад, ҳамаи ин дастурҳоро ба кор бандам, то шеъре чун ту, эй шоири шоирони ҷаҳон, суруда бошам!

Эй Ҳофиз, ҳамчунон ки чарақае барои оташ задан ва сӯхтани шаҳри импературон кофӣ аст, аз гуфтаи шӯрангези ту чун оташе бар дилам нишаста, ки саропои ин шоири олмониро дар табу тоб афкандааст.

Ҳофизо, хешро бо ту баробар ниҳодан чуз нишони девонагӣ нест.

Ту он киштие, ки мағрурона бод дар бодбон афкандааст, то синаи дарёро бишкофад ва пой бар сари амвоч ниҳад ва ман он тахтапораам, ки беҳудона силихӯри укёнусам. Дар дил сухани шӯрангези ту гоҳ мавче аз паси мавчи дигар мезояд ва гоҳ дарёе аз оташ талотум мекунад. Аммо маро ин мавчи оташин дар ком фурӯ мебарад ва гарқа мекунад.

Бо ин ҳама, ханӯзам чуръати он аст, ки хешро муриде аз муридони ту шуморам, зеро ки ман низ чун ту дар сарзамине гарқи нур зистам ва ишқ варзидам.

Gëme

Савол ва супоришҳо:

1. Зарф ва сифатхоро аз матн ёфта, дар муқоиса фарқияти онҳоро муайян созед.
2. Ифодаи **сухани шӯрангез**-ро шарҳ диҳед.
3. **Мавчи оташин** гуфта чиро дар назар дорад?

-
- 38. Порчаи манзумро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Гӯед, ки кадом лаҳзаи он бароятон муассир буд ва чаро? Дар ҳаёт чунин ҳодисаро мушоҳида кардаед? Ҳодисаи ҳаётини дида ва ё шундаатонро ба шакли нақл нависед. Нақлро чӣ унвон муносибтар аст?**

Навҷавони қайсаре бо карру фар
Субҳгоҳе дошт аз роҳе гузар
Н-озмуда харчу дахли зиндагӣ,
Ночашида бори нахли зиндагӣ.
Кай назар кардӣ ба сангу обу гил...
Бо салобат роҳ паймудӣ чу фил...
Аз қазо он субҳ пире нотавон,
Бо сари ҳам қад-қад раҳ буд равон.
Чехраи ӯ аз арақ нам буд, нам,
Қоматаш мисли камон ҳам буд, ҳам.

Навчавони кӯтаҳандеш он замон
Гуфт:—Бобо мефурӯшӣ ин камон?
Пир посух дод ӯро, к:—эй чавон,
Ман ҳам амсоли ту будам як замон.
Рост буд ин қоматам чун найшакар,
Мӯйҳо катрону рӯ рашки қамар.
Бозувоне доштам чун кӯҳкан,
Буд дандонҳои ман хорошикан.
Борҳо рафтам ба майдони набард,
Қисми душманро намудам гард-гард.
Лекин аз бемехрии чун ту, чавон,
Низ аз захми чунин неши забон,
Ин тани бечораам ранчур гашт,
Нур аз чашмам, дарего, дур гашт.
Қоматам ҳамбиду мӯям шуд сапед,
Дасту по ларзад кунун чун барги бед.
Пир гардӣ гар ту ҳам, эй навчавон,
Медихад айём бепул ин камон!

Собир Зикирзода

Савол ва супоришҳо:

1. **Кӯтоҳандеш**-ро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.
 2. Дар нақли навиштаатон аз сифат бештар кор гирифтед ва ё аз зарф, чаро?
 3. **Гард-гард**-ро чӣ тавр мефаҳмед ва он зарф аст ва ё сифат?
-

Зарфҳо дорон хусусиятҳои махсусанд, ки асоситаринашон инҳоанд:

- а) бандаки изофӣ қабул накарда, дар алоқаи ҳамроҳӣ меоянд;
- б) асосан бо феълҳо вобаста мешаванд;
- в) шакли чамъ надоранд;
- г) бо пешоянду пасоянд намеоянд;
- д) дараҷаи оддию қиёсӣ доранд.

39. Матиро хонед ва нуктан асосии онро шарҳ диҳед. Боз кадом шоиронро медонед, ки ба чунин ахвол гирифта шудаанд.

ИЛОЧ

Ҳофиз, ки баъдҳо аҳли маънӣ Лисонулғайбаш хонданд, дар зиндагии шахсӣ саҳт бебарор буд. Аслаш онҳое, ки навҷӯю навҷӯ ҳастанд, онҳое, ки асос мегузоранд, ҳаёти осуда ба сар бурда наметавонанд. Чунки нав гуфтан хоҳу нохоҳ кӯхнаро шикастан аст. Кӯхнаро шикастан ҳамеша душвор-одат балоиҷон. Аксарияти одамон ҳолатҳои одатиро меписанданд, ду-се нафаре, ки намписанданд, вой бар ҳолашон!

Ҳофизи навҷӯю навҷӯ низ дар замони худ ба ҳамин ҳол гирифта буд. Душманони бешумору дӯстони башумор дошт. Аз душманон кавитаринашон Шох Шучоъ ва маддоҳи ӯ Имоди Фақеҳ буданд, ки ҳар ду ҳам шоири сустаке доштанд. Аз дӯстон фақат Мавлоно Зайниддин, ки ҳукм надошт, вале окили тавоно буд. Як газали Ҳофиз чунин байт дошт:

Гар мусулмонӣ аз ин аст, ки Ҳофиз дорад,

Оҳ, агар аз паси имрӯз бувад фардое.

Ба айбҷӯён дастаки зӯре пайдо шуд-гояи осори Ҳофиз вайрон аст! Шох Шучоъ ва Имоди Фақеҳ қасд карданд, ки бо ҳамин шиор эътибори Ҳофизро паст зананд ва дар кафшпартои маърақаҳо андозанд. Онҳо, ки ҳукми замон доштанд, Ҳофизро “муртаду мулҳид” эълон карданд. Ҳукм бароварданд, ки ӯ аҳкоми шариятро пос намедорад.

Ҳофиз ханӯз “Девон” надошт. Дастанависҳояш ба дасти дӯстонаш буд. Вақте ки чунин айбро ба гардани ӯ бастанд, дӯстон ҳам аз тарс парешон шуданд ва мусаввадаҳои дар хона дошташонро сӯзониданд, ки худро аз вартаи бало нигоҳдоранд.

Ҳофиз дарди дил назди шайх Мавлоно Зайниддин бурд:

—Имдоди шумо мебояд,—гуфт.

Шайх ба риши замон ханда зад ва маслиҳат дод:

—Бо фуқаро бо забони худашон бояд сухан гуфт. Бинобар ин як байт пеш аз он бояд биёварӣ, ки ин мазмунро ба тариқи нақли қавл ривоят кунад, зеро “нақли куфр, куфр нест”.

Ҳофиз илова кард:

Ин ҳадисам чӣ хуш омад, ки сахаргоҳ мегуфт,

Ба дари майкадае бо дафу най тарсое:

Гар мусулмонӣ аз ин аст, ки Ҳофиз дорад,
Ох, агар аз паси имрӯз бувад фардое!..
Гиребонаш аз дасти айбҷӯён халос шуд.

Ҷрун Кӯҳзод

Савол ва супоришҳо:

1. Ҷумлаҳоеро, ки зарф ва сифат доранд, ёфта нависед ва фарқи онҳоро шарҳ диҳед.
2. **Аҳли маънӣ** кироанд?
3. **Дастан** ба кадом маъно омадааст? Маъноҳои дигари онро гӯед.
4. **Дӯстони башумору душманони бешумор**-ро чӣ тавр мефаҳмед?

ТАҲЛИЛИ МОРФОЛОГИИ ЗАРФ НАҚШАИ ТАҲЛИЛ

- I. Кадом ҳиссаи нутқ аст. Маълумоти умумӣ.
- II. Аломатҳои морфологӣ:
 - 1) ҳиссаи мустақили нутқ буда, тағйир намеёбад;
 - 2) бандики изофӣ, соҳибӣ ва шахсӣ қабул накарда, ба шакли ҷамъ намеояд;
 - 3) дараҷаи қиёсӣ дорад;
 - 4) бо пешоянду пасоянд намеояд.
- III. Вазифаи синтаксисӣ.

НАМУНАИ ТАҲЛИЛ

Сухан меронд сарбаста, ниҳон медошт маъниро,
Ба мисли донаи гавҳар, ки пинҳон аст дар дарё.

М. Турсунзода

Сарбаста—зарф буда, тарзи иҷрои амалро мефаҳмонад; тағйир намеёбад ва дараҷа дорад—сарбастатар; он дар ҷумла ба феъл вобаста гашта (сарбаста—чӣ тарз?) ба вазифаи ҳоли тарзи амал омадааст.

галлазори нопадоканори Дангара, водии хамешабахору
файзбори Ҳисор, Зарафшони зарфишону теппакӯхҳои
маъданбори Хучанди бостон... Забони мо, фарҳангу таърихи
мо. Парчаму нишони мо. Чашмаҳои зулолу дарёҳои хурӯшон.

Ҳамаи он чизҳоеро, ки Ватан фаро мегирад, фаври ном
бурдан имконнопазир аст.

Вале чизи дигаре ҳаст, ки бо мурури замон ва гузашти
айём бештару қавитар мегардад. Ин муҳаббати Ватан аст.
Инсон ҳар қадар камол ёбаду ба пирӣ наздик шавад ё
бирасад, муҳаббати Ватан ба ҳамон андоза меафзояд.

**29. Матиро хонед ва гӯед, ки ба кадом услуб тааллуқ дорад.
Тақлидан матне тартиб диҳед ва бештар аз кадом
калимаю ифодаҳо истифода бурданатонро шарҳ диҳед.**

Сулҳ ва ҷанг—ин ду калимаи кӯтоҳи якҷиҷой тамоман
зидди якдигар буда, дар айни замон, ҳар яке аз инҳо як олам
маънии зидди ҳамдигарро ифода мекунад.

Сулҳ—ин парвариши кӯдакон, таълиму тарбияи ҷавонон,
осоиши пирон, хушбахтии оилагон, ободии ҷаҳон, аввалин
шароити пешравии ҷамъият, маданияту илму фарҳанг ва ба
ибораи кӯтоҳ, сулҳ ҳаёти хушбахтонаи инсоният аст.

Ҷанг—ин бо ғочии тоқатфарсо маҳв шудани кӯдакон,
кушта шудани ҷавонон, бо азобу уқубат ба охир расидани ҳаёти
пирон, бадбахтии оилагон, ҳаробӣ ва вайронии ҷаҳон, нест
шудани илму маърифат ва ба ибораи кӯтоҳ, ҷанг ва ваҳшонияти
гӯшношунда ва бо бадбахтиҳои чашмнадида маҳв кардани
инсоният аст. Оташдиҳандагони ҷанг—оташдиҳандагони
ҷаҳон, кушандагони бачагон, ҷавонон, пирон, занон,
духтарон, несткунандагони илму маърифат ва ба ибораи
дигари кӯтоҳ оташдиҳандагони ҳаёти инсоният мебошанд.

Мирзо Турсунзода

**30. Порчаро хонед ва хусусиятҳои онро аниқ сохта,
ба кадом услуб мансуб буданашро шарҳ диҳед.**

Бухоро шаҳри бузург аст ва ободтарин шаҳрест андар
Мовароуннаҳр ва мустақари малики машриқ аст. Ва ҷои

намнок аст ва бисёр меваҳо ва бо обҳои равон. Ва мардумони вай тирандозанд ва ғозипеша. Ва аз ӯ бисот ва фарш ва мусаллии намоз хезад некӯ, пашмин ва шӯра хезад, ки ба чойҳо бибаранд. Ва худуди Бухоро дувоздах фарсанг андар дувоздах фарсанг аст. Ва деворе ба гирди он хама дар кашида боз якбора ва хамаи работҳо ва деҳҳои он андаруни ин девор аст.

аз «Худуд-ул-олам»

31. Порчаро хонед ва муайян кунед, ки кадом хусусиятҳои онро аз услуби публицисти фарқ мекунонад.

Пастигав номи суғдӣ буда, маънояш пастии домани кӯҳ аст. Дар ҳақиқат, деҳа дар пастии ҳамвори домони кӯҳҳои баланд ва дар соҳили рӯди исёнғари Зарафшон воқеъ аст. Ба назар чунин мерасад; қаторкӯҳҳои азими Зарафшон ва Туркистон, ки аз ду тараф Пастигавро ихота намудаанд, онро дар бағал гирифтаанд ва садои навозишғари Зарафшон барояш лолоӣ мекунад. Боғоти сарсабзу пурсамар, чашмасорони мусаффо бо одамони нақӯдилу меҳнатӣ якҷо шӯхрати ин деҳаро афзудаанд.

Вақте кас вориди Пастигав мешавад, гумон мебарад, ки ба як ғӯшаи дастнахӯрдан табиат омадааст. Садои хуштаки мурғони хилол, қаҳ-қаҳаи кабки дарӣ, қум-қуми кабутарони ваҳшӣ ва дигар парандагон бо садои рӯхангези обшорону бӯи гулу сабзаву раёҳин ба ҳам омехта, як олами рӯёиро падидор месозанд.

Бисёр аз навҳои дарахтони самарабахш, аз қабилҳои зардолу, тут, гелос, себ, ки бо таъми гуворо ва шахди шириншон ном баровардаанд, аз Пастигав ба деҳоти гирду атроф паҳн гардидаанд.

аз рӯзномаи «Адабиёт ва санъат»

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро матн ба се сарсатр ҷудо шудааст?
2. Магар **рӯд** ҳам исёнғар мешавад?
3. **Боғҳо** дуруст ё **боғот**?
4. Иншое навишта дар он зодгоҳатонро тасвир созад.

НАВЪҲОИ ЗАРҒ

Зарғҳо аз рӯи маъно ба навъҳои зайл: тарзи амал, замон, сабаб, миқдор ҷудо мешаванд.

42. Порҷаро хонед ва маънояшро шарҳ диҳед.

Дӯст он аст, ки маъбиби дӯст,
Ҳамчу оина **рӯ ба рӯ** гӯяд.
На ки чун шона бо ҳазор забон,
Аз қафо рафта **мӯ ба мӯ** гӯяд.

Саъдии Шерозӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Порҷаи манзумро ба наср баргардонидани нависед.
2. Зарғҳоро ёфта, навъи онҳоро шарҳ диҳед.
3. Дар вақти ба наср баргардонидани ҷӣ ҳодисаро пай бурдед?

Зарғи тарзи амал ҷӣ гунагии ҳолати иҷрои амал (феъл)-ро мефаҳмонад ва ба саволҳои ҷӣ тавр?, ҷӣ тарз?, дар кадом ҳолат? ҷавоб мешавад. Ҷунон ки дидад, дар порҷаи боло “**рӯ ба рӯ**” ва “**мӯ ба мӯ**” тарзи иҷрои амалро мефаҳмонанд.

Зарғҳои тарзи амал дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи амал меоянд: Қитъаи ӯ дар Бухоро **даст ба даст** ва **дахан ба дахан** мегардад.

43. Порҷаро бодикқат хонед ва гӯед, ки дар он кадом ҳодиса тасвир шудааст.

Мо як-ду хомаро гашт карда, як каллапӯш занбурӯғи хӯрдашудани ҷидем. Дар ҳамин вақт шамол хеста, ҳаво вайрон шудан гирифт, то ба лаби рӯд омадани мо вазиши бод шиддат карда, ҳаворо гарду гурӯғи гирифт. Молҳо бесаришта шуданд. Бачагон “**хою бош**” гуфта ба пароканда шудани онҳо монев мешуданд. Эргаш ҳам подаи худро

туб карда ба канори рӯд, ки як қадар аз регзор чуқуртар буд, фурувард.

—Рег кӯчида истодааст,—як бача аз болои хомаи рег бо оханги хаячономез гуфт.

Эргаш давида ба болои хомаи рег баромад ва ман ҳам аз дунболи ӯ давидам. Шамол аз тарафи шимолу шарқӣ меомад. Ман пуштамро ба тарафи омади шамол карда, якрӯя роҳ рафта базӯр ба рӯи хомаи рег баромадам. Рег монанди оби истодае, ки дар шамол лаппиш хӯрад, лаппида-лаппида, оҳиста-оҳиста пеш меомад ва қабатҳои рӯи рег лаппиш хӯрда ба канори рӯд мешориданд ва қабатҳои зерин таппида аз дунболи онҳо ба ҳаракат мебаромаданд. Шамол горафт шиддат мекард ва рӯи ҳаво аз губор тиратар мешуд.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Ҷумлаҳои зарфдорро нависед ва ба кадом навъ тааллуқ доштани он зарфҳоро муайян кунед.
2. Гӯед, ки **хома** чӣ маъно дорад? Шарҳ диҳед, ки дар ин байт ба кадом маъно омадааст.

Гуфто, ки на коғазу на хома,
Чун боз диҳам ҷавоби нома!

Низомии Ганҷавӣ

Зарфи замон вақту замони воқеъ шудани амалро фаҳмонда, ба саволи кай? ҷавоб мешавад: дина, имрӯз, парер, порсол, ҳанӯз, ҳоло, фардо, шабошаб, алҳол, баъд, пагоҳ-беғох. Зарфҳои замон дар ҷумла ба вазифаи ҳоли замон меоянд.

Дирӯз баъди борон тирӯ камон баромад. (М. Т.)

Соро баъд Ятимро дар оғӯши худ гирифт. (С. А.)

Муқаддамтар аз ҳар таом нон аст.

- 44. Ҳикоятро хонед ва гӯед, ки ҳикмати он дар чист? Ба ҳикоят чӣ ном гузоштан мумкин аст?**

Ҳаҷӣ чанд рӯзе муздури хайёте (дӯзанда) буд. Рӯзе устодаш косаи асал ба дӯкон бурд. Хост, ки ба коре равад, Ҳаҷиро гуфт:

—Дар ин коса захр аст, зинҳор то (мабодо) нахӯрӣ, ки халок шавӣ!

Гуфт:

—Маро ба он чӣ кор аст?

Чун устод бирафт, Ҳачӣ васлаи (порчаи мато) чома ба таррор (дузд) дод, аз пора нони фузуне бистуд ва бо он асал батамом бихӯрд. Устод боз омад, васла маталабид. Ҳачӣ гуфт:

—Маро мазан, то (ки) рост бигӯям. Ҳол он ки ман гофил шудам, таррор васла бирабуд. Ман тарсидам, ки ту биёӣ ва маро бизанӣ. Гуфтам захр бихӯрам, то боз оӣ, ман мурда бошам. Он захр, ки дар коса буд, тамома бихӯрдм ва ҳанӯз зиндам. Боқӣ ту медонӣ.

Убайди Зоконӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Чумлаҳои зарфдорро нависед ва шарҳ диҳед, ки зарфҳо ба кадом калимаҳо вобаста шудаанд.
2. Зарфҳои замонро муайян карда гӯед, ки кадоми онҳоро муродифҳояшон иваз мекунад.
3. **Бирабуд** аз **рабуд** ва **бурд** фарқе дорад ё на?
4. Пешванди **би-**дар феълҳо чӣ нақше дорад?

Зарфи сабаб сабаби ба амал омадан ё наомадани амалро ифода мекунад ва ба саволҳои чаро?, барои чӣ?, аз чӣ сабаб? ҷавоб мешавад: **ночор**, **ноилоч**, **сахван**, **мачбуран**, **беихтиёр**, **тасодуфан**, **хоҳ-нохоҳ**, **беҳуда**, **хоҳу нохоҳ**, **хоҳам-нохоҳам**.

Зарфи сабаб дар **чумла** ба **вазифаи ҳоли сабаб** меояд:

Нависанда **Меҳрдод туфайли рӯзномае**, ки кадоме **тасодуфан** афтонда буд, аз ҳамаи ин **огоҳ** гашт.

Оҳуи захмие аз **дунболагирии сайёди ҷавон ноилоч** монда, **худро** ба **вартае** афканд.

Оҳувон... аз **таъқиби одам** ё **дарандае** **ночор** мемонданд, **худро** ба он афканда **нобуд** месохтанд.

45. Матиро хонед ва мазмуни онро накл кунед. Ҳадафи асосии он чист? Ба мати кадом номро муносиб медонед?

Чунон шунидам, ки марде ба сахаргоҳ ба торикӣ аз хона берун омад, то ба гармоба равад. Дар роҳ дӯстero аз он хеш бидид. Гуфт:

—Мувофиқат кунӣ бо ман то гармоба равем.

—Дӯст гуфт:

—То ба дари гармоба бо ту ҳамроҳӣ кунам, лекин дар гармоба натавонам омад, ки шугле дорам.

То ба наздики гармоба бо вай бирафт, ба сари дуруҳӣ расиданд ва ин дӯст пеш аз он ки дӯстро хабар диҳад, бозгашт ва ба роҳи дигар бирафт.

Иттифокро тарроре (дузде) аз паси ин мард ҳамеомад, то ба гармоба равад ба таррорӣ хеш. Аз қазо ин мард боз нигарист, таррорero дид. Ва ханӯз торик буд, пиндошт, ки ӯ дӯсти ӯст. Сад динор дар остин дошт, бар дасторча баста, аз остин берун кард ва бад-он доду гуфт:

—Эй бародар, ин амонат аст, бигир, то ман аз гармоба бароям, ба ман боздиҳӣ!

Таррор аз вай биситонд ва ҳамон ҷо мақом кард. То вай аз гармоба баромад, равшан шуда буд. Ҷома пӯшиду рост бирафт. Таррор ӯро бозхонду гуфт:

—Эй чавонмард, зари хеш бистону пас бирав, ки имрӯз ман аз шугли хеш бозмондам аз чиҳати амонати ту!

Мард гуфт: Ин амонат чист ва ту чӣ мардӣ?

Таррор гуфт:—Ман марде таррорам ва ту ин зар ба ман додӣ, то аз гармоба барой.

Мард гуфт: Агар таррорӣ, чаро зари ман набурдӣ?

Таррор гуфт: Агар бар саноати хеш бурдаме, агар ин ҳазор динор будӣ, наандешидаме аз ту ва як ҷав боз надодаме, валекин ту ба зинҳор ба ман супурдӣ ва дар чавонмардӣ набошад, ки ба зинҳор ба ман омадӣ, ман бар ту ноҷавонмардӣ кардаме, шарти мурувват набудӣ.

Унсурулмаолиш Кайковус

Савол ва супоришҳо:

1. **Амонат**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
2. Зарфҳои матиро ёфта, аз рӯи маъно шарҳ диҳед.
3. Мазмуни матиро мухтасар нависед.

46. Порчаи манзумро хонед ва маънидод кунед. Натиҷаи бардоштаатонро мухтасар нависед.

Чу хоҳӣ, ки фардо барӣ меҳтарӣ,
Макун душмани хештан кехтаре.
Ки чун бигзарад бар ту ин салтанат,
Бигирад ба қаҳр он гадо доманат,
Макун, панча аз нотавонон бидор,
Ки гар бифканандат, шавӣ шармсор.
Ки зишт аст дар чашми озодагон,
Бияфтодан аз дасти афтодагон.
Бузургони равшандили некбахт,
Ба фарзонагӣ тоҷ бурданду тахт.
Ба дунболаи ростон қач марав,
В-агар рост хоҳӣ, зи Саъдӣ шунав.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи лугатҳо:

меҳтарӣ—бузургӣ

кехтар—хурд, майда

панча—чангол, зӯрозмоӣ

фарзонагӣ—доной, хирадмандӣ

Савол ва супоришҳо:

1. **Хештан** дар назм кадом шаклҳоро дорад.
2. **Зишт**, яъне чӣ? Онро истифода бурда чумлае тартиб диҳед.
3. Дар **дунбола** чӣ ҳодисаи забониро мушоҳида мекунад? Ба ин монанд калимаҳоро ном баред ва навишти онҳоро дар хотир нигоҳ доред.
4. Байти охириро ба наср баргардонед.

Зарфи миқдор миқдору андозаи иҷрои аломат ва амалро ифода карда, ба саволҳои чӣ қадар?, чӣ андоза?, чӣ қадарӣ? ҷавоб мешавад: бисёр, хеле, андак, кам, зиёд, як миқдор, бағоят, чудо, ду-ду, чор-чор, тоқа-тоқа.

Зарфи миқдор дар ҷумла ба вазифаи ҳоли миқдор меояд: Дар баҳор тоқзори дарахтзор бағоят хурраму

дилкушо гардида буд. (С.У.) Бо нияти ба шахр рафтан кӯшиш мекардем, ки камтар хӯрем ва зиёдтар захира кунем. (С. У.) Сарбозони дигар ҳам як-як, ду-ду омадан гирифтанд.

47. Чумлаҳоро хонед ва зарфҳои микдорро ёфта гӯед, ки ба кадом калимаҳо вобаста шудаанд:

1. Шагол ва Самак аз овардани дояи ҷоду бағоят хурраму шодмон шуданд.

2. Мардум ҳам ду-ду, чор-чор аз пасу пеш мерафтанд. (С. А.)

3. Ман кам-кам аз тарҷумаи ҳоли Қорӣ-Ишқамба хабардор шудам. (С. А.)

4. Дар аввали сӯхбат пирамард як қадар амри маъруф фурухт. (С. А.)

48. Матро хонед ва мулоҳизаатонро баён кунед.

Агар ҳамин гуна ҳодисаро дида ва ё шунда бошед, андешаатонро туфайли нақл баён намоед.

Тӯтапошшо ин ҳикояро бо образҳои бисёр равшан ва бо тасвирҳои содаи халқӣ бағоят дилчасп нақл карда буд. Бо вучуди хурдсолӣ ман ва дигар шунавандагон бо шундани ин воқеа ба ҳаяҷон омада будем. Ҳайфо, ки ман таъбир ва тасвирҳои он кампирро аз ёд баровардам ва дар ин вақт, ки аз замони шунданам ин ҳикояро шасту чанд сол гузаштааст, маҷбур шудам, ки бо забони худам нависам, лекин ба қадри имкон кӯшиш намудам, ки умуман сода шавад. Дар ҳар ҳол ман он кампири 80-солаи бесаводно дар ҳикоябандии воқеаҳо устои аввалини худ мебудам ва ӯро ҳар вақт ба некӣ ёд мекунам.

Тӯтапошшо дар ҳикоянақлкунӣ умуман бисёр хунарманд буд. Як бегоҳӣ, ки ҳанӯз шаб торик нашуда буд, модарам ба ман як коса ширбиринҷ дод, ки ба кампир бурда диҳам. Ошро бурда додам, кампир ба ман гуфт:

—Андак нишин, ман ошро хӯрда косаро медиҳам, гирифта мебарӣ ва модарат дар қатори дегу табак инро ҳам шуста мемонад.

Ман нишастам. Дар ҳамон вақт писари Устохоҷа — Икромхоҷа омад ва дар паҳлӯи ман нишаста аз кампир талаб кард, ки ягон ҳикоя гӯяд. Кампир гуфт:

—Ман имшаб ба ҳикоягӯӣ ҳавсала надорам, худамро бисёр суст мебинам, аз гушнагӣ хобам набурда истода буд, ошро ки хӯрдам, мехобам.

Икромхоҷа як дараҷа бачаи дағал буд, хусусан ба кампир хеле ҳазлҳои азобдиханда мекард:

—Агар ҳикоя намегуфта бошед, ман шуморо ба ош хӯрдан наместонам,—гуфт ва косаи ошро аз пеши кампир гирифта гурехта дуртар рафта истод.

Кампир маҷбур шуд, ки ягон ҳикоя гӯяд ва ваъда дода ошро аз дасти Икромхоҷа гирифта хӯрд ва ба ҳикоягӯӣ сар кард.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Зарфҳои микдорро ёфта, ба тафсири кадом калимаҳо омадани онҳоро шарҳ диҳед.
 2. **Ба забони худ нависам**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
 3. Чаро нависанда Тӯтапошшоро устоди аввалини худ ҳисобидааст?
-

СОХТИ ЗАРФҲО

Зарфҳо аз ҷиҳати сохт содда, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешаванд:

а) Зарфҳое, ки танҳо аз як реша иборатанд, содда мебошанд: дина, оҳиста, баъд, зуд, боз, сахл, акнун, ҳамеша, ханӯз, бисёр, ниҳоят, андак, сахт, тез.

б) зарфҳое, ки реша ва пасванду пешванд доранд, сохта мебошанд: қасдан, пешакӣ, шервор, пуштнокӣ, хомӯшона, дарҳол, барвақт, ноилоч, торафт, бепарвоёна, банохост, баногоҳ.

г) зарфҳое, ки аз ду реша ва пасванду пешванд сохта шудаанд, мураккаб мебошанд: якзайл, чорзону, дучанд, гармогарм, шабошаб, пасопас, лаболаб, сарбаландона, дилпуруна, шитобкорона, панҷкасӣ, дукаратӣ, секаса, якбора, оҳиста-оҳиста, ду-ду...

д) зарфҳои таркибӣ аз калимаҳои гуногун ташаккул ёфтаанд: сол аз сол, сол то сол, худ аз худ, рӯ ба рӯ, як ба як, каму беш, хоҳу нохоҳ, бегану харф, бечуну чаро.

49. Ғазалро ифоданок хонед ва маънидод кунед. Баъд онро навишта зеро зарфҳои хат кашед ва аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

Мутриби хушнаво бигӯ тоза ба тоза, нав ба нав,
Бодаи дилкушо бичӯ тоза ба тоза, нав ба нав.
Бар зи ҳаёт кай хӯрӣ, гарна мудом май хӯрӣ,
Бода бихӯр ба ком аз ӯ тоза ба тоза, нав ба нав.
Бо санаме чу лӯъбате хуш бинишин ба хилвате,
Бӯса ситон зи рӯи ӯ тоза ба тоза, нав ба нав.
Шоҳиди дилрабои ман мекунад аз барои ман
Накшу нигору рангу бӯ тоза ба тоза, нав ба нав.
Боди сабо чу бигзарӣ бар сари кӯи он парӣ,
Қиссаи Ҳофизаш бигӯ тоза ба тоза, нав ба нав.

Ҳофизӣ Шерозӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Гӯед, ки зарфҳои таркибии истифодашуда ҷӣ нақше доранд?
2. **Бар хӯрдан**-ро шарҳ диҳед.
3. Сохти **дилкушо** ва **хушнаво**-ро муайян карда, бо истифодаи онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.
4. Феълҳои ғазал кадом замонро ифода мекунанд? Магар ҳамзамонӣ ягон тобише ба ғазал бахшидааст?

50. Матро бодиккат хонда гӯед, ки чаро ба Фирдавсӣ чунин ҳолат рух дод. Аз ҷӣ фаҳмидед, ки муносибати мардум нисбати шоир самимист.

Бинои назди даромадгоҳи ҳаммом. Ҳаммомчӣ ҳезум мекафонд. Майфурӯш дар косаи сафолин аз ҷӯй об гирифта, як пора нони зағораро ба он тар карда мехӯрд.

Ғадоӣ давон-давон омада хабар дод:

—Ғуломони султон Фирдавсиро кофта гаштаанд. Косаи оби майфурӯш аз дасташ афтод.

—Фирдавсӣ?

—Бале, бале! Хукм шудааст, ки ўро дастгир карда, ба зери пой фил партоянд!

Ҳаммомчӣ ва майфурӯш ба ҳамдигар нигоҳе карданд.

Ҳаммомчӣ аз матлаб пай бурда, бо ангушташ ба чое, ки Фирдавсӣ нишаста буд, ишорае кард, ки яъне: “Наход он кас Фирдавсӣ буд?”

Майфурӯш дар ҳайрат монда, хурсандона сар чунбонд:

—Худаш!

Гадоӣ бо ҳаяҷон гуфт

—Ман навакак ин пирамардро дар пеши корвонсароӣ дидам.

Ҳаммомчӣ ба майфурӯш гуфт:

—Ўро огоҳ кардан лозим!

Майфурӯш саросемавор дӯконашро маҳкам кард. Ҳар се бошитоб баромада рафтанд.

Сотим Улугзода

Савол ва супоришҳо:

1. Ҷумлаҳои зарфдорро нависед ва навиҳои онҳоро муайян карда, сохти онҳоро шарҳ диҳед.
2. Чаро **давон-давон** бо дефис навишта шудааст? Навишти онро дар ёд нигоҳ доред.
3. Агар шумо мебудед, чӣ кор мекардед. Андешаатонро бо ду-се ҷумла нақл кунед.

51. Шеърро ифоданок хонед ва таассуроти бардоштаатонро нақл кунед.

Дирӯз баъди борон тиру камон баромад,
Байроки навбахорон партавфишон баромад.
Аз катраҳои борон дар офтоби тобон
Рухсора тар намуда абрӯкамон баромад.
Бо рангҳои дилкаш, бо чехраи мунаққаш
Ҳусни замин дамида, фавворасон баромад.
Аз кӯҳ то ба кӯҳе, аз дашт то ба даште
Товуси хушхироми Ҳиндустон баромад.
Мурғи қафасшикаста, аз банди зулм раста,
Чун рамзи дӯстии халқи чаҳон баромад.
Кардам гумон, ки аз дил савти ҳазор манзил
Чун мавҷҳои соҳил дар як замон баромад.

Мирзо Турсунзода

Савол ва супоришҳо:

1. Зарфҳои дар шеър бударо ёбед ва сохти онҳоро шарҳ диҳед.
2. Сифату сифатҳои феълиро ёбед ва муқоиса карда, фарқи онҳоро баён кунед.
3. **Хусни замин дамида**-ро шарҳ диҳед.
4. Ба шеър чӣ ном мувофиқ аст?
5. Агар баромадани тирукамонро дида бошед, таассуроти хешро баён созед.

52. Матро ҳонда мавзӯи асосии онро муайян кунед. Аз матн кадом хусусиятҳои истилоғаронро дарёфтед? Ҳангоми нақл маълумоти тозаеро (агар дошта бошед) илова кунед. Андешаатонро нисбат ба муносибати онҳо бо асир баён созед.

Таъсири як истило оҳиста-оҳиста сабук ва нуфузи маданияш рӯз то рӯз кам мешуд, ки яғмогарони нав ҳучум оварданд. Онҳо аз биёбон омада буданд ва “ғизои маънаӣ” гуфтани ғап ба ғӯшашон бегона мерасид. Ҳар чиро, ки хӯрдан, нӯшидан ва ё пӯшидан мумкин набошад, сӯхтанду шикастанд.

Мутафаккир Фаридиддуни Аттор, ки бинои фалсафа ва ахлоқ бо шеър устувор карда буд, ба дасти ҳаминҳо асир афтод. Саворе аз лашкариён, ки ӯро асир гирифта буд, шамшер бардошт, ки сар аз танаш чудо кунад; дар роҳи таллаву тороч дарди сари зиёдатӣ чӣ лозим?! Дигаре, ки дар шафати ӯ мерафт, овоз дод:

—Макуш! Хунбаҳояш ҳазор дирам медиҳам.

ӯ шунида буд, ки ин мард тақдирро пешдӯй мекунад ва мехост “ояндаи худро аз вай доништа гирад”.

—Аттор низ далолат кард:

—Мафурӯш, ки баҳои ман қиматтар аст.

Савор, ба умеде ки пули бештаре гирад, нафурӯхт. Баъди чанде роҳ лашкарии дигаре расид, асири пиру нотавонро дида хандид ва заҳромез гуфт:

—Бифурӯш ин пирро, як турба коҳ медиҳам.

Аттор низ далолат кард:

—Бифурӯш, қиматтар аз ин фурӯхта натавонӣ!

Лашкариён фаҳмиданд, ки ӯ мазохашон мекунад, дар ҳамон биёбон зери чанги суми аспон қатлаш карданд.

Ҷури Кӯҳзод

Савол ва супоришҳо:

1. Ба матн чӣ ном додан муносиб аст ва чаро?
2. Чумлаҳоеро, ки зарф доранд, нависед. Онҳоро аз лиҳози навъу сохт шарҳ диҳед.
3. Дар бораи шоире, ҳамдеҳае, дӯсте, ки зиндагиномаи аҷиб дорад, нақле нависед.

53. Ҳикояро хонед ва мазмуни онро нақл кунед. Гӯед, ки ҳадафи асосӣ дар кадом чумла ифода шудааст.

Гунчишке хонаи маврусии худро бозпардохту дар фурчаи ошонаи лаклаке хона сохт.

Ба вай гуфтанд:

—Туро чӣ муносибат, ки ба чуссае бад-ин ҳакирӣ бо чонваре бад-он бузургӣ ҳамсоя бошию худро бо вай дар маҳалли иқомату манзили истиқомат ҳампоя дорӣ?

Гуфт:

—Ман низ ин қадар донам, аммо ба доништаи худ амал натавонам. Дар ҳамсоягии ман морест, ки чун ҳар сол бачагон барораму ба хуни чигар бипарварам, ногоҳ бар хонаи ман тозаду бачагони маро кути худ созад. Имсол аз вай гурехтаам ва дар домани давлати ин бузург овехтаам. Умед медорам, ки доди маро аз вай биситонад ва чунон ки ҳар сол бачагони маро кути худ гардонидааст, имсол вайро кути бачагони худ гардонад.

ҚИТЪА

Чу рӯбоҳ дар бешаи шер бошад,
Зияд эмин аз захми чанголи гургон.
Зи бедоди хурдон амон ёбад он кас,
Ки гирад ватан дар чавори бузургон.

Абдурахмони Чоми

Шарҳи лугатҳо:

маврусӣ—меросӣ

фурча—сӯроҳ

ҳакирӣ—хурдӣ

чавор—наздиқӣ, ҳамсоягӣ

дар доман овехтан—ҳамсӯхбат шудан

Савол ва супоришҳо:

1. Ҷумлаҳои зарфдорро нависед, зарфҳоро аз ҷиҳати маънӣ ва сохт шарҳ диҳед.
2. Ифодаҳои кофиядорро ёбед ва маънидод кунед.
3. Дар талаффузи **имсол** чӣ ҳодиса рух медиҳад? Бо ҳамин монанд калимаҳоро номбар кунед.
4. **Доди маро бистонад**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
5. **Кут** ва **кути лоямут**-ро шарҳ диҳед.
6. Қитъаро ба наср баргардонед.
7. Ба ҳикоя чӣ ном гузоштан муносибтар аст?

54. Матро хонед ва ҷумлаҳои ӯро, ки зарф доранд, нависед. Он зарфҳоро аз ҷиҳати таркиб маънидод кунед.

Савон-ул-ҳикмати Бухоро. Чағонӣ Абӯалиро сарзаниш мекунад:

—Ту имрӯзҳо бисёр кам кор мекуни. Медонам, медонам, ки шаҳр дар муҳосара аст, мегӯӣ. Лекин ман дар умрам бисёр чангҳо, гуруснагиҳо, вабоҳоро дидаам ва ба ту бояд гӯям, ки донишманд набояд ба корҳои кӯча дахл кунад!

—Охир, ман табибам,—мегӯяд Абӯалӣ бо овози паст.

—Ман табибиатро намегӯям, Ту... ба ҷуз он ки ҳар рӯз нисфи вақтатро ба беморон медиҳӣ, боз маро шармсор ҳам мекуни: монанди созандагони кӯчагӣ дойра мезанӣ!

Чағонӣ оташинона ба дойраи дар болои курсии пастак истода ангушт мезанад:

Донишманди ҳақиқӣ бояд аз субҳ то шом аз сари китоб барнахезад!

Устод, дар ин се сол ман ҳамаи китобҳоро хонда фурувардам.

Китобдори кӯҳансол ба Абӯалӣ чашм дӯхта истода, якбора ҳашмгин мешавад:

—Ҳар як аҳмақ ҳам хонда фуруварда метавонад! Фаҳмидан ва аз ёд кардан шарт аст... Барон ин китобро гаштаю баргашта хондан лозим.

Абӯалӣ оромона ҷавоб медиҳад:

—Ҳар чизе, ки хонда бошам, дар ёд дорам.

—Дар ёд дорам будааст!—Чағонӣ дастхояшро ба осмон бардошта қаҳру итоб мекунад.—Ҳақ асту рост, ки мегӯянд: рангрэзро таъриф кардан ғирӣ, ришашро ҳам ранг мекунад! Магар туро камтар таъриф карда будам, ки ту даррав ба

осмони гурур баромадӣ! Ҳол он ки донишмандони ҳақиқӣ ҳамеша шикастанафс будаанд.

—Ман, ба ростӣ, ҳар чӣ хонда бошам, дар ёд дорам.

—Оё шарм намедорӣ, ки ба мани пир писханд мезанӣ? — мегӯяд Чагонӣ бо оҳанги озурдагӣ.—Аз бозе ки падару модарат фавтидаанд, дар ҳаққи ту кӣ аз ман зиёдтар чонсӯзӣ кард? Маро фирефтаан хуб нест...

—Ман ҳақиқати ҳолро арз кардам, устод!

—Не, ба ин ҳеч кас бовар намекунад.

Абӯалӣ табассум кард:

—Ман ҳатто аз ёд гуфта метавонам, ки дар кадом саҳифа чӣ навишта шудааст.

Чагонӣ гурунгосзанон садое бароварда, гӯё “ана худситой” гӯён даст афшонд.

—Хайр, санчида бинед,—гуфт Абӯалӣ.

—Ана, ҳалос, боз санчида бинам будааст!

Чагонӣ аз зери дасташ аввалин китоби ростомадаро гирифта мекушояд.—Не, ман намесанҷам! Ин китоб—қиссаи исёни Абрӯӣ аст. Дар хотимаи китоб чӣ навиштаанд?

Абӯалӣ фикр карда истода аз ёд хонд...

—Ин тасодуфан дар ёдат мондааст!—инодкорона хитоб кард Чагонӣ. Абӯалӣ каме фикр карда баъд ёдакӣ хонд.

—Пас Чагонӣ китоби дигареро ба даст гирифт:

—Хуб, канӣ, гӯӣ, ки ин ривоят аз кучо гирифта шудааст?— Пирамард ривоятро хонд...

—Аз китоби қадимии ҳиндуён, таълифи ҳақим Нирукта. Ман онро ду сол пеш аз ин хонда будам.

Чагонӣ тамоман дар ҳайрат монд...

Сотим Улугзода

САВОЛҲО БАРОИ ТАКРОРУ ҶАМЪБАСТИ ЗАРФ

1. Зарф чист ва ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
2. Хусусиятҳои асосии зарф кадомҳоянд?
3. Зарф дорои кадом хусусиятҳои наҳвист?
4. Зарф асосан ба чӣ вобаста шуда меояд?
5. Пешванд ва пасвандҳои зарфсозро номбар кунед.
6. Боз бо кадом роҳҳо зарф сохта мешавад?
7. Зарф аз кадом ҷиҳат ба сифат монанд аст?
8. Навъҳои зарфро номбар кунед ва доир ба онҳо мисолҳо оред.
9. Зарфи тарзи амал чиро ифода мекунад ва ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
10. Зарфи замон чист ва он чиро ифода мекунад?
11. Зарфи сабабро шарҳ диҳед.
12. Зарфи микдору дараҷа чиро ифода мекунад?
13. Зарфҳо дар ҷумла чӣ вазифаро адо мекунанд?
14. Зарфҳо аз ҷиҳати сохт бар чанд навъанд?
15. Тарзи сохтани зарфҳои сохтаро шарҳ диҳед.
16. Зарфҳои мураккаб бо кадом роҳҳо сохта мешаванд?
17. Зарфҳои таркибиро шарҳ диҳед ва имлои онҳоро дар хотир нигоҳ доред.

КАЛИМА ВА ТАЪБИРҲО

- 55. Хонед ва гӯед, ки аз он чӣ маъно бардоштед. ~
Хулосаатонро бо ду-се ҷумла нависед.**

Маҷмӯи калимаҳо-луғатҳои забонро лексикаи забон мегӯянд. Лексикаи калимаи ҷунонӣ буда, маънояш луғат аст.

Таркиби луғавии забон ҳолат ва манзараи умумии онро нишон медиҳад. Дар таркиби луғавии забон як гурӯҳи калимаҳо ба мисли об, нон, замин, забон, гуфтан, рафтан ва ғайраи калимаҳои асосӣ ва ҳаётан муҳим ба шумор мераванд. Ин гуна калимаҳоро фонди асосии луғавӣ меноманд.

Ба лексикаи ҳамаи бойигарии луғавии забон дохил мешавад.

Калимаҳои забон аз ҷиҳати сохт ва маънои гуногун мешаванд. Баъзе калимаҳо дорои маънои луғавӣ мебошанд: одам, хона,

китоб ва гайра. Дар забон калимаҳое ҳастанд, ки дар алоҳидагӣ маънои мустақил надоранд: бо, ба, дар, аз ва гайра.

Дар забони тоҷикӣ зиёда аз сад ҳазор калима ҳаст. Кас ҳар қадар ки бисёр лугат (калима) донад, ҳамон қадар равшану аниқ суҳан карда, китобу асарҳо ва суҳани дигаронро ҳам хуб мефаҳмад. Барои олиму доно шудан лугатдон будан лозим аст. Шарҳу маъноҳои гуногуни калимаҳо дар фарҳангҳо-китобҳои лугат дода мешаванд.

Аз фарҳанг шумо метавонед муайян кунед, ки калимаи истеъмоли мекардагитон мақсадатонро айнан ифода мекунад ё не. Масалан, ба шумо лозим меояд, ки дар бораи ду рафикагон Аҳмаду Самад гап занед. Аммо наметавонед, ки кадомашро нарм ва кадомашро ҳалим гӯед. Фарҳанги забони тоҷикиро гирифта мехонед, ки нарм-мулоимтабиату гапдари ва ҳалим илова ба хушхулқу мулоим будан бурдбор, яъне босабру тоқат ҳам будааст. Ана, акнун метавонед Самадро, ки назар ба Аҳмад пуртоқаттар аст, ҳалим ва Аҳмадро нарм гӯед.

Ҳамин тавр, калимаҳои ҳангоми хондан ва ё шунидан нафаҳмидаатонро аз фарҳанг пайдо карда метавонед.

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” маъноҳои гуногуни калима дода шудаанд:

Хондан:

1. Қироат кардан, мутолиа кардан.
2. Даъват кардан, ҳаҷ задан, фарёд кардан.
3. Номидан, ном додан.
4. Маҷозан: ҳисоб кардан, доништан.
5. Овоз хондан, сурудан, сароидан.

56. Хонед ва маънидод кунед.

Гӯед, ки кадом калимаҳо маънои лугавӣ доранд.

То гардиши чархро мадор аст,
Дорам суҳанон, ки ёдгор аст.
Дар мадҳ расондаам суҳанро
Ҷое, ки камоли иқтидор аст.
Дар ҳаҷв чунон ки ҳарчи гуфтам,
Як-як ҳама шӯҳраи диёр аст.
Ҳарчанд ки ҳаҷв дар ҳақиқат
Оинаи таъбро губор аст.

Махро, ки камоли нур дорад,
Бе зулмати шаб чӣ эътибор аст?
Гулро, ки бувад шахи раёхин,
Шавқат ҳама аз синони хор аст.

Мушфиқӣ

Савол ва супоришҳо:

-
1. Бо истифодаи калимаи **мадор** ҷумлае тартиб диҳед ва нависед.
 2. Боз кадом варианти маҳ вуҷуд дорад?
 3. **Як-як** кадом ҳиссаи нутқ аст ва чаро байни онҳо дефис омадааст?
 4. Чиро шоир **шахи раёхин** меномад ва чаро?
-

57. **Матро хонед ва нуктаи асосии онро муайян кунед.**
Андешаи худро доир ба ин масъала баён созед.

Султон Санҷарро пурсиданд, дар он вақт ки ба дасти ғузон гирифта шуда буд, ки чӣ буд, ки мулк ба ӯ бадин вусъату оростагӣ, ки тӯро буд, чунин мухтали шуд?

Гуфт:

—Корҳои бузург ба мардуми хурд фармодам ва корҳои хурд ба мардуми бузург рӯҷӯ кардам, ки мардуми хурд корҳои бузургро натавонистанд кард ва мардуми бузург аз корҳои хурд ордоштанд ва дар пай нарафтанд. Ҳар ду кор табоҳ шуд ва нуқсон ба мулк расид ва кори вилояту лашкар рӯй ба фасод овард.

*“Ҷуз ба хираманд мафармо амал,
Гарчи амал кори хираманд нест”.*
Давлатшоҳи Самарқандӣ

Шарҳи луғатҳо:

ғузон—номи яке аз қабилаҳои турк

мухтали—халалдоршуда, парешон

фасод—бетартибӣ, вайронӣ, бадахлоқӣ, нобудшавӣ

Савол ва супоришҳо:

-
1. Байтро ба наср баргардонед.
 2. Муродифҳои **султон** -ро ёбед ва шарҳ диҳед.
Гӯед, ки кадоме аз онҳо ҳамафаҳм аст.
-

Аксар калимаҳои забонро ҳама мефаҳманд ва дар нутқашон истифода меkunанд.

Вале дар забон калимаҳои низ ҳастанд, ки онҳоро дар ҳама ҷо намефаҳманд ва истеъмом ҳам намеkunанд: беҳӣ, зардак (сабзӣ), бефара шудан, партов шудан (монда шудан) ва ғайра.

Ин гуна калимаҳоро шевагӣ мегӯянд. Калимаҳои шевагӣ махсуси ин ё он маҳал буда, барои бошандагони маҳалли дигар номафҳуманд. Бештари калимаҳои шевагӣ шакли адабӣ ҳам доранд, ки онро ҳама мефаҳманд. Аз ин рӯ, ҳамеша бо забони адабӣ гуфтугӯ кардан лозим меояд.

Калимаҳои шевагӣ дар лугатҳои махсуси ба шева бахшидашуда шарҳ меёбанд.

58. Матиро хонед ва шарҳ диҳед, ки чаро Зафар сухани амакашро нафаҳмид.

Амаки Зафар, ки аз деҳа ба меҳмонӣ омада буд, гуфт:

— Зафарҷон, ман зардаҷӯш шудам, рафта аз ошхона дуте беҳӣ биёр.

— Зафар ҳайрон меистод.

— Амакҷон, беҳияш-чӣ?

— О, ҷони амакаш, дар деҳаамон аслан калимаи беҳиро истифода меkunанд. Беҳӣ, ин сабзӣ аст.

Азиз Каримов

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро **беҳӣ**-ро ҳама намефаҳманд?
 2. Дар маҳалли Шумо **сабзӣ**-ро боз бо кадом калима ном мебаранд?
 3. Магар ба Шумо чунин ҳодиса рух дода?
Мухтасар нависед.
-

59. Матиро бодиккат хонед ва гӯед, ки ҳадафи асосии он аз чӣ иборат аст? Оё пай бурдед, ки калимаҳои шевагиро дар кучо истифода мебаранд.

Ман дар хусуси таъсири забони мактабӣ ба забони гуфтугӯ як ёддошти худро нақл хоҳам кард: дар моҳи сентябри соли

1936 ман ба яке аз маданитарин шаҳрҳои Тоҷикистон—ба Ленинобод рафта будам. Дар он ҷо забони гуфтугӯи омма ва саводноқҳои кӯхнаро гӯш додам. Дар он ҷо дар катори монанди “гусел” лугатҳои адабии классикӣ, “чуред!”, “қачан меравим?”, “ким омад?” барин лугатҳои хандаовар шунидам. Дар он миён маро ба маҷлиси комсомолҳо даъват карданд.

Аксарияти аҳли маҷлис талабаҳои мактабҳои миёна ва муаллимон буданд. Хушбахтона, дидам, ки талабаҳои мактабҳои миёна ва муаллимоне, ки аз мактабҳои ибтидоӣ сар карда дар мактабҳои нав хонда баромадаанд, бо забони адабии софи оммафаҳм гап мезаданд ва ягон ҷумлаи аз қоида берунро қор намефармуданд. Лугатҳои маҳаллии маҳдудро ҳам дар гуфтугӯи худ ҳамроҳ намекарданд. Аммо муаллимони кӯхнасавод ва роҳбарони калонсол бошанд, бо ҳамон “чуред!”, “қачан”, “ким”-ҳо гап мезаданд.

Ана дар ҳамин гуна замон ва шароит шумо, рафиқ Толис, забони вайрони ба мурдан маҳкумшударо дар ҳикояи мазкур («Студентшавандаҳо») “зинда кардан” хостаед...

Дуруст аст, ки ҳоло ҳам дар миёни муаллимон ва талабаҳо қасоне ҳастанд, ки калимаи “шашум”-ро аз калимаи “шиштум” фарқ накарда гап мезананд. Вазифаи нависандагон ба ин гуна “муаллимҳо” ва “талабаҳо”-и бесавод тақлид кардан набуда, балки дар порчаҳои ҳаҷвӣ камбудии забони он шахсҳои ҷудогоноро масҳара карда нишон додан аст, то ки он гуна одамони “аҳли илм” камбудии худро фаҳмида ислоҳ кунанд ва қасони дигари монанди инҳо зимнан аз камбудии худ хабардор шуда, дар пайи ислоҳи худ афтанд.

Дар ҳикояи шумо бошад—Маъруф, Сокина ва Санавбар типҳои мусбат буда, ҳеч гоҳ мақсади шумо бояд ҳаҷв кардани забони онҳо набошад.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Нақле нависед ва дар он шахсонро тасвир кунед, ки аз калимаҳои шевагӣ бемавқеъ истифода мекунанд.
2. Вазифаи хонанда ва нависанда дар вақти навиштани ҳарф задан аз ҷӣ иборат будааст?
3. Муносибати шумо дар ин хусус ҷӣ гуна аст?

60. Матиро хонда шарх диҳед. Гӯед, ки чӣ тавр лугатҳои шевагӣ забонро бой мегардонанд. Ин кор бар ӯҳдаи кист?

Дар ин ҷо ҳарчанд аз мавзӯи ин мактуб берун буда, ба хикояи Шумо дахл надорад, як роҳи инкишофи забони адабиरो қайд кардан мехоҳам. Ин кор фармудани лугатҳои маҳаллӣ аст. Ба фаҳми ман, дар кор фармудани лугатҳои маҳаллӣ бисёр эҳтиёт кардан, аммо чизҳои нағзи онро аз назар нагурезонидан лозим аст. Дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ, монанди “ибӣ”-и бухороӣ (бухорогӣ не!) калимаҳои ҳастанд, ки қобилияти умумӣ шудан надоранд ва ин гуна калимаҳоро танҳо дар порчаҳои ҳаҷвӣ кор фармудан мумкин аст. Аммо дар забонҳои маҳаллӣ баъзе калимаҳои ҳастанд, ки классиконаанд, бо вучуди дар як маҳал зинда будани он гуна калимаҳо, онҳо ба дараҷае классиконаанд, ки баъзе касони беҳабар онҳоро “забони қадимии мурда” мепиндоранд ва дар архаизм мебароранд. Чунончи “гусел” дар Ленинобод дар байни авоми бесавод кор фармуда мешавад. Аммо бухороӣ дар ҷои ин калима “узод”-ро кор мефармоянд. Вазифаи нависандагон ин гуна калимаҳоро умумӣ кардан аст.

Боре дар Душанбе ба ман воқеае рӯй дода буд, ки ҳеҷ гумон намекардам: ман дар боғи (даҷаи) ҳукумати манзил карда будам. Рӯзҳои тирамоҳ буд. Як пагоҳӣ барои ҳавогирӣ аз хона баромадам. Дар майдони пеши дарвозаи даҷа як тоҷики ҳаминҷой ҳазонрӯбӣ мекард.

Дар рӯ ба рӯи даҷа (боғ) як бинои нав сохта шуда буд. Ман дидам, ки болои боми он бино пурбарф аст, аммо дар дигар ҷойҳо осори барф набуда, ҳаво он қадар ҳам сардӣ надошт. Ман аз тоҷики ҳазонрӯб пурсидам:

—Магар имшаб барф боридааст?

—Не, наборидааст,—ҷавоб дод ӯ.

Ман сафедии бомро ба ӯ нишон дода боз пурсидам:

—Пас ба рӯи бом он чизи барфмонанд чист?

—Намак аст,—гуфт ӯ дар ҷавоб.

—Чаро ба рӯи бом намак пошидаанд?— ман тааҷҷубкунон пурсидам, чунки то он вақт ба рӯи бом намак пошиданро надида будам.

—Бар боми нав то намак напойӣ, напойд,—гуфт дар ҷавоб.

Ман таъбири классиконаи он тоҷики бесаводно дида дар ҳайрат афтадам, таъбири ӯ ба ёди ман таъбири Саъдиро, ки

дар «Гулистон» мегӯяд: “Он ки напойд, дилбастагиро нашоёд”, ба ёдам овард. Ман то он вақт дар навиштаҳои худ калимаи “пойдор, нопойдор”-ро кор фармоям ҳам, аз тарси он ки омма намефаҳмад, “напойд”-ро кор намефармудам. Аммо он рӯз дидам, ки ин калима дар забони зинда будааст ва ҳақ дорад, ки дар умумӣ кардани ӯ кӯшида шавад.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. **Осор** чӣ маъноҳо дорад? **Осори барф**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
 2. **Таъбири классикона**, яъне чӣ?
 3. Калимаҳои ҷолиби дар маҳалли зиндагиатон бударо нависед ва бубинед, ки кадоме аз онҳоро хама мефаҳманд.
-

61. Матро хонед. Чӣ хидматҳои дигари устод Айниро медонед? Мухтасар нависед.

Таърихи маданияти халқи тоҷик бисёр бузургворонро медонад. Устод Садриддин Айни яке аз он бузургонест, ки назму насри тоҷикро ба пояи боз ҳам баландтар бардоштааст. Ӯ асосгузори адабиёти тоҷик мебошад. Устод Айни барои ташаккули забони адабии ҳозираи тоҷик ҳам хизмати шоистаи таҳсин кардааст. Устод кӯшиш мекард, ки забони адабӣ дастраси ҳамаи халқ бошад, дар он калимаҳои ба омма маълум ҳарчи бештар бошанд. Устод на фақат ба интихоби калимаву услуби ҷумла, балки ба тарзи талаффуз низ диққат меод. Ӯ мегӯфт: “Дар Бухоро ва Самарқанд “Харбузая буред!” мегӯянд, аммо дар кӯҳистон “Харбузаро буред!” мегӯянд. Дар Бухоро “чиба”, дар Самарқанд “чува” мегӯянд ва монанди инҳо... Агар мо “барои чӣ—аз барои чӣ” ё ин ки дар мавриди муносиб “чаро” нависем, ман гумон мекунам, ки омма ба фаҳмиданаш душворӣ намекашад... “Харбузая—харбузара” ҳар ду шакли вайрони “харбузаро” мебошанд. Агар мо “харбузаро буред!” нависем, ҳеч чиз бой намедихем”.

Ин танҳо як мисол аст. Устод Айни садҳо калимаву ибораҳо ва таъбирҳои халқиро умумӣ кардааст.

Савол ва супоришҳо:

1. Ба забони адабӣ сухан кардан чӣ аҳамият дорад?
2. Ба истифодаи калимаҳои шевагӣ чӣ гуна муносибат дорад?
3. **Дастраси ҳамаи халқ бошад**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
4. Дар маҳалли шумо ба чои **чаро?**, **барои чӣ?** кадом калимаҳоро истифода мекунад?

62. Калимаҳоро нависед ва ба кадом соҳаи фан ва пешаву кор мансуб будани онҳоро шарҳ диҳед.

реша	ракс	ғӯза	шероза
асос	оханг	пахта	фаровез
бандак	адвор	наҳ	зеҳ
сифат	мақом	чӯяк	абра
мубтадо	бастакор	нурӣ	сӯзанӣ

Калимаҳои соҳавӣ ба ин ё он соҳаи илм, санъат, техника ва истехсолот мансубанд, ки қариб ҳамеша як маъно доранд. Онҳоро истилоҳот низ меноманд. Истилоҳот дар алоҳидагӣ низ маънои муайяни ҳешро нигоҳ медорад. Ин калимаҳоро асосан мутахассисон ҳангоми кор истифода мебаранд. Масалан, номи таҷҳизоти заргариро заргар ва номи моддаву маҳлули кимиёвиро олиму мутахассиси фанни химия медонад. Барои хуб фаҳмидану дарк кардани илм ва касбу кори гуногун донишҷӯи лугат бағоят муҳим аст.

Истилоҳот дар лугатҳои соҳавӣ шарҳу маънидод мешаванд. Калимаҳои соҳавии серистеъмол дар лугатҳои тафсирий маънидод ва бо аломат ишора мегарданд.

63. Матиро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Калимаҳои нишорашударо нависед ва шарҳ диҳед, ки ба кадом соҳа мансубанд.

Рӯзе ман аз Усто Амак, яъне Устохоча пурсидам:

—Амак! Шумо ин қадар ҳунарро ба кӣ шогирд шуда омӯхтед?

—Ҷавоб дод:

—Хешовандони мо ҳама **дуредгариро** медонанд. Намебинӣ, ки падарат усто, амакат усто, амакбобоят ҳам усто буданд, бобо ва бобокалонҳои мо ҳам усто буданд. Аммо ҳеч кадоми онҳо ба касе шогирд нашудаанд ва аз якдигар дида омӯхтаанд, баъд аз он мувофиқи қобилият ва ғайрати худ баъзеҳошон бисёр ҳунарманд ва баъзеҳошон камҳунартар шуда мондаанд. Ман ҳам **тешазаниро** ба кори падару бобо нигоҳ карда омӯхтам. Баъд аз он акли худро кор фармуда ҳунари худро пеш бурдам. Дар **кандакорӣ** ман аввалин намунаҳоро аз сангҳои мазори худамон гирифтам ва баъд аз он бо акли худ **нақшҳои** шинами хушнамо ёфтам.

Усто Амак як **нақшро**, ки дар коғазе кашида шуда буд, ба ман нишон дода гуфт:

—Ин нақшро **дувоздахгирех** меноманд ва коғазии дигареро ба ман нишон дода давом намуд:—ин ҳам ҳамон дувоздахгирех аст, фарқ дар ин ҷост, ки дар ин коғаз дар байни **гирехҳои дувоздахгона** ситораҳо ва бодомчаҳо нақш ёфтаанд. Мебинӣ, ки ин дувоздахгирех назар ба он дувоздахгирехи қадимӣ чӣ қадар хушнамо ва назаррабо шудааст. Ана ҳамин майдакориро ба дувоздахгирехи қадимӣ маъ аз акли худ бароварда ҳамроҳ кардам.

—Усто Амак коғазҳоро, ки онҳоро худ **андоза** меномид, ба **ҷузғири** чармини худ гузошт ва боз сухани худро давом дод:

—Агар шогирд танҳо ба омӯхтани ҳунари устои худ каноат мекард, дар дунё ҳеч ҳунар пеш намерафт, ривочдиҳандаи ҳунарҳо он шогирдон мебошанд, ки аз акли худ чизҳо ёфта, ба ҳунари устои худ зам мекунанд,—мегуфт ва баъд аз он:—истойистой, ман ба ту як чизи ғалатӣ сохта диҳам,—гӯён аз чояш хеста ба хавлии дарунаш даромад ва аз он ҷо як **най** гирифта баровард, ки ним метр дарозӣ дошт ва сӯроҳии дарунаш ҳам тахминан ним сантиметр меомад.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Дар ин матн чӣ фикри муҳиме баён шудааст? Муносибати хешро нисбат ба он фикри нависанда баён созед.
2. “Се чиз бе се чиз пойдор намонад: илм бе баҳс, мулк бе сиёсат ва мол бе тичорат”, ки Саъдӣ фармудааст, ба фикри дар матн буда чӣ умумияте дорад?
3. Дар хусуси илм ё ихтисоси дӯстдоштаатон бо истифода аз истилоҳҳои он соҳа иншоие нависед.

64. Матро хонед ва калимаҳои соҳавии онро ёфта шарҳ диҳед. Гӯед, ки ба кадом соҳаи илм мансубанд.

Тамсил аслан арабӣ буда, бо калимаҳои “масоил, мисол, мисл, амсол” ва монанди инҳо ҳамреша мебошад. Чун истилоҳ тамсил чунон жанри эпикист, ки дар воқеаи на чандон калони вай ҳар гуна махлуқот, наботот, ашё ва ғайра иштирок менамоянд.

Муҳимтарин хусусияти тамсил ин аст, ки амалкунандагони ғайриинсонӣ чун инсон гуфтугӯ мекунанду хулқу рафтори одамиро аз худ содир менамоянд. Сюжети тамсил аз як воқеаи бағоят хурди яклухт иборат мешавад.

Бояд донист, ки агар барои латифа воқеа характернок набошад, тамсил бидуни ҳодиса бунёд ёфта наметавонад.

Дар тамсил муҳимтарин ҷиҳати ҳислати предмети тасвир ба тариқи аёнӣ таъкид меёбад. Мурод аз ин панд аст. Бесабаб нест, ки дар адабиёти дидактикии ҳамаи халқҳо тамсил аз ҷумлаи пахшудатарин жанрҳо ба шумор меравад. Дар адабиёти асримиёнагии тоҷик «Калила ва Димна», «Тӯтинома» ва ҷандин силсилаи дигар дар асоси тамсил бунёд ёфтааст.

Яке аз хусусиятҳои барҷастаи услубии тамсилҳои адабиёти тоҷик ин аст, ки вай аксаран ба наср гуфта мешаваду бо шеър оро меёбад. Намунаи беҳтарин тамсили Абдурахмони Ҷомӣ «Каждум ва сангпушт» мебошад...

Тамсил дар адабиёти бисёр халқҳо мақом дорад. Тамсилҳое, ки ба Эзоп (асрҳои VI-V пеш аз мелод) мансуб дониста мешаванд, дар тамоми олам машҳуранд. Шӯҳрати ин бузургмарди юнонӣ ба дараҷае расид, ки умуман суҳанони киноявии таҳдorro “забони эзопӣ” номиданд.

Лафонтени франсавӣ (1621—1695), И. А. Крилови рус (1769—1844) маҳз бо тамсилҳояшон эътибор пайдо кардаанд.

Раҳим Мукулмоқулов

65. Матиро хонед ва таклидан ба он иншоие нависед, ки рӯду кӯл ва чашман маҳаллатон дар он тасвир шуда бошанд.

Рӯд бар ду зарб аст, яке табиист ва дигаре саной. Аммо рӯди саной онест, ки рӯдкадаҳои ӯ бикандаанд ва об биёвардаанд аз баҳри ободонии шаҳреро ё кишт ва барзи ноҳиятеро. Ва бештарини рӯди саной хурд бувад ва андар ӯ кишти натавонад гузаштан. Ва шаҳр бошад, ки ӯро даҳ рӯди саноист камтар ё бештар. Ва ин обҳо андар хӯрдан ва кишт ва барз ва гиёҳхӯрҳо ба кор шаванд. Ва адади ин рӯдҳои саной на маҳдуд аст, ки андар он ба ҳар замоне зиёдат ва нуксон афтад.

Ва аммо рӯди табиӣ он аст, ки обҳои бувад бузург, ки аз гудози барф ва чашмаҳои, ки аз кӯҳ ва рӯи замин бикшояд ва биравад ва ҳештанро роҳ канад. Ва рӯдкадаи вай ҳоё фарох шаванд ва ҳоё танг ҳамеравад, то ба дарё расад ё ба батиха. Ва аз ин рӯдҳои табиӣ ҳаст, ки саҳт азим нест ва он ба ободонии шаҳре ё ноҳияте ба кор бурд шаванд, чун рӯди Балх ва рӯди Марв бувад, ки аз як рӯди табиӣ рӯдҳои бисёрро бардоранд ва ба кор шаванд. Ва он амӯди рӯд ҳамеравад то ба дарёе расад, ё ба батихае чун Фурот.

Аммо нахустин рӯде андар ноҳияти машрик рӯди Хумдон аст, ки аз кӯҳи Сарандеб бикшояд ва душвор даҳрӯза роҳ биравад, он ки батихае бандад. Дарозии ӯ аз паҳноии ӯ панҷ фарсанг. Он ки аз ин батиха ҳам чандон бикшояд ва ҳафтрӯза роҳ биравад, то хумдон расад ва баъзе андар кишт ва барз ба кор шаванд. Ва дигар андар дарёи Уқёнуси Машриқӣ афтад...

аз «Худуд-ул-олам»

Шарҳи лугатҳо:

зарб—навъ, қисм, гуна

саной—дастӣ

гудоз—обшавӣ

батиха—рӯдхона, маҷрои васеи об

Савол ва супоришҳо:

1. **Гиёххӯрҳо** чӣ тавр талаффуз мешавад ва соҳти онро шарҳ диҳед.
 2. Калимаҳои соҳавиро нависед ва гӯед, ки ба кадом соҳа тааллуқ доранд.
 3. Дар ифодаи саҳт азим **саҳт** кадом ҳиссаи нутқ аст ва чаро?
 4. Калимаҳои соҳавӣ асосан дар кадом услуб ба таври фаровон истифода мешаванд?
-

Калимаҳои аслан тоҷикӣ дар ҷараёни инкишофи дуру дароз ба вучуд омадаанд. Қабати асосии лугати забонро калимаҳои аслан тоҷикӣ ташкил мекунанд.

Таркиби лугавӣ доимо такмил меёбад: калимаҳои маъмул маъноҳои дигар пайдо мекунанд, бо ёрии пешванду пасвандҳо калимаҳои нав сохта мешаванд ва ғайра. Ҳамаи ин калимаҳо аслан тоҷикӣ мебошанд. Таркиби лугавии забон аз ҳисоби калимаҳои забонҳои дигар низ бой мегардад. Ҳеч як халқ худ ба худ якка вучуд дошта наметавонад. Аз ин рӯ, байни онҳо муносибатҳои иқтисодӣ, маданӣ, сиёсӣ ва ғайра ба вучуд меояд. Бо якдигар бо асбобу анҷоми рӯзгор, олоғи меҳнату асбобҳои санъат ва дигар чизҳо мубодила мекунанд. Ин асбобу анҷом ва чизҳои дигар, албатта, ном доранд ва бештар бо ҳамон номашон мегузаранд. Ҳамин тавр, калимаҳо аз забони як халқ ба забони халқи дигар мегузаранд. Калимаҳои иқтибосӣ баъзан чунон ҳазм мешаванд, ки аз забони дигар будани онҳоро кас хис намекунад. Масалан: шахс, қисм, амал, олій, қамчин, қавӣ, чуқур, поезд, вокзал ва ғайра.

- 66. Порҷаро хонед ва гӯед, ки дар он калимаҳои тоҷикӣ бештар истифода шудаанд ё иқтибосӣ?**

Ҳар он кас, ки ӯ шод шуд аз хирад,
Ҷаҳонро ба қирдори бад наспарад.
Пушаймон нашуд, ҳар кӣ некӣ гузид,
Ки бад з-оби дониш наёрад мазид.

Раҳонад хирадмандро аз бало,
Мабодо касе бар бало мубтало.
Нахустин нишони хирад он бувад,
Ки аз бад ҳамасола тарсон бувад.

Абулқосим Фирдавсӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Байти аввалро ба наср баргардонед ва онро тахлили морфологӣ кунед.
2. **Наспарад** ё **насупорад**? Чаро?
3. **Мубтало**-ро шарҳ диҳед.

67. Нависед ва шарҳ диҳед, ки калимаҳои ишорашуда аз кадом забон иқтибос шудаанд.

Аниси кунчи танҳои **китоб** аст,
Фурӯғи **субҳи** доной китоб аст.

Ҷомӣ

Чун фалак аз меҳру маҳ бар суфра дорам нони **қок**,
Рӯзу шаб шармандагӣ аз меҳмон бошад маро.

Сайидо

Чун ранги шароб аз **пиёла** гардад,
Ранги рухат аз пушти даст пайдо.

Рӯдакӣ

ӯ аз мудирӣ банки подшоҳӣ шунида буд, ки ...
князи бузург ба сари ҳукумат хоҳад омад.

С. Айни

68. Порчаро бодикқат хонед ва гӯед, ки аз он чиро пай бурдед.

Илоҳ аст аллоҳу раҳмон—**худой**,
Далел асту ҳодӣ ту гӯ **раҳнамой**.
Само-**осмон**, арзу габро—**замин**,
Маҳаллу макону маъон аст чой.
Сақар—**дӯзаху** нор—**оташ**, вале
Ки чаннат-**биҳишт**, охират—**он сарой**.
Рия-**шуш**, қафо-**хираву** вачҳ-**рӯй**,
Фаҳиз-**рон**, ақиб-**пошна**, риҷл-**пой**.

Шафа-лаб, лисон-чӣ? забон, фам-дахон.
Яду чоруҳа-дасту ҳалқум-ной.

Абӯнастри Фароҳӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Порчаро хифз кунед.
2. Гӯед, ки дониستاني забони арабӣ чӣ аҳамият дорад.

69. Хонед ва хулосаатонро дар хусуси иқтибоси калимаҳои арабӣ ба тоҷикӣ нависед.

Қарибу рукну ҳамим аст **хеш**, ибн-писар.
Валиду тифл-**бача**, умми волида-**модар**.
Раҳиму қаробат **захдон**, бувад хатан-**домод**.
Чунон ки сихр хусур, волиду аб аст падар...
Фалак сафеда, шафак-**равшани** аввали **шаб**.
Рабиба—**духтари зан**, бинту ибна дон **духтар**.
Ҳамал-**бара**, бақару савр **гову** иҷл **бачаш**.
Марора-**захра**, тихолу кабад - **сипурзу чигар**.

Абӯнастри Фароҳӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Гӯед, ки чаро забон ба калимаҳои иқтибосӣ эҳтиёҷ пайдо мекунад?
2. Забонро аз калимаҳои иқтибосӣ пок кардан мумкин аст ё не, чаро?
3. Калимаҳои забони тоҷикӣ ба дигар забонҳо гузаштаанд ё не?

70. Аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» 4 калимаи иқтибосӣ ёфта, бо мисолҳои нависед ва шарҳ диҳед, ки аз кадом забон иқтибос шудаанд.

71. Бо истифода аз калимаҳои зер ҷумлаҳо тартиб дода нависед ва гӯед, ки чаро онҳо ба забони тоҷикӣ гузаштаанд. Муродифҳои тоҷикии онҳоро ёбед.

Милтик, ярок, қаровул, кашшоқ, пайт, ҷумҷук, тумшук, козӣ.

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро калимаҳо аз як забон ба дигар забонҳо мегузаранд?
2. Иқтибоси калимаҳо ҳодисаи мусбат аст ё баръакс? Мулоҳизаатонро баён созед.
3. Аксар калимаҳои иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ хазм шудаанд. Инро чӣ тавр мефаҳмед?

72. Хонед ва шарҳ диҳед, ки кадом соҳаи забоншиносӣ таърихи баромади калимаро меомӯзад.

Баробари ба забон овардани калимаҳо диққати касро хоҳу нохоҳ мафҳум, маънӣ, сохт ва аз ин рӯ баромади онҳо ба худ мекашад: садбарг (гуле, ки дорои сад барг бошад), чорпоя, чорпо (дорои чор пой), китобхона (хона ё махзани китоб).

Пай бурдани маънӣ ва баромади қисме аз ин гуна калимаҳо нисбатан осонтар буда, қисми дигарашон бағоят душвор аст. Чунончи, аз рӯи сохту маънӣ баромади зардолу (олуи зард), тоҷи хурӯс (гули ба тоҷи хурӯс шабоҳатдошта), падарарӯс (падари арӯс), Ҳисор (макони бо қалъа ихоташуда), Чордех (макони иборат аз чор дех). Аммо дар забон калимаҳои зиёд вучуд доранд, ки муносибати сохту шакл ва мафҳуму маънии онҳоро муайян кардан кори сахл нест: харбуза, пазируфтани, нағз, нуздаҳ, Данғара, Хучанд, Фарм, Помир...

Бо ин масъала соҳаи махсуси забоншиносӣ-этимология сару кор дорад. Этимология аз калимаи юнонӣ буда, дар хусуси пайдоиши калимаҳо баҳс мекунад. Этимология ду хел мешавад:

1. Этимологияи халқӣ—аз рӯи фаҳмиши халқӣ бе асоси таърихӣ маънидод кардани пайдоиши калима.

2. Этимологияи таърихӣ—дар асоси фактҳои таърихии забон ва сарчашмаҳо муайян намудани пайдоиши калима.

Этимологияи таърихӣ пайдоиши калимаҳоро бо роҳи бевосита нишон додани сарчашмаҳои забонӣ ва ё ба воситаи барқарор намудани таърихи калима муайян менамояд.

Рустам Ҷӯраев

Шарҳи таърихи баромад ва тағйироти сохти калимаҳо дар лугати этимологӣ дода мешавад. Масалан, калимаи абр дар лугати этимологӣ чунин шарҳ ёфтааст.

Абр—саҳоб, бухори об дар ҳаво. Абри гирён—киноя аз абри боридаистода, абри найсон—абри баҳор.

Дар маънии имрӯзааш ханӯз дар забони қадимии эронӣ вучуд доштааст: ав-авра-абр, борон, хиндуи қад-абҳара, паҳл.-абр, сакӣ-пу-аура. Дар забонҳои имрӯзаи эронӣ низ нигоҳ дошта шудааст: форсӣ—абр, кур.--авр, аур, афг.-аврай.

Баъзе маълумоти этимологӣ дар лугатҳои дигар ҳам дида мешавад. Масалан, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» аз қадом забон будани калима ва маънои он, дар «Лугати тоҷикӣ-русӣ» ба қадом соҳа ё шева дахл доштани калима ишорат мешавад:

Аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ»:

Авқот—а. ҷ. Вақт (яъне аз забони арабӣ буда, шакли ҷамъи калимаи вақт аст).

Вақт—а. (яъне арабӣ) гоҳ, ҳангом, ҳиссае аз замон. соатҳои муайяни шабу рӯз.

Аз «Лугати тоҷикӣ-русӣ»:

Димоға—геог. (яъне соҳаи география) мыс.

Совлиқ—обл. (яъне калимаи музофотӣ ё ин ки шевагӣ) овце.

73. Матро хонед ва сарсатрҳое, ки дар онҳо таърихи баромади калимаҳо шарҳ ёфтаанд, нависед ва дар хотир доред.

Дар вагон танҳо нависандагон монданд. Дигарон рафтанд. Устод, «Шумо ҳам агар хоҳед равед, дар ин ҷо ягонтаатон бо ман монад, бас аст. Ман то омадани духтур бояд дар ҳамин ҷо бошам»,—гуфт ва ҳамаи моро аз назар гузаронд. Ҳеч кас фикри рафтан надошт. Инро устод аз нигоҳи мо пай бурда, «хайр, ихтиёратон» гуфт.

Мавзӯи сӯҳбати мо хеле парешон ва безавқ буд, диққати устодро ба худ ҷалб карда натавонист.

Чӣ бояд кард? Байтбарак! Оҳиста ба Дехотӣ гуфтам. Дехотӣ бо сарчунбонӣ «чоҷаш нест» гуфт. Он гоҳ бе маслиҳати Дехотию дигарон ташаббусро ба дасти худ гирифта, аз «кашфиёти» охиринам суҳан кушодам.

—Дӯстон,—гуфтам,—оё медонед, калимаи чакман— ихтисори “чокдоман” аст? Калимаи чароғ ихтисори чарбуроғ аст. Яъне равшани чарбу.

Ҳама хандиданд. Устод сар бардошта:

—Чаро механдед?—гуфт.—Дар ҳақиқат, роғ маънои равшанӣ дорад. Барои ҳамин ҳам дар Бухоро “Дар нимроғ кушода шудааст”, мегӯянд...

Баъд аз ҳамон рӯз ҳар боре, ки дар бораи таърихи калимае баҳс мерафт, Абдусалом Дехотӣ бо шӯҳӣ мегуфт: “Бо Миршакар баҳс накунад, вай ҳатто устод Айниро қоил карда буд”.

Савол ва супоришҳо:

1. Матн ба кӣ тааллуқ дорад ва аз чӣ донистед?
 2. Шарҳи калимаеро аз касе шунида бошед, ба хотир оварда нависед ва дар муҳокимаи ҳамсинфон гузored.
 3. **Байтбарак**-ро аз ҷиҳати сохт муайян кунед.
-

74. Матнро хонед ва хулосаатонро баён кунед. Калимаҳои ишорашударо боз чӣ тавр маънидод кардан мумкин?

Боре устод Айнӣ бо телефон хоҳиш кард, ки аз қироатхона барояш “Ғиёс-ул-луғот”-ро биёрам.

Китобро гирифта ба боғи ҳукумат, ба назди устод бурдам. Вай ҷома бар китф, асо дар дасташ мегашт, гулхоро тамошо мекард.

Баъд аз ҳолпурсӣ гулҳои худрӯйро бо нӯги асо нишон дода пурсид:

—Дар Помир инҳо чӣ ном доранд?

Ба устод фаҳмонидам, ки фирӯзарангашро гули фирӯза ва онро, ки ранги зард дорад, **ширгулак** меноманд, чунки ширааш чун шир сафед аст. Устод шарҳ дод, ки решаи калимаи **шира шир** аст. Устод номи гулҳои бисёреро пурсид, донистагиамро гуфтам ва дар охир ҳасрат кардам, ки дар Тоҷикистон гулҳои роғию боғӣ бисёранд, аммо дар ҳар маҳал номашон дигар аст, номи ягонаи адабиашон ба мо маълум нест. Дар бораи парандаҳо ҳам вазъият ҳамин аст. Назми мо аз гулҳо фақат номи садбаргу лоларо медонаду аз паррандаҳо номи булбулро. Ба устод суханонам писанд омад ва фикри хубе изҳор кард, ки чи тавре ки фолклоршиносон

барои чамъ кардани адабиёти лафзӣ шаҳр ба шаҳр, деҳа ба деҳа мегарданду менависанд, барои дониستاني номи гулҳоя парандаҳо ҳам ҳамин тавр амал кардан лозим аст. Баъд хамаи он номхоро бо номҳои адабиашон муқоиса карда, он номро, ки байни омма машхуранду ба забони адабӣ наздиктар аст, оммавӣ кардан лозим аст...

Мирсаид Миршакар

Савол ва супоришҳо:

1. **Адабиёти лафзӣ** гуфта устод чиро дар назар дорад?
2. Номи гулҳои медонистагитанро нависед ва онҳоро шарҳ диҳед.
3. Дониستاني номи парандаю гулҳо чӣ аҳамият дорад?

75. Матнро хонед ва гӯед, ки барои луғатдон шудан чӣ бояд кард?

Аз дур Дехотӣ намоён шуд, ки ба тарафи мо меомад, устод уро дида:

—Ин Дехотӣ будагист!—гуфт.

—Бале,—гуфтам.

—Ба худи ҳамин,—гуфт устод,—борҳо гуфта будам, ки дар бораи гулҳоя парандаҳо барои бачаҳо ҳикояҳои хурд-хурде нависад. Аз дасти ӯ ин кор меояд. Баробари расида омадани Дехотӣ сӯҳбати мо тағйир ёфт. Дехотӣ бо гурбату хасрат:

—Тамоми шаб нахобидам,—гуфт,—луғатковӣ кардам.

—Маъноӣ ягон калимаро?—пурсид устод.

—Дар «Лайлию Мачнун»-и Низомӣ калимаи “сахм” кор фармуда шудааст, лекин маъноро вайрон мекунад.

—**Сахро** ба кадом маъно кор фармудааст?

—**Сахм** як маъно дорад—**хисса**,—ҷавоб дод Дехотӣ.

Устод суолomez ба ман нигарист.

—Лекин дар мо **сахм** инчунин маъноӣ **вахм**, **тарсу бим** ҳам дорад,—ҷавоб додам.

—Дар забони тоҷикӣ,—гуфт устод,—**сахми** тоҷикӣ маъноӣ **вахм**, **тарсу бим** дорад, аммо **сахме**, ки маъноӣ **хисса**, **тиру камон** дорад, калимаи **араби**ст ва ҳозир, ки дар адабиёт танҳо ба маъноӣ **хисса** кор фармуда мешавад, нодуруст ва боиси камбағал кардани забон мешавад.

—Аммо ман бори аввал мешунавам, ки калимаи **сахм** инчунин маънои **тиру камон, тарсу биму ваҳм** дорад,— софдилона иқрош шуд Дехотӣ.

Устод ба ҷӯш омада:

—Бадбахтӣ,—гуфт,—дар он аст, ки аз халқ дур афтаем, ба забони зиндаи ӯ аҳамият наметанем. Гоҳ-гоҳ ба бозор худам меравам ва кӯчагардҳо овоза кардаанд, ки аз афташ, рафик Айнӣ ба ҳеч кас аз оилашон боварӣ надорад, ки худаш бозор мекунад, то ки чизҳои нағзоро бо нархи арзон гирад... Инҳо ҳама гапанд. Дуруст аст, пули ҳалоли ба даст даромадаро ҳаром сарф кардан хуб нест. Лекин сабаби ба бозор рафтани ман дигар буд. Бо халқи оддӣ ҳамсухан мешудам, калимаву ибораҳои аз забони онҳо мешунидам, ки забонамро гани карданд.

Мо, одатан, барои донишҷӯи маънои калимаҳои нофаҳму ҷубханок ба «Ғиёс» ё «Бурҳон» муроҷиат мекунем. Лугати инда-халқро фаромӯш мекунем.

Мирсаид Миршакар

Савол ва супоришҳо:

1. Кадом хислатҳои устодро аз матн пайдо кардед ва пай бурдед?
2. **Худаш бозор мекунад**-ро маънидод кунед.
3. **Ҷумлаҳо** гӯед, ки **сахм** ба маъноҳои гуногун омада бошад.

76. **Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонед ва муқоиса кунед.**

Ифодаҳои ишорашуда аз ҳам чӣ фарқ доранд?

1. Араки чабини ӯ беист ҷорӣ шуда, ба чашм ва нӯги биниаш мефарояд.	1. Ҳамаи инҳо мӯъҷизаи табиат не, балки махсули араки чабин ва ҷидду ҷаҳди одамоне аст.
2. Ҳамеша бо дасти рост салом мекунанд.	2. Парвиз дар ҳамаи корҳо дасти рост падараш буд.
3. Дарди сар Пӯлодро бисёр норухат мекард.	3. Ман намехоҳам, ки дар чунин шароит меҳмон гашта дарди сари шумо шавам.
4. Салим доруҳои духтур додари об карда хӯрд .	4. Салим таърифу қоидаҳои об карда хӯрда аст.

77. **Чумлаҳоро нависед ва ифодаҳои ишорашударо шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо чӣ маъно доранд.**

1. Раҳматчон аз ҳарсола дида, серкору сергайрат буд. Вай **чашми рӯз накафида** ба саҳро мерафт. (С. А.)

2. Ҳарчанд дар хона пинҳон мемонам, охир мебояд, ки як рӯз берун бароям, ё ин ки боз ба ёру диёр хайрбод гуфта аз висоли Гулбӣби дил канда ба вилоятҳои гурбат биравам, лекин барои ман **чон кандан** назар ба **дил кандан** аз Гулбӣби осонтар аст. (С. А.)

3. Чаро хафа менамоям, димоғат аз чӣ сӯхт?—Димоғ—**чӣ, чигарам месӯзад, мағзи устухонам месӯзад**,—бо лабханди дардмандона гуфт Сафар. (С. У.)

Ифода ва ибораҳои, ки маъноӣ яқлухту маҷозӣ доранд, таъбир номида мешаванд. Ин ифодаю таъбирҳоро фразеологизмҳо низ меноманд. Маъноӣ маҷозии таъбирҳо аз таркиби умумии онҳо бармеояд.

Ифода ва ибораҳо вақте ба таъбир мубаддал мегарданд, ки ягон фикри муҳим ва ё ишорату маҷозеро дар бар гирифта, дар шакли устувор маъмул шуда бошанд.

78. **Таъбирҳои зеринро нависед ва маъноӣ онҳоро шарҳ диҳед.**

кори хайр

барги сабз

гули сари сабад

нури дида

гӯш ба кимор

арақи чабин рехтан

аз роҳ задан касеро

бедарди миён

гӯши касеро тофтан

ду даст дар бинӣ

гурги борондида

бори нақав

Савол ва супоришҳо:

1. Чумлаҳо тартиб диҳед, ки таъбирҳои **барги сабз**, **гули сари сабад** ва **бори нақав** истифода шуда бошанд.
2. Таъбирҳо аз калима ва иборати озод чӣ фарқ доранд?

79. Байтхоро хонед ва маънидод кунед. Гӯед, ки таъбирҳо дар ифоданокии нутқ чӣ аҳамият доранд?

1. Дар Эрон маро як нафар дӯст буд,
Ки бо ман чу мағзе ба ду пӯст буд.

А. Лоҳутӣ

2. Сӯҳбати мо кашол ёбад агар,
Бештар мешавем сурху сафед.

М. Турсунзода

3. Ҷони ширин, тоҷи сар кун дӯстро,
Ҷой дар мағзи ҷигар кун дӯстро.

М. Турсунзода

80. Баъзан таъбирҳо муродифи калимаҳо мешаванд. Муродифи таъбирҳои зеринро дар рӯ ба рӯяшон нависед.

сахари солахон—
пашшаро озор намедиҳад—
аз дилу ҷон—
мум газидан—
дасту по хӯрдан—
забон баровардан—
Намуна: сахари солахон—барвакт

81. Матиро хонед ва хулосаатонро мухтасар нақл кунед. Ҷумлаҳои таъбирдорро нависед.

Бобоям хеле хушгапу шӯх. Он кас як гапҳо мегӯянд, ки кас хайрон мемонад. Касеро намеранҷонанд, ҷанг намекунанд. Ҳамаро шумо-шумо мегӯянд, ҳатто маро ҳам. Аз дур маро дида: “Писарам, чашмони ман хира бошанд ҳам, шуморо хеле нағз мебинам, наздиктар биёед, ки боз нағзтар бинам”— мегӯянд. Баъдҳо фаҳмидам, ки яке аз ин “нағз мебинам”-ҳо “дӯст медорам” будааст. Ба наздикӣ як ходиса рӯй дод, ба шарофати он фаҳмидам, ки забонамон чӣ қадар бою ачиб будааст. Он рӯз як масъаларо ҳал карда натавониста ниҳоят асабонӣ ва гамгин будам. Намедонам аз кучо бобоям омада монданду ба ман нигоҳ карда гуфтанд: “Чаро лабу лунҷатон

овезон?”. Ман, ин гапро нашунида будам, гуфтам: “Ин чӣ гапатон?” Бобоям гуфтанд: “И... навод нафаҳмед”. Вақте ки одам қариб гиря карданӣ мешавад ё бисёр ғамгин аст, лабу лунҷаш овозон мешавад. Шахси аз чизе ранҷида ва ё ғамгин аз афташ маълум: Шумо, ки набераам хастед, чаро ғамгинед нагуфта чаро лабу лунҷатон овозон гуфтаму мондам, ки шарҳи худи ҳамин ғамгинӣ, хафагӣ ва андӯхгинӣ аст. Албатта, ин таъбирро одам ба шахси аз худаш калон намегӯяд. Ба ҷои ин таъбир боз “чаро димоғатон сӯхтагӣ”, “авзоатон бечо” ҳам мегӯянд, ки ҳамашон қариб як гап”.

Бо ҳамин тамоми губори дилам баромад ва масъаларо ҳам ба зудӣ ҳал кардам, аммо маъноӣ калимаи таъбирро напурсидам, чунки хеле шарм дошта будам. «Фарҳанг»-ро гирифта дидам, ки маъноӣ ин калима “равшантар баён намудан” будааст.

Азиз Каримов

Таъбирҳо бештар дар нутқи гуфтугӯ ва асарҳои бадеӣ истифода мешаванд. Онҳо барои муҷаззибу таъсирбахш ва возеху дилҷасп шудани сухан аҳамияти калон доранд. Таъбирҳо таркибан аз ҳам ҷудо намешаванду онҳо дар шакли тайёр мавҷуданд. Онҳо ба забони дигар айнан тарҷума намешаванд.

82. Ба ҷои калимаҳои ишорашуда аз таъбирҳои дар қавс буда мувофиқашро гузошта, ҷумлаҳои нависед.

1. Ҷавоби саволро, ки наредонист, **шарм карда** чизе гуфта наметавонист.

2. Меҳмони дирӯз омада **зиннатбахши** сӯҳбати мо буд.

3. Нагузоштед, ки **андак истироҳат** кунем.

4. Сулҳия дар байни ҳамсинфонаш ҳамчун **аълоҳон машҳур** шуд.

(дасту по гум кардан, гули сари сабад, нафас рост кардан, ном баровардан).

83. Матро нависед ва гӯед, ки кадом таъбир чун лутф истифода шудааст.

Зариф дар таъмири хонаи Ибод ёрӣ мерасонд.

Вақти хӯрокхӯрӣ шуд. Ибод ба Зариф мурочиат карда гуфт:

—Биё, ман об резам, дастатро шӯй.

—Ман аз ту даст шустан намехоҳам,—гуфт Зариф.

—Ба дилам зан, аҷаб гапхо мезанӣ!

—Медонам, ки кайҳо ба дилат задаам.

Азиз Каримов

84. Бо истифода аз таъбирҳои зерин ҷумлаҳо тартиб дода, маънои онҳоро шарҳ диҳед. Аниқ созед, ки кадоме аз онҳо муродифи якдигаранд.

Таъби касе кушода шудан, курта-курта гӯшт гирифтан, димоғи касе чоқ гардидан, сар ба осмон расидан, ба пӯст нагунҷидан, тоқиро ба осмон партофтан, гул-гул шукуфтан.

85. Порчаҳоро хонед, таъбирҳо дар ин порчаҳо чӣ нақше доранд?

1. Раҳими Қанд... барои исботи хунармандии худ ва забардастии устодони худ “ёддошти” зерини худро нақл кард:

—Ман,—гуфт ӯ,—ба Насруллои дегфурӯш, ки мардум номи ӯро кӯтоҳ карда “Насруллои Дег” мегуфтанд ва дар шашмақомдонӣ ягонаи даврон буд, даҳ сол ба тарзи шогирдӣ хизмат кардаам. Баъд аз он ки ман дар пеши ӯ шашмақомро об карда хӯрдам, маро ҳамроҳи худ ба меҳмониҳо бурдан гирифт.

С. Айни

2. Вақте ки меҳмонӣ қариб ба поён расид, ӯ ба касоне, ки дар он тӯй хизмат мекарданд:

—Ба ин кас ҳам ош биёретон, охир!—гуфт маро нишон дода,— ҳамроҳи дасти ин кас шикамашон ҳам танбӯр навохта истодааст.

С. Айни

86. Ҷумлаҳоро нависед ва вазифаи таъбирҳоро шарҳ диҳед.

1. Димоғи ҳамаи рафиқон аз ин меҳмони ноҳондаи дилбечокунанда сӯхта буд ва аз ҳама зиёдтар димоғи ман сӯхта буд.

С. Айни

2. Аммо ба сабаби он ҳама корҳои дилбечокунандаи иштиҳои ман кӯр шуда буд ва дилам чизе наметалабид.

С. Айни

3. Қорӣ-Ишқамба бо шунидани ин пешниҳод чунон шодӣ кард, ки аз хурсандӣ дар пӯшташ намегунҷид.

С. Айни

4. —Ҳаа,—гуфт ангишткаш ва овозашро пасттар карда илова намуд:—Дузд то гулӯи миршабро равған карда наистад, дуздӣ карда наметавонад.

С. Улуғзода

Баъзан ҷузъҳои таъбирҳо аз ҳам дур афтанд ҳам, вале ҳини таҳлил якҷоя ба ҳисоб гирифта мешаванд. Таъбирҳо чун калимаҳо як вазифаи синтаксисиро адо мекунанд.

87. Матиро хонед ва мазмуни онро нақл кунед. Таъбиру лутфҳои онро ёфта шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо ба матн чӣ ҳусне бахшидаанд.

Машҳур аст, ки устод Бехзод саҳифаи мусавваре (картинае) ба маҷлисе фирдавсоини сипехртазйини амири кабир — Мир Алишер овард. Дар он сурати ҳол чунон тасвир ёфта буд, ки: боғчае ораста бо дарахтони гуногун ва бар шохсори дарахтон мургони хушилҳони бӯқаламун ва дар ҳар тараф ҷӯйборҳои ҷорӣ ва гулҳои шукуфта ва нимшукуфтаи сурху зарду зангӯрӣ. Сурати Мир Алишер чунон кашида шуда буд, ки дар боғ бар асои худ такая зада истодааст ва табакҳои пури зару сим дар пеши худ ниҳода муҳайёи инъом ва эҳсон кардан аст.

Чун ҳазрати Мир он суратро мушоҳида ва мулоҳаза намуд, он саҳифаи латиф боғчаи ботинашро бо гулҳои беҳҷат ва сурур ва атрофи ҳавзаи хотирашро бо дарахтони фарҳат ва

хузур биёрост. Ва аз андалеби табъаш бар шохсори завқ ва шавқ навои “Алҳасан-алҳасан!”—(хуб-хуб!) бархост ва гуфт:

Наккош, ачаб сафха мунаккаш кардӣ!

Эй вақти ту хуш, ки вақти мо хуш кардӣ!

ва баъд аз он рӯй ба аҳли маҷлис оварда пурсид:

—Азизонро дар таъриф ва тавсифи ин саҳифаи шарифа ба хотир чӣ мерасад?

—Мавлоно Фасехуддин, ки устод ва муаллими Мир буда, аз ҷумлаи олимони машҳури Хуросон буд, фармуд:

—Маҳдумо! Ман чун ин гулҳои шукуфтаре дидам, хостам, ки даст дароз кунам ва гуле аз гулбун ҷудо карда ба дастори худ халонам.

Мавлоно Соҳиби Доро, ки надим ва мусоҳиби Мир буд, гуфт:

—Маро низ ҳамин хоҳиш буд, аммо андешидам, ки мабодо даст дароз кунам, ин мурғон рамида аз сари дарахтон парвоз намоянд.

Мавлоно Бурҳон, ки саромади зарифони Хуросон буд ва доимо ба Мир зарофат ва шӯҳихо менамуд, гуфт:

—Ман мулоҳаза карда даст ва забон нигоҳ медорам ва дам задан намехоҳам, ки мабодо Мир ранҷида рӯй турш намуда, зӯрӯи ризоро дарҳам кашанд ва ин шукуфтаре, ки дар расм ёранд, якбора барҳам хӯрад.

Мавлоно Муҳаммад Бадахшӣ, ки ӯ ҳам аз зарифони Хуросон буд ва Мир Алишер ба вай “латифатарош” лакаб дода буд, гуфт:

—Эй Мавлоно Бурҳон, агар беодобӣ ва густохӣ намешуд, ман ин асоро, ки дар расм дар дасти Мир аст, гирифта ба сари ту мезадам.

—Мир Алишер гуфт:

—Азизон суҳанони хуб гуфтанд. Агар Мавлоно Бурҳон он дуруштиро намекарданд, ба хотир расида буд, ки ин табакҳои пурзарро, ки дар саҳифа нақш ёфтаанд, бар сари ёрон нисор намоям. Баъд аз ин устод Бехзодро асп бо зину лаҷом ва чомаи муносиб бахшида, ба ҳар кадоми аҳли сӯҳбат низ либосҳои фохир инъом кард.

Восифӣ дар охири ин ёддошти худ ин байтро қайд кардааст:

Дареғу дард аз ин мардумон, ки хок шуданд,

Ба теги марг чигаррешу синачок шуданд.

Шарҳи лугатҳо:

бӯкаламун—рангоранг

беҳчат—шодмонӣ, сурур, хуррамӣ, шодобӣ

мунаққаш—накшин, накшдор

надим—хамнишин, ҳамсӯхбат

зарифон—хушсӯхбатон, хуштабъон

фохир—либосҳои киматбаҳо

88. Тақлидан ба матн ҳикоячае тартиб диҳед. Кӯшиш намоед, ки аз таъбирҳои истифода кунед.

Талабагон повести Пӯлод Толис «Тобистон»-ро мехонданд. Вақте ки чумлаи “Аввалҳо мевафурушӣ ба ман ҳеч маъқул набуд, онро як кори маҷбури медонистам, ба бозор бо гардани баста мерафтам” хонда шуд, Аҳмад пурсид:

—Бо гардани баста мерафт-мегӯянд?

Ин чӣ маъно дорад?

—Ин таъбири халқ аст, ки дилу бедилон ва ё маҷбуран иҷро кардани кореро ифода мекунад,—гуфтанд бачаҳои дигар.

Азиз Каримов

89. Таъбирҳои зеринро хонед ва маъноҳои онро шарҳ диҳед. Гӯед, ки кадоме аз онҳо серистеъмоланд.

Касмаёбу касмаҳар, забонкӯтоҳ шудан, пешпо хӯрдан, бар замин чашм дӯхтан, бе ресмон бастан, коҳи кӯҳнаро бод додан, бо собуни касе чомашӯӣ кардан, тешаро ба тарафи худ задан, думро хода кардан.

Таъбирҳои дар лугатҳои махсус (луғати ибораҳои рехта ва ё фразеологӣ) чамъ оварда мешаванд ва дар вақти шарҳу тафсир маънои аз тамоми ибора ба миёномада ба ҳисоб гирифта мешавад. Масалан, таъбири ба аспӣ ҷаҳл савор шудан чунин шарҳ дода мешавад: дар қаҳр шудан, саҳт асабӣ шудан, дандон тез кардан—ба касе кина (хусумат) варзидан, тамаъ доштан.

90. Хонед ва аз фарҳанги ибораҳои рехта, яъне таъбирҳои истифода бурданро ёд гиред.

1. Сӯҳбат авҷ гирифтани, тафсида рафтани, гарм шудани сӯҳбат, сӯҳбат торафт авҷ мегирифт.

2. Сӯҳбати касе даргирифтани ниг. сӯҳбат авҷ гирифтани. Сӯҳбати мо ба вай чунон даргирифт, ки ӯ маро нафасе аз худ чудо намекард...

С. Айни

**САВОЛҶО БАРОИ ТАКРОРУ ҚАМЪБАСТИ
КАЛИМА ВА ТАЪБИРҶО**

1. Чиро лугат — лексика мегӯянд?
2. Таркиби лугавӣ гуфта чиро мефаҳмед?
3. Фонди асосии лугавӣ чист?
4. Чаро баъзе калимаҳо ба ҳама фаҳмо нестанд? Онҳо кадомҳоянд? Шарҳ диҳед.
5. Чӣ гуна калимаҳоро шевагӣ мегӯянд?
6. Калимаҳои шевагӣ чӣ аҳамият доранд?
7. Калимаҳои соҳавӣ кадомҳоянд ва чӣ хусусиятҳо доранд?
8. Кадом калимаҳоро медонед, ки фақат дар соҳаи забон ва риёзӣ истифода мешаванд?
9. Қабати асосии лугати забонро кадом калимаҳо ташкил мекунанд?
10. Чӣ гуна калимаҳоро иқтибосӣ мегӯянд?
11. Чаро калимаҳо аз як забон ба дигар забон мегузаранд?
12. Кадом соҳаи забон таърихи баромади калимаҳоро меомӯзад?
13. Чиро таъбир мегӯянд?
14. Таъбирҳо чӣ хусусиятҳо доранд? Онҳоро шарҳ диҳед?
15. Таъбирҳо аз калима ва ибораҳо чӣ фарқ доранд?
16. Дар кадом вақт таъбирҳо бештар мавриди истифода қарор мегиранд?
17. Таъбирҳо дар нутқ чӣ нақше доранд?

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ҲИССАҲОИ НОМУСТАҚИЛИ НУТҚ

91. Матро хонед ва калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

Бузарчмеҳроо пурсиданд, **ки** сабаб чӣ буд, ки подшоҳии Оли Сосон (соли 226 мелодӣ аз тарафи Ардашери Бобакон писари Сосон таъсис гардида буд) вайрон гашт **ва** ту тадбиргари ӯ будӣ ва имрӯз **ба** ройю тадбир ва хираду дониш туро **дар** ҷаҳон назире нест.

Гуфт:—Сабаб ду чиз буд: яке он ки Оли Сосон корҳои бузург ба кордорони хурд ва нодон гумошта буданд ва дигар аҳли донишу хирадмандонро харидорӣ накарданд ва кор ба нодону кӯдакон гузоштанд ва ин ҳар ду хираду дониш набошад ва ҳар он гоҳ, ки кор **бо** нодону кӯдакон афтад, бидон, ки подшоҳӣ **аз** хона бихоҳад шуд...

Низомулмулк

Савол ва супоришҳо:

1. Ҳикмати матн дар ҷист? Мулоҳизаатонро нависед.
2. **Назир** чӣ маъно дорад?
3. Ҳикоятро ҳифз кунед.

92. Шеърро хонед ва гӯед, ки калимаҳои ишорашуда чӣ вазифаро иҷро кардаанд.

Агар аз гиря кардан об мешуд, дил дили ман буд,
Ба сели ашк мешуд ғарқ манзил, манзили ман буд.
Агар осон намегардид мушқил, мушкили ман буд,
Ба зери мавҷи дарё монда соҳил, соҳили ман буд.
Агарчи мурдани фарзандро дар ҷанг дидам ман,
Агарчи борҳо бегонаи дилсанг дидам ман.
Ба уммеде ки бинам чоҳканхоро **ба** зери чоҳ,
Намурдам, гарчи **бо** чашмам аҷал ҳар ранг дидам ман.
Намурдам, зистам, фарзанди хурдамро калон кардам,
Шаби тӯи арӯсӣ ашки шодиро равон кардам.
Гумон кардам, ки оби дида марҷон гашт, марҷонро
Ба келин пешкаш кардам, дуо **чун** модарон кардам.
Надорам тоқати доғи писар дидан дигар ҳаргиз,
Саросар сӯхтори пуршарар дидан дигар ҳаргиз.

Ба ҳар як хона тифли **бе** падар дидан дигар ҳаргиз,
Ҳаёти одамиро дар хатар дидан дигар ҳаргиз!

Мирзо Турсунзода

**93. Матро хонед ва мазмуни онро нақл кунед.
Хулосаатонро бо ду-се ҷумла нависед.**

Ин биёбониҳо ниҳоят иззатталаб буданд. Умуман маърифат ҳар қадар камтар бошад, иззатталабӣ ҳамон қадар дағалтар зухур хоҳад кард. Иззатталабии онҳо дар он замонҳои пур аз хону пур аз хонигарӣ то ҷоё буд, ки ҳар яке меҳост ҳокиму олими ягонаи даврон бошад. Яке аз чунин шахсҳо Туго Темур ном дошт. Вай ки хон буд, яъне ҳукм дошт, дар дилаш ҳавас пайдо кард, ки савод ҳам омӯзад, яъне олим ҳам шавад. Бо ҳамин мақсад адиби замонаш Рукнуддини Соинро муаллим гирифт. Соин моҳҳо ва солҳо сабақ меомӯзонид, вале таъсире дар тарбия намедид. Рӯзе яке аз дарбориён, гӯё дар омади гап аз Рукнуддин пурсид:

—Хон чизе омӯхт?

Иттифоқо Рукнуддин сарӣ чаҳл буд ва дар гармогармии сар бо карохат ҷавоб дод, ки:

—Гурбаи хонро чизе омӯхтан саҳлтар аст, ки худ хонро, яъне мурда бех аз ин зинда.

Он дарборӣ бо мақсаде, ки худ дӯсти хон бошад, хабаркашӣ кард ва он муаллимро—Рукнуддинро хабси абад фармуд.

Ўрун Кӯҳзод

Савол ва супоришҳо:

1. Ҳар як калимаи ҷумлаи дуюмро шарҳ диҳед. Гӯед, ки чаро баъзеашон маъно доранду баъзеашон не?
 2. Ҷумлаи “Маърифат ҳар қадар камтар бошад, иззатталабӣ ҳамон қадар дағалтар зухур хоҳад кард”-ро чӣ тавр мефаҳмед? Назари Шумо дар ин хусус?
 3. Ба матн кадом номро мувофиқ медонед ва чаро?
-

Дар забон калимаҳое ҳастанд, ки дар алоҳидагӣ маъноеро ифода намеkunанд ва ба савол ҷавоб намешаванд. Ба ҳиссаҳои номустақил (ёридиханда)-и нутқ пешоянду пасояндҳо ва пайвандаку ҳиссаҷаҳо дохил мешаванд. Онҳо аз ҳиссаҳои мустақили нутқ бо он фарқ мекунанд, ки ашё, аломат ва шумораи онҳоро ифода намеkunанд ва аъзои ҷумла ҳам намешаванд.

ПЕШОЯНДҲО

94. Ҷумлаҳоро хонед ва шарҳ диҳед. Кадом калимаҳо сабаби тағйир ёфтани тобиши маъноии амали ҷумлаҳо шудаанд.

1. Рустам ба китобхона рафт.
2. Рустам то китобхона рафт.
3. Рустам аз китобхона рафт.

95. Ҷумлаҳоро нависед ва мулоҳизаатонро дар бораи фарқи маъноии онҳо гӯед.

1. Аз дур Сулҳия менамояд.	1. Аз дур мисли Сулҳия менамояд.
2. Соҳиб Солеҳов мерақсад.	2. Соҳиб бо Солеҳов мерақсад.
3. Ҳасан боодоб аст.	3. Мисли Ҳасан боодоб аст.

Пешояндҳо ҳиссаҳои номустақили нутқ буда, дар ибораю ҷумла муносибатҳои гуногун: яъне амали ба предмет нигаронидашударо аз ягон ҷиҳат шарҳ медиҳанд:

а) макон—Абӯабдуллои Рӯдакӣ дар Панҷрӯд таваллуд шудааст.

б) замон—Рӯдакӣ дар ҷавонӣ ба шеърӣ суруд рағбати калон дошт.

в) масофа—Овозаи ин шоири забардаст то Бухоро рафт.

г) восита—Рӯдакӣ бо шеърӣ худ машҳури ҷаҳон гашт.

д) мақсад—Рӯдакӣ ба Бухоро барои таҳсил рафтааст.

Пешояндҳо бо исм, ҷонишин ва калимаҳои
исмшуда омада, муносибатҳои онҳоро бо дигар
калимаҳо муайян мекунанд.

96. Порчаи манзумро хонда маънидод кунед. Сипас мазмуни
онро мухтасар нависед.

Шунидам, ки як бор дар халлае
Сухан гуфт бо обиде каллае,
Ки ман фарру фармондеҳӣ доштам,
Ба сар-бар кулоҳи меҳӣ доштам.
Сипехрам мадад карду нусрат вифок,
Гирифтам ба бозуи давлат Ироқ.
Бикун пунбаи гафлат аз гӯши ҳуш,
Ки аз мурдагон пандат ояд ба гӯш.
Тамаъ карда будам, ки Кирмон хӯрам,
Ки ногоҳ бихӯрданд кирмон сарам.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи луғатҳо:

халлае—ҷое, маҳалле
обид—ибодаткунанда, худочӯ
фарр—ҳашмат, дабдаба
сипехр—фалак, тақдир
вифок—мувофиқат, созиш

Савол ва супоришҳо:

1. Пешояндҳоро ёфта шарҳ диҳед, ки чӣ вазифаро адо кардаанд?
2. **Бикун пунбаи гафлат аз гӯши ҳуш** чӣ маъно дорад?
3. **Кирмон** аз **кирмон** чӣ фарқ дорад? Онро дар забон чӣ мегӯянд?

97. Хикоятро хонед ва маънидод кунед. Гӯед, ки пешояндҳо
бо кадом ҳиссаҳои нутқ омадаанд ва чӣ тобиши маъноӣ
доранд?

Шутуре дар сахро чаро мекарду аз хору хошоки он сахро
ғизо меҳӯрд. Ба хорбуне расид чун зулфи хубон дархам ва

чун рӯи маҳбубон тозаву хуррам. Гардани оз дароз кард, то аз он баҳрае гирад. Дид, ки дар миёни он афъие ҳалқа кардаву сарро бо дум фароварда. Бозпас гашту аз орзун ӯ бигузашт.

Хорбун пиндошт, ки эҳтирози вай аз захми синони ӯст ва иҷтиноби вай аз тези дандони ӯ. Шутур онро дарёфт. Гуфт:

—Бими ман аз меҳмони пӯшида аст, на аз мизбони ошкоро ва тарси ман аз захри дандони мор аст, на аз захми пайкони хор. Агар на ҳавли ин меҳмон хӯрдаме, мизбонро як лукма кардаме.

Гар аз лаим битарсад карим, нест ачаб,
Зи хубси нафс, на аз пашму устухон тарсад.
Касе, ки по ниҳад дар миёни хокистар,
Муқаррар аст, ки аз оташи ниҳон тарсад.

Абдурахмони Чомӣ

Шарҳи луғатҳо:

хорбун—буттаи хор, буттаи хордор

оз—тамаъ

эҳтироз—ҳавф, тарс

синон—найза, сарнайза

иҷтиноб—парҳез кардан, қанорагирӣ кардан

пайкони хор—нӯги тези хор, тир

хубс—бадтинатӣ, бадӣ, палидӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Дар кадом сарсатр мақсади асосӣ ифода ёфтааст?

Онро ҳифз кунед.

2. Порчаи манзумро ба наср баргардонидани нависед.

3. **Баҳра гирифта**н—чӣ маъно дорад?

4. Чаро **дар** бо калимаи **ёфт** якҷоя навишта шудааст?

СОХТИ ПЕШОЯНДҲО

98. Шеърро хонед ва мавзӯи асосии онро муайян кунед.
Пешояндхоро бо калимаҳои пахлуҷишон нависед ва шарҳ диҳед.

Баҳор омад, зи умрам боз як соли дигар бигзашт,
Тамоми зиндагӣ оҳиста аз пеши назар бигзашт.
Ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри бехтаринам дар сафар бигзашт.
Ватан, дар ҳар қучо омад ба сар фораҷ ҳавои ту,
Ман аз он сӯи укёнус бишнидам садои ту.
Агарчи дар миён тӯфону мавҷи баҳрҳо буданд,
Вале омад ба гӯши ман садои рӯдҳои ту.
Ба вақти бозгаштан чун расидам бар ҳудудат ман,
Зи сар то по шудам мафтуну шайдои намудат ман.
Нишастам дар замини ту, паридам дар ҳавои ту,
Ба овози дурудат ман, ба оҳанги сурудат ман.
Агарчи борҳо афтодам аз ёру диёрам дур,
Ба сайёҳӣ маро карданд гарчи дӯстон машҳур,
Вале ман дар ҳама ҷо, дар ҳама қунҷу қанори даҳр,
Ҳамеша бо Ватан будам, ҳамеша бо Ватан масрур.

Мирзо Турсунзода

Савол ва супоришҳо:

1. Иншое нависед ва дар он муҳаббати худро нисбат ба Ватан баён созед.
2. **Ба мисли гӯшту нохун бо Ватан будан** чӣ маъно дорад?
3. **Шахси беватан-булбули бечаман**-ро шарҳ диҳед.
4. Гӯед, ки ҳамеша қадом ҳиссаи нутқ аст ва аз ҷиҳати сохт муайян кунед.

-
99. Қумлаҳоро нависед ва пешояндҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

1. Сипаҳро ҳамеронд **бар сони** шер...

Фирдавӣ

2. Ба оташ-дарун **бар мисоли** Самандар,
Ба об-андарун **бар мисоли** наҳангон.

Рӯдакӣ

3. Зери хок-андарунат бояд хуфт.

Рӯдакӣ

4. Мо шоиронем ва ба гайр аз шоир касеро дар маҷлиси
худ роҳ намедиҳем.

С. Айтӣ

Пешояндҳои забони тоҷикӣ аз рӯи сохт ба ду гурӯҳ
чудо мешаванд.

1. Пешояндаҳои содда:

а) аслий: аз, ба, дар, бо, барои, бе, то, чуз...

б) номӣ: пеши, назди, рӯи, болои, паси, гайри...

2. Пешояндҳои номии таркибӣ:

а) изофӣ: дар болои, аз болои, ба тариқи, ба хусуси...

б) беизофа: пеш аз, баъд аз, гайр аз, ба чуз, оид ба,
нисбат ба, ба гайр, то ба.

Пешояндҳои содда ба чузҳо чудо нашуда, бо исму
калимаҳои исмшуда омада, тобишҳои гуногуни
маъноиро ифода мекунанд.

**100. Шеърро хонед, пешояндҳои онро ёфта, аз ҷиҳати сохт
шарҳ диҳед.**

Нишастам дар лаби дарёи кӯхӣ,
Ба худ ман ёфтам маъвои кӯхӣ.
Сараш бар санг мезад рӯди кӯхӣ,
Ба доман чанг мезад рӯди кӯхӣ.
Ба мисли шири навҷӯшидае буд,
Палангу бабри хуннӯшидае буд.
Дара аз гурриши обаш садо дод,
Насимаш рӯхро, ҷонро гизо дод.
Нишастам дар канораш шеър гуфтам,
Ҳамеша аз насимаш табъ суфтам:
Бад-ӯ гуфтам, ки рӯди равшанасти,
Муроду мақсади ҳар гулшанасти.
Дилат пурҷӯш, рӯят нурбораст,
Ба ҳар ҷое ки рафтӣ, навбаҳор аст.
Ҳавои боғу бӯстони хуррам аз туст,
Замини Тоҷикистон хуррам аз туст.

Чароги хонаи моро фурӯзӣ,
Лаби чоки биёбонро ту дӯзӣ...

Мирзо Турсунзода

Савол ва супоришҳо:

1. Ба шеър кадом номро мувофиқ медонед ва чаро?
2. Боз чӣ хусусияти рӯдро медонед, хангоми шарҳи мазмун илова кунед.
3. Дар бораи рӯд ё чашмаи дехаатон ё вағани худ иншо нависед ва азизу муқаддас будани онро тасвир кунед.

ТАҲЛИЛИ МОРФОЛОГИИ ПЕШОЯНДҲО НАҚШАИ ТАҲЛИЛ

- I. Кадом ҳиссаи нутқ аст. Маълумоти умумӣ.
- II. Аломати морфологӣ: тағйирнаёбанда.
- III. Вазифаи синтаксисӣ.

НАМУНАИ ТАҲЛИЛ

Уштуре дар сахро чаро мекард ва аз хору хошоки он сахро
ғизо меҳӯрд. Абдурахмони Ҷомӣ

Дар пешоянд буда, муносибати байни исму феълро ифода
мекунад ва тобиши маконӣ дорад; пешоянди содда ва тағйир
намеёбад; аъзои ҷумла намешавад (ҳиссаи ёридихандаи нутқ).

**101. Ҳикоятро хонда аниқ созед, ки калимаҳои ишорашуда чӣ
вазифаро адо мекунанд. Кадоме аз онҳо маъно доранд?**

Овардаанд, ки **дар** замони Нӯшервон ду мард ба як
мартаба **дар** **мачлиси** ӯ ҳозир шуданд. Яке **ба** овози баланд
ин байт бихонд:

Некӣ куну хам ба некӣ андеш,
То он некӣ туро расад пеш.
Он дигаре ин байтро бихонд:
Ту бад макуну зи бад бияндеш,
То зуд бадӣ наёядат пеш.

Чун амири одил ин байт бишунид, писанди хотираш афтод, тахсин карда фармуд, ки то марди аввалро ҳазор дирхам инъом бидоданд ва марди дуюмро сад дирхам.

Яке аз **бузургон** пурсид, ки ё амир, каломи ишон як маънӣ дошт, тафовут аз чӣ роҳ аст?

Амир фармуд, ки **дар** гуфтан тафовут бисёр аст. Каломи марди аввал ҳама ба лафзи некӣ ва сонӣ **ба** бадӣ буда, агарчи ҳар ду як маънӣ дошт.

Машҳур аст, ки “Ҳарфи бад аз забони бад бошад”. Ҳар кӣ некӯкор аст, ҳама ҳарфи некӣ аз забонаш барояд.

“Косаи чинӣ, ки садо мекунад,
Худ сифати хеш адо мекунад”.

“Ту некӣ мекуну дар Дачла андоз,
Ки эзид дар биёбонат диҳад боз”.

аз китоби «Зарбулмасал ва мақолҳо»

Савол ва супоришҳо:

1. Матн ба чанд сарсатр чудо шудааст ва чаро?
2. Мақсади асосӣ дар кадом ҷумла баён шудааст?
3. Иншое навишта дар он шахсеро тасвир кунед, ки алфозаш хуш аст.

102. Матро хонед ва мазмуни онро мухтасар нақл кунед.

Пешояндхоро муайян намуда, аз лиҳози сохт шарҳ диҳед.

Гӯянд, Искандар эҳсос карда буд, ки барои ҷаҳонкушони худ беш аз ҳар чӣ мӯҳтоҷ ба нерӯи ҷавон аст. Ба ҳамин ҷиҳат сарбозони мутаҷовиз аз сисоларо ба хидмат наменпазируфт ва ҳатто иҷозат намендод, ки ин афрод илова бар сарбозӣ ба ҳар исму унвони дигар вориди сипоҳ шаванд ва чунончи: чунин ашхосе ба таври махфиёна ба ўрдуи ў роҳ меёфтанд, ба маҳзи иттилоъ нобуд мешуданд. Бо ин васф ду нафар аз сарбозони рашиду фидокори вай дар асари касрати алоқаи хонаводагӣ хилае зада, падари пири худро дар сандуке сарбаста ба ҳамроҳ доштанд.

Ҳангоме ки ўрду аз хастагии роҳпаймой дар зери осмони торики шаб ба хоб мерафт, пирамард аз сандук берун меомад ва бо писарони азизи худ ба гуфтугӯ мепардохт ва субҳгоҳон боз ўро дар сандук карда ба роҳ меафтоданд.

Сафарҳои Искандари Зулқарнайн ҳамагӣ омехта бо аҷоибу гароиби буда, аз ҷумла дар яке аз онҳо пас аз паймудани фарсангоҳ роҳ дар як маъбари тангу саъб-ул-убури кӯҳистонӣ ба садди баланду маҳкаме расиданд, ки убур аз он муҳол менамуд.

Субҳгоҳон, ки ўрдуи Зулқарнайн сар аз хоб бардошт, дасти аҷибӣ бо панҷ ангушти бозуи нуронӣ дар осмон зоҳир гардид ва ҳеҷ кас аз худ Искандар гирифта то пасттарин афроди ўрду натавонист аз рози ин даст огоҳ гардад.

Чизе намонда буд, ки сипоҳ маҷбур ба бозгашт шавад, то он ки шаб, ҳангоме ки пирамард бино ба маъмул аз сандук берун омад, писарон мочароро барои вай ҳикоят карданд.

Пирамард лаҳзае ба тафаккур пардохт ва сипас рӯ ба писарон карда гуфт:

—Чунончи, фардо аз Зулқарнайн таъмини ҷонӣ барои ман бигиред, ўрдуро аз ҳамин садд убур хоҳам бурд.

Фарзандон қазияро ба арзи Искандар расонида ва барои ў таъмини ҷонӣ хостор шуданд. Вақте пирамард ба хузури Искандар расид, пас аз қавли таъмини ҷонӣ ва ваъдаву навиди бисёр қарор шуд, муаммои ин дасти аҷибро ҳал намояд.

Пир пас аз гирифтани таъмини ҷонӣ бедаранг ба муқобили садд рафт ва ду ангушти худро монанди адади ҳафт аз ҳам кушод, ҷилави он даст гирифт. Лаҳзае баъд асаре аз он дасту садд бар ҷой намонд. Ҳангоме ки пирамард ба боргоҳ баргашт, Искандар аз вай хост, ки ҳақиқати ин розро барои ў баён кунад. Пир табассуме карда гуфт:

—Манзури он панҷ ангушт ин буд, ки чунончи панҷ нафар аз рӯи ҳақиқат бо якдигар муттаҳид шуданд, садди маҳкаму азимеро аз пеш бархоҳанд бардошт. Вале ман бо кушодани ду ангушт ба он дастгайб ҳоли кардам, ки эҳтиёҷ ба панҷ нафар набуда ва ду нафар ҳам кофист ва метавонанд ин корро анҷом диҳанд.

Аз он баъд Зулқарнайн дастур дод, ки пирони равшанзамири ҳар шаҳр дар илтизоми ў бошанд, то ҳангоми бурузи мушкilot, аз тариқи машварат бо вай ҳамкорӣ намоянд. Ба ҳамин муносибат шоире шеърӣ зер гуфт ва он зарбулмасал шуд:

“Бе пир марав ту дар харобот,
Ҳарчанд Сикандари замонӣ”.

аз китоби «Достонҳои амсол»

Шархи лугатҳо:

мугачовиз—зиёда аз
афрод—чамъи фард
касрат—зиёд, бисёр
маъбар—гузаргоҳ
саъб-ул-убур—душворгузар
ламҳае—лахзае, даме
казия—воқеа, ходиса
бедаранг—беист, бетаваккуф

Савол ва супоришҳо:

1. Ба матн чӣ ном мондан мумкин аст?
 2. Байтро ба наср баргардонида нависед.
 3. Панди шахси рӯзгордидаеро дар ҳаёт ба кор бурдед?
Иншое навишта аҳамияти онро тасвир кунед.
-

ПЕШОЯНДИ АЗ

103. Матро нависед ва маънидод кунед, ки пешоянди аз чӣ нақше дорад.

Маҳмуд гуфт: “Ин байт кирост, ки мардӣ аз ӯ хамезояд?”

Гуфт: “Бечора Абулқосими Фирдавсирост, ки бисту панҷ сол ранҷ бурд ва чунон китобе тамом карду ҳеч самара надид”. Маҳмуд гуфт: “Сара (хуб) кардӣ, ки маро аз он ёд овардӣ, ки ман аз ҷон пушаймон шудаам. Он озодмард аз ман маҳрум монд. Ба Ғазнин маро ёд деҳ, то ӯро чизе фиристам.”

аз “Чаҳор мақола”

Савол ва супоришҳо:

1. **Озодмард**-ро шарҳ дода, сохти онро муайян кунед.
 2. Дар матн сухан дар бораи кадом асар меравад?
 3. Таъбирҳои матро ёбед ва шарҳ диҳед.
-

Пешоянди аз чунин тобишҳои маъноӣ дорад:

1. **Макон—Аз Воруҳ ба Самарканд меравам. Исмат аз хона баромад.**

2. **Аз чӣ сохта шудан—Ин сандалӣ аз ҷуби бед сохта шудааст.**

3. Ибтидои замон—Устухонам гашта сахт аз кӯдакӣ бо шири ту.

4. Сабаб—Барфҳо аз гармӣ об шуданд. Ман аз хандаи ӯ осуда гаштам.

5. Муқоиса—Кошкӣ ӯ дар синну сол аз ман калонтар мебуд. Аз марворид донаи гандум қимматтар аст.

6. Сарчашмаи амал—Аз дӯст як ишорат, аз мо ба сар давидан.

104. Порчаи шеърро хонда маънидод кунед ва нависед.
Пешоянди аз чӣ тобишҳои маъноӣ дорад?

... Наёяд накӯкорӣ аз бадрагон,
Муҳол аст дӯзандагӣ аз сагон.
Ҳама файласуфони Юнону Рум,
Надонанд кард ангабин аз зақум.
Зи ваҳшӣ наёяд, ки мардум шавад,
Ба саъй андар ӯ тарбият гум шавад.
Тавон пок кардан зи санг оина,
Валекин наёяд зи санг оина.
Ба кӯшиш нарӯяд гул аз шохи бед.
На зангӣ ба гармоба гардад сапед.
Чу рад менагардад хаданги қазо,
Сипар нест мар бандаро чуз ризо.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи лугатҳо:

бадрагон—бадсириштон, бадниятон
зақум—як навъ дарахти захршира, чизи талху
кушанда
хаданги қазо—тири тақдир, сарнавишт

Савол ва супоришҳо:

1. Шумо бо байти сеюм ҳамфикред? Чаро?
2. Ин порча моҳияти кадом зарбулмасалро ифода мекунад?
3. Кадом шаклҳои дигари пешоянди аз-ро дарёфтед?
4. Менагардад-ро боз чӣ тавр ифода кардан мумкин аст?

105. Фикраро хонда маънидод кунед ва вазифаи пешоянди аз-ро шарҳ диҳед.

Азизи ман, коре соз, ки марде шавию соҳибтаҷриба...

Аз гуфтори некон тӯша гиру аз кирдори бадон гӯша. Дилро ба гуфтори беҳудагӯён махарош. Дӯст аз душман шинос. Чунон ки гуфтаанд:

БАЙТ

Барои дӯстон ҷонро фидо кун,
Валекин дӯст аз душман ҷудо кун.
Ки бошад дӯст он ёри фидоӣ,
Дилаш равшан ба нури ошноӣ.
Ба нохуш корҳо гирад туро даст,
Кунад з-оби насиҳат оташат паст.
Чунин ёре, ки ёбӣ, хоки ӯ шав,
Асири ҳалқаи фитроки ӯ шав.

Самандари Тирмизӣ

Шарҳи лугат:

фикра -- ҷумлае, пораи хурде аз насру назми адабӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Пешоянди **аз** боз чӣ шаклҳо дорад? Доир ба ҳар кадоми он ҷумлае нависед.
2. Порчаро ҳифз кунед.

106. Ба нақша нигоҳ карда, ба ҳар як тобиши пешоянди аз ҷумлаҳо тартиб диҳед ва нависед.

Тобиши маконӣ			Тобиши предметӣ		Ибтидои замон	Тобиши сабаб
гузаргоҳи амал	баромадгоҳи амал	ибтидои масоҳат	аз чӣ сохта шудан	муқои-саи пред-метҳо		
аз дарё гузаштан	аз хона баромадан	аз Душанбе саршудани роҳ	аз охан сохта шудани дар	Отифа аз Закия калонтар аст	аз соати ҳашт саршудани дарс	аз хунукӣ часпидани даст

ПЕШОЯНДИ БА

107. **Чумлахоро хонед ва муқоиса карда мулоҳизаатонро гӯед.**

1. Самад аз саёҳат баргашт.	1. Самад ба саёҳат рафт.
2. Озода китобашро аз ман гирифт.	2. Озода китобашро ба ман дод.
3. Акл кӯр бошад, аз дидаи бино чӣ фоида.	3. Ба бародарам хат навиштам.
-

Пешоянди ба чунин тобишҳои маъноӣ дорад:

1. Сӯй ва самт—Падарам ба Маҳаллаи Боло рафт. Ба кӯҳ баромадем.

2. Муносибати ашӯ ба ашӯи дигар—Шуои офтоб ба чашмони ӯ бармехӯрданд. Ҳикояро ба бародарам накл кардам.

3. Мақсад, таъинот—Ба хондан меравам. Вай ба тулӯи офтоб мунтазир шуд.

Дар асарҳои бадеӣ пешояндҳои **бар**, **дар** ба ҷои ба меоянд: Ҳама бар номаҳои сулҳ имзо мекунем. Мақола дар забони тоҷикӣ навишта шуда буд.

108. **Ҳикматро хонед ва мулоҳизаатонро баён кунед.**

Гӯед, ки пешоянди **ба** чӣ тобиши маъноӣ дорад.

Бузурҷмеҳрро пурсиданд, ки аблаҳонро ба чӣ адаб бояд кардан? Гуфт: “Ба навохт доштан андар даруни парда”. Гуфтанд: “Бандагонро бо чӣ адаб бояд кардан?” Гуфт: “Ба кор фармудан, чандон ки тоқат доранд”. Гуфтанд: “Ҳасисонро ба чӣ адаб бояд кардан?”. Гуфт: “Ба хорӣ доштан, то қадри хеш бидонанд”. Гуфтанд: “Озодагонро ба чӣ адаб бояд кардан?” Гуфт: “Ба ҳочат раво кардан”.

Ҳам аз ӯ пурсиданд, ки чавонмард кист? Гуфт: “Он ки бубахшад ва ёд наоварад”. Гуфтанд: “Чаро ки мардумон аз баҳри мол хештан ҳалок кунанд?”. Гуфт: “Аз баҳри он ки пиндоранд, ки хоста беҳтар аз чизҳои дигар аст ва надонанд, ки он чӣ хоста аз баҳри он бояд беҳтар аз хоста бувад”. Ва гуфтанд: “Чизе ҳаст азизтар аз ҷон, ки мардумон аз баҳри

вай бидиханд ва бок надоранд?”. Гуфт: “Аз чон азизтар се чиз аст: дину кин ва роҳат аз паси сахтӣ”.

Ҳам аз ӯ пурсиданд, ки донишро ва саховатро ва шуҷоатро чӣ орояд? Гуфт: “Донишро ростиву саховагро тозарӯй ва шуҷоатро афв кардан, чун зафар ёбад”.

Муҳаммад Ғизолӣ

109. Матнро хонед ва ҳикмати онро таъкид кунед.

Тобиши маъноии пешоянди ба-ро шарҳ дода, гӯед, ки кадом пешоянд онро иваз кардааст.

Ҳар неъмате, ки бар марг завол пазирад, онро хирадманд дар ҳисоби неъмат нагирад. Умр агарчи дароз бувад, чун марг рӯй намуд, аз он дарозӣ чӣ суд. Нӯҳ алайҳиссалом ҳазор сол дар ҷаҳон ба сар бурдааст, ки мурдааст. Қадр неъматеро бувад, ки ҷовидона бошад ва аз офати завол бар карона.

ҚИТЪА

Ба назди марди доно неъмат он аст,
К-аз ӯ чонат бувад ҷовид масрур.
На симу зар, ки чун гӯрат шавад ҷой,
Бимонад ҳамчу сангат бар сари гӯр.

Абдураҳмони Чомӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. Нӯҳ—пайгамбар, ки тӯфон дар давраи ӯ ба вучуд омадааст.
2. Алайҳиссалом—дуруд бар ӯ.

Савол ва супоришҳо:

1. Андешаи хешро мухтасар нависед. Ба мазмуни матн ҳамфикред ё на, чаро?
 2. Чаро дар калимаҳои **баандеша**, **барвақт ба** ва **бар** бо калима ҳамроҳ навишта шудаанд?
 3. Матнро ҳифз кунед.
-

ПЕШОЯНДИ ДАР

110. Зарбулмасалхоро хонед ва гӯед, ки пешоянди **дар** чӣ вазифа дорад.

1. Дар чӯи ноканда об намеравад.
2. Дар хонаи мӯр шабнаме тӯфон аст.
3. Дар тобистон морон борад, беҳтар аст аз борон.
4. Тилло дар оташ, одам дар меҳнат маълум мешавад.

Пешоянди дар чунин тобишҳои маъноӣ дорад:

1. Макон—Бахтро **дар** бозор нафрӯшанд. Панд ба нодон, борон аст дар шӯристон.

2. Замон—Падарам **дар** зимистон ба деҳа рафт. Чамъомад **дар** соати ду оғоз мешавад.

3. Ба коре машгул будан—Занон **дар** қолинбофӣ машгуланд.

Чи дар назм ва чи дар наср баъзан ба ҷои пешоянди **дар** **андар** меояд: Махмуд бо ҳама котибони хеш **андар** андеша афтод.

111. Матиро хонда, тобишҳои маъноӣ пешоянди **дар**-ро шарҳ диҳед ва натиҷаи бардоштаатонро мухтасар нависед.

Рӯзе шустагар ба кор машгул буд, писар бар ҳар нишасту бар чӯй рафт ва ба гирдобе амиқ даровард. Ногоҳ талотуми мавҷҳо ва ҳучуми фавҷҳои селоб даррасид ва ҳар ду дар ғарқоб афтоданд ва гирдоб эшонро гоҳ чун садаф дар қаъри об мебурд ва гоҳ чун хошок бар сар меовард. Шустагар чун писару ҳар дар дами ҳалок дид, аз он ҷо ки одати табиӣ ва ишқи пайвандӣ ва шафқати аслию меҳри хулқӣ бувад, хост, ки даршавад ва писару ҳарро аз ҳамаи балову ғарқоби селоб берун орад ва аз чанголи мавҷҳову дами фавҷҳо ҳалос диҳад. Хештанро дар об андохту чанг дар писар зад ва писар низ аз бими ҷону хавфи ҳалок чанг дар падар зад, ки.. то худро аз ғарқоби гирдоб ба соҳили саломат ва наҷот афганад, падарро дар гирдоб кашид. Шустагар ҳарчанд

хилат кард, то чони худро аз дасту чанголи ӯ халос диҳад, мумкин нагашт ва охируламр, падару писар чони ширин чун шакар дар об ба бод доданд ва умри азизу нафси нафисро видоъ карданд:

Чу душман, ки доно бувад, бех зи дӯст,
Або душману дӯст донош накӯст.

аз китоби «Ҳаким Синдбод»

Савол ва супоришҳо:

1. **Меҳри хулқӣ**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
2. Агар шумо мебудед, чӣ кор мекардед?
3. Дар калимаҳои **даровардан**, **даршавад дар** чӣ вазифаро адо кардааст?

112. Хонед ва баъд нависед ва вазифаи пешоянди дар-ро бо тобишҳояш шарҳ диҳед.

Овардаанд, ки дар боғе булбуле дар шохи дарахте ошённе дошт ва дар чаману боғ бо овози худ ғарра буд. Чун фасли баҳор рафтун хазон даромад, булбул дар боғ омад, на ранги гул диду на бӯи сунбул шунид ва аз бенавой аз наво фуру мوند. Булбули гурусна ба дарюза (гадой) пеши мӯр рафтун гуфт:

—Чӣ шавад, агар имрӯз каромат кунӣ, ки аз гуруснагӣ мемирам?

Мӯр гуфт:

—Намедонистӣ, ки “Ҳар баҳореро хазоне ва ҳар роҳеро поёне бошад”.

аз китоби «Зарбулмасал ва мақолҳо»

Савол ва супоришҳо:

1. Аз ин ҳикоят чӣ хулоса баровардед?
2. Магар дар чомеъа ба булбул монанд одамоне ёфт мешаванд?

113. Байтҳоро шарҳ дода, тобиши пешоянди андар-ро муайян кунед.

Сухан монад андар чаҳон ёдгор,
Сухан бехтар аз гавҳари шохвор.

Мақун бад, ки бинӣ ба фарҷом бад,
Зи бад гардад андар ҷаҳон ном бад.

Ба қор андар андеша бояд нахуст,
Бад-он то шавад эмину тандуруст.

Абулқосим Фирдавӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Байтҳоро ба насл баргардонед.
2. Дар байти аввал **аз** чӣ тобиши маъноӣ дорад?

114. Тобишҳои маъноии пешояндҳоро муайян карда, дар дафтар нақшаро пур кунед.

Пешоянди дар		Пешоянди ба	
Мисолҳо	тобиши маъноӣ	Мисолҳо	тобиши маъноӣ
дар Душанбе дар хона дар навиштан дар Отифа дар як моҳ		ба Душанбе ба хона ба навиштан ба Отифа ба муддати як моҳ	

ПЕШОЯНДИ БО

115. Зарбулмасалҳоро маънидод карда, вазифаи пешоянди бо-ро гӯед.

1. Бо одами тарсонҷак ба шикор нарав.
2. Бо ҷашм бину бо забон гӯӣ.
3. Бо моҳ шинӣ, моҳ шавӣ,
Бо дег шинӣ, сиёҳ шавӣ.

Пешоянди бо чунин тобишҳо дорад:

1. Ҳамроҳӣ—Ман **бо** падарам омадам.

2. Воситаи иҷро—Дастамро **бо** оби хунук шустам.

Хатро **бо** қалам менависанд.

3. Замонӣ—**Бо** дидани ин ҳол хандон шуд.

116. Матро хонед ва гӯед, ки аз он чӣ нуқтаеро дарк кардед. Сипас тобишҳои маъноии пешоянди бо, андар ва аз-ро шарҳ диҳед.

Як рӯз Сикандар бо сарҳангони ҳеш барнишаста буд. Яке аз эшон гуфт: “Худой Таъоло туро мамлакате бузургвор додааст, занон бисёр дор, то фарзандони ту бисёр гарданд ва ёдгори ту андар ҷаҳон бимонад”. Ҷавоб дод, ки ёдгори мардум на фарзанд аст, балки суннатҳову сиратҳои некӯст ва касе, ки мардони ҷаҳонро галаба карда бувад, нашоёд, ки занон ўро галаба кунанд”.

Муҳаммад Ғазолӣ

117. Зарбулмасалҳоро нависед ва вазифаи пешоянди бо-ро маънидод кунед.

1. Бо бадон бад бошу бо некон-накӯ,
Ҷои гул гул бошу ҷои хор-хор.

2. Бо задан об аз ҳам ҷудо нашавад,
Обу оташ ба ҳам якҷо нашавад.

3. Бо сухани ширин мор аз хонааш мебарояд.

4. Бо як гул баҳор намешавад.

5. Марги бошараф бех аз зиндагии пурмазаммат.

Савол ва супоришҳо:

1. Зарбулмасалҳоро шарҳ диҳед.

2. Нақле нависед, ки моҳияти яке аз зарбулмасалҳоро фаро гирифта бошад.

3. Дар мисоли охири **бо** магар пешоянд аст?

ПЕШОЯНДИ БАРОИ

118. Шеърро хонед ва мавзӯи онро муайян кунед. Гӯед, ки пешоянди барои чӣ вазифа дорад?

Барои ҳурмати мӯи сафедаш,
Ки ҳар тораи чу як роҳи сафед аст.
Барои дил, дили оинавораш,
Ки аз чашму нигоҳи ӯ падида аст.
Барои хотири шеъраш, ки онро
Ба роҳи хеш болу пар намудам.
Барои шеъри мардумошнояш,
Ки аз он шеъри худро сар намудам.
Барои ҳиммати номи баландаш,
Баландиҳои чун чархи баринаш,
Барои хоксориҳои покаш,
Таҳаммулнокии ҳамчун заминаш.
Қасам бар чону вичдони ҷавонам,
Агар дар шеър қутби нав кушоям.
Аз он ҳар субҳ чун ахтар бароям,
Ба назди шеъри ӯ таъзим намоям.

Мӯъмин Қаноат

Савол ва супоришҳо:

1. **Дили оинавор**, яъне чӣ?
2. Дар ин шеър кадом хислатҳои тавсифшавандаро пайдо кардед?
3. Иншое навишта шахси бароятон азизро тасвир кунед.
4. Кадом пешоянд муродифи **барои** аст?

119. Ба қоидаҳои пешояндҳои мувофиқ гузошта, матро хонед ва тобишҳои маъноии онҳоро аниқ созед.

Мо ҳоло дар бораи ҳосияти таъбаоти зардолу хеле хуб медонем. Зардолу моддаҳои дорад, ки кодир аст... организм намакҳои зараровар аз ҷумла радиоактивиро хориҷ созед. Мевани зардолу маҷмуи бисёр витаминҳост. Натрий, мағний, калий, фосфор, олтингӯгирд, кальций, оҳан, мис, сурб, марганес, кобалт, фтор, йод—ин ҳама маводи минералии

зардолу мебошад, ки... фаоълияти муътадили ҷисми одам
ниҳоят заруранд. Мағзи донаи зардолу... табобати
бемориҳои нуқси дил, катарити меъда, ксерофоталмия ҳосияти
хуб дорад.

Зардолу меваи... хоҷагии халқ Ҷойдаовар аст. Ҳатто аз
каркаи он рангу дору, ангишти активӣ истеъмол мекунад.
Чӯби саҳти он аз чӯби дуб кам нест ва ... наҷҷорӣ ҳам хуб қор
меояд.

... минтақаҳои қӯхсор парвариши зардолу хеле мувофиқ аст.
Вай дар санглохзорҳо, дар санҷаминҳои водихо ва ақсар дар
он қойҳое меҷӯяд, ки сабҷондани дигар дарахт ғайримқон аст
ва ё Ҷойдаовар нест.

Аз замони қадим дарахти зардолуро бештар...
минтақаҳои қӯхсор мешинонданд, ки майдонҳои қалонро
меҷирит. Дар водихо бошад, қад-қадӣ қӯйбор, қанори
роҳу вотиҳо шинонда мешуд ва ҳамчун дарахти зарурӣ дар
хотаҳо низ меҷабзид.

аз «Садои Шарқ»

Савол ва супоришҳо:

1. Дар бораи меваи, ки аҳамияти табобатӣ дорад,
нақле нависед.
2. **Зардолу**-ро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

Пешоянди барон чунин тобишҳои маъноӣ дорад:

1. Мақсад—Аҳмад Маҳдум ин қо **барон** дамҷирӣ ме
омад. Мо **барон** сулҳу салоҳ мубориза мебарем.

2. Таъинот—Падарам **барон** шумо қитоб оварданд.

Пешоянди **бахри** ба қои **барон** чун муҷодиф
истиқода мешавад.

120. Порҷаро ҳонда маънидор қунед. Баҳри қадом пешояндро иваз қардааст?

Нашояд ҳама қиштан аз баҳри ҳеш,

Қи рӯзиҳӯронанд аз андоза беш.

Зи боғе, қи пешинагон қоштанд,

Пасояндагон мева бардоштанд.

Чу кишта шуд аз баҳри мо чанд чиз,
Зи баҳри касон мо бикорем низ.

Низомии Ганҷавӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Ба наср баргардонед.
2. Порчаро ҳифз кунед.

121. Матнро хонед ва хулосаатонро бо ду-се ҷумла нависед ва аз пешоянди барои истифода кунед.

Ҷуфте Кабӯтар дар аввали тобистон донае чанд фароҳам оварданд ва дар гӯшае барои зимистон захира ниҳоданд. Он донаҳо нам дошт. Чун тобистон ба охир расид, ҳаво асар карда донаҳо хушк шуд ва аз будаш камтар менамуд. Кабӯтари нар дар ин вақтҳо аз хона гоиб буд.

Чун боз омад, донаро андак дид. Ҷуфти худро маломат намуда гуфт:

—Ин донаҳо барои хӯроки зимистон ниҳода будем, ки чун шиддати сармо падид ояд ва аз касрати барф дона дар сахро намонад, ба он рӯз гузаронем. Дар ин вақт ки дар кӯҳу дашт чина ёфт шавад, ту захираро чаро хӯрдӣ? Охир шунидаӣ, ки ҳукамо гуфтаанд:

Кунун, ки баргу навог ҳаст, чаҳде кун,
Захирае бинех аз баҳри бенавоии хеш.

Кабӯтари мода гуфт:

—Аз ин донаҳо ман нахӯрдаам.

Кабӯтари нар чун донаро камтар медид, ба гапи мода бовар намекард ва ўро мезад, то ки бимурд.

Пас дар фасли зимистон, ки боронҳо борида, осори рутубат ба дару девор зоҳир шуд, дона нам кашида ба холи асл бозомад. Кабӯтари нар донист, ки сабаби нуқсон чӣ будааст.

Пас дар фироқи ёри ғамгусор нолидан оғоз кард ва ба зорӣ мегиристу мегуфт:

—Ҷудоии дӯст саҳт аст ва саҳттар он ки пушаймонӣ суд нахоҳад дошт.

Ба кори хеш тааммул намоӣ, к-аз таъҷил,
Зиён куниву касеро зиён надорад суд!

аз «Калила ва Димна»

ПЕШОЯНДИ БЕ

122. Зарбулмасалҳоро нависед ва мулоҳизаатонро дар бораи пешоянди бе хатгӣ баён созед.

1. Бе меҳнат роҳат муяссар намешавад.
2. Беша бе шер не, дарё бе моҳӣ.
3. Бе шамол шохи дарахт намечунбад.
4. Гул бе хор намешавад, гӯшт бе устухон.

Пешоянди бе чунин тобишҳо дорад:

1. Дар амали ҷумла иштирок надоштани касе, чизе ва ё ходисае.

—Мо **бе** ҳеч душворӣ ба қулла баромадем. Дарси забон **бе** мисол не, дарси таърих **бе** сол.

2. Барои амали ҷумла шарт будани иштироки касе ё чизе— **Бе** об зиндагӣ намешавад. **Бе** китоб дониш нест. **Бе** аҷал кас намирад.

Дар адабиёти бадеӣ **бидуни** муродифи пешоянди **бе** шуда меояд:

Кор бидуни шитоб идома мекунад.

123. Шеърро ифоданок хонда, нақши пешоянди бе-ро шарҳ диҳед.

Гул бе рухи ёр хуш набошад,
Бе бода баҳор хуш набошад.
Тарфи чаману ҳавои бӯстон
Бе лолазор хуш набошад.
Раксидани сарву ҳолати гул
Бе савти ҳазор хуш набошад.
Боғи гулу мул хуш аст, лекин
Бе сӯхбати ёр хуш набошад.
Ҳар нақш, ки дасти ақл бандад,
Ҷуз нақши нигор хуш набошад.
Бо ёри шакарлаби гуландом,
Бе бӯсу канор хуш набошад.

Ҷон нақди муҳаққар аст Ҳофиз,
Аз баҳри нисор хуш набошад.

Ҳофизӣ Шерозӣ

Шарҳи лугатҳо:

тарф—канора, канор
савти хазор—садои булбул
мул—май, шароб
муҳаққар—ҳақир, ночиз, ҳақир шумурдашуда
нисор—пошидан

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро феълҳои матн дар шакли инкор омадаанд?
2. Ду байти аввалро ба наср баргардонед.
3. Шеърро ҳифз кунед.

124. Байтхоро аввал хонда маънидод кунед, сипас навишта вазифаи пешоянди бе-ро шарҳ диҳед.

Бе заҳмату кор нон намебояд хӯрд,
Як лукма ба ройгон намебояд хӯрд.

А. Лоҳутӣ

Бе азми дурусту сазӣи комил,
Касро нашавад мурод ҳосил.

Саъдии Шерозӣ

Аз он боист чандон ранҷ бурдан,
Ки “бе ранҷе нахоҳӣ ганҷ бурдан”.

Фаридуддини Аттор

Савол ва супоришҳо:

1. Байти дуюмро ба наср баргардонед.
 2. Калимаҳои **бедавлат**, **беғуноҳ**, **бемор**, **бекор**-ро аз чихати сохт шарҳ диҳед ва гӯед, ки чаро **бе** якҷоя навишта шудааст.
-

ПЕШОЯНДИ ТО ВА ЧУЗ

125. Чумлаҳоро нависед ва тобиши пешояндҳои то ва чуз-ро муайян созед.

1. То омадани табар кунда меосояд.
2. То мард сухан нагуфта бошад,
Айбу хунараш нухуфта бошад.

Саъдии Шерозӣ

3. Агар ба ин таклиф розӣ бошӣ, то пагоҳ маро огоҳ кун
4. Аз илм мурод чуз амал нест (зарб).

Пешоянди то чунин тобишҳо дорад:

1. Ибтидо—То дастат начунбад, дахонат намечунбад.
То меҳнат накунӣ, санги сиёҳ лаъл нагардад.

2. Интиҳо—Оби Ҷайхун бо ҳама пахноварӣ, Хинги
моро то миён ояд ҳаме. (*Рӯдакӣ*)

Барф то зонуяш расид. (*С. А.*)

Пешоянди чуз фақат истисно (аз маҷмӯи чизҳо
чизеро баровардан)-ро ифода мекунад: “Чуз ту каси
гамхорам нест”.

126. Нависед ва маънидод кунед.

Гӯед, ки пешояндҳои то чӣ тобишҳои маъноӣ доранд.

1. Мо аз Қаршӣ то Когон пиёда рафтем.
2. Азим то бегоҳ ба корҳои падараш ёрӣ меод.
3. Мактубро то як пиёла чой нӯшидан навишта дод.
4. Одамон то ними шаб кор мекунанд.

127. Шеърро хонед, тобишҳои пешоянди то-ро шарҳ диҳед.

То ҳаёти ман ба дасти нони деҳқон асту бас,
Чони ман сар то ба по қурбони деҳқон асту бас.
Розику рӯзидеҳи шоҳу гадо баъд аз худой
Дасти хунолуди базрафшони деҳқон асту бас.
Дар Асад чун Хут сӯзад з-офтобу оқибат,
Бенасиб аз Сунбула Мизони деҳқон асту бас.
Он ки ларзад ҳамчу мурғи нимбисмил субҳу шом,
Дар зимистон пайкари урғи деҳқон асту бас.
Бар сари хон хоҷа пиндорад, ки бошад мизбон,
Ғофил аст аз ин ки худ меҳмони деҳқон асту бас.

Фарруҳии Яздӣ

Шарҳи луғатҳо:

Асад—бурчи панҷум аз бурҷҳои дувоздахгона
Хут—номи бурчи дувоздахум аз бурчи осмонӣ
хоҷа—сарватманд
розик—рӯзидиҳанда
нимбисмил—нимқушта

Савол ва супоришҳо:

1. Боз чӣ сифатҳои деҳқонро медеҳед, нависед.
2. Дар бораи фарде, ки ба деҳқонӣ машғул аст, иншое нависед ва андешаи худро баён созед.
3. **Бенасиб**-ро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

128. Порчаи манзумро хонед ва тобиши ҷуз-ро маънидод кунед.

Ҷуз сари кӯяш мани овораро маскан мабод,
Булбули бехонумонро ҷой ҷуз гулшан мабод.
Бар дараш шабҳо сагонро ҷою ман маҳрум аз ӯ,
Ваҳ, чӣ рӯз аст ин, ки дорам, сағ ба рӯзи ман мабод.
Дигаронро дида равшан гарчи аз мардум бувад,
Ҷуз ба рӯи он парирӯ чашми ман равшан мабод...

Абдураҳмони Ҷомӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Дар байти сеюм **дида** ба кадом маъно омадааст?
Муродифҳои онро номбар кунед.

2. **Чуз** аз **чузъ** чӣ фарк дорад? Мавриди навишти ҳар яки онро дар ёд нигоҳ доред.
 3. Кадом пешоянд **чуз**-ро иваз мекунад?
-

129. Хонед ва калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.
Онҳо чӣ вазифаро адо кардаанд?

1. Духтарча **тарафи** маро нишон дода чизе гуфт.
 2. Ҳасан **сӯи** хона равон шуд.
 3. Офтоб **самти** мағриб шитофт.
 4. Ман **пешӣ** падарам рафтам.
 5. Мошинае **назди** дарвоза омада истод.
-
-

130. Порчаҳои манзумро хонед ва вазифаи пешояндҳои соддаи изофиро шарҳ диҳед.

Ҳар он, к-ӯ барад номи мардум ба ор,
Ту чашми накӯгӯӣ аз вай мадор.
Ки андар қафои ту гӯяд ҳамон,
Ки **пешӣ** ту гуфт аз паси дигарон!

Саъдии Шерозӣ

Дило, **назди** касе биншин, ки ӯ аз дил хабар дорад,
Ба зери он дарахте рав, ки ӯ гулҳои тар дорад.

Ҷалолиддини Румӣ

Нашояд, к-одамӣ чун курраи ҳар
Чу сер ояд, нагардад **гирди** модар.

Саъдии Шерозӣ

131. Ба ҷои нуқтаҳо аз пешояндҳои қавсаи мувофиқашро гузошта, ҷумлаҳоро нависед. Гӯед, ки пешояндҳо чӣ тобише бахшидаанд.

1. ... оши болаззат ҷоӣ кабуд айни муддаост.
 2. ... Тошканд мерафтем.
 3. ... дамидани субҳ гулхан хомӯш гашт.
 4. ... ривоятҳо ин деҳа анорзор будааст.
- (баробари, ҷониби, мувофиқи, баъди).
-
-

Баъзан дар асарҳои бадеӣ (ҳам назму ҳам наسر) калимаҳои пешӣ, назди, болоӣ, пасӣ, тарафи маъноҳои луғавӣ худро аз даст дода, ҳамчун пешоянд истифода мешаванд ва бо исми мафҳумҳои исмишуда омада, тобишҳои гуногуни маъноӣ зоҳир мекунанд.

132. Ба нақша нигоҳ карда, тобиши маъноии пешояндҳоро ёбед ва нависед.

Пешояндҳо	Мисолҳо	Қадам тобиши маъноӣ доранд?
дар	дар домани Фарғона будан дар қанори дарёи Сир ҷой гирифта	
ба	ба аҳди қадим мавҷуд будан ба ман гуфта	
аз	аз хона баромадан аз пагоҳи интизор будан аз хунакӣ ҷа бастан аз ҷӯби бед сохта	
бо	бо падар омадан бо мошин рафта	
барои	барои дидан омадан барои бародар овардан	
бе	бе шумо иҷро нашудан бе азми дуруст мурид ҳосил нашудан	
то	то омадани падар интизор шудан то Душанбе рафта	
ҷуз	ҷуз ту қасе надошта	

ПЕШОЯНДҲОИ ТАРКИБӢ

Пешояндҳои таркибӣ аз пешояндҳои аслий ва исму зарфҳои таркиб меёбанд, ки маънои лугавиашонро қариб гӯм карда, фақат барои тафсили пешоянд хизмат мекунанд:
Дар пеши ин хона суфаи баланде ҳам буд. (С. А.)

Дар паси ҳар гиря охир хандаест,
Марди охирбин муборакбандаест. (Румӣ)

Баъд аз як соат навбат ба мо расид.

Пешояндҳои таркибӣ ба ду гурӯҳ чудо мешаванд:

1. Пешояндҳои таркибии изофӣ, ки аз пешоянди аслий, исм ва изофат иборатанд: ба тарафи, ба сӯи, дар рӯи, дар даруни, дар болои, аз болои, аз ҷиҳати, аз барои, ба муносибати, ба назди...

2. Пешояндҳои таркибии беизофат, ки аз ду пешоянд ва ё аз исму пешоянд иборатанд: доир ба, оид ба, нисбат ба, ғайр аз, ба ҷуз, пеш аз, баъд аз, то ба...

133. Ҳикоятро хонед ва маънидод кунед. Пешояндҳои онро, ба хусус пешояндҳои таркибиро шарҳ диҳед.

Подшоҳе ба куштани бегуноҳе фармон дод.

Гуфт:

—Эй малик, ба мӯҷиби хашме, ки туро бар ман аст, озори худ маҷӯй, ки ин укубат бар ман як нафас барояд ва базан (гуноҳ) он бар ту ҷовид бимонад.

Даврони бақо ҷу боди саҳро бигузашт,
Талхию хушию зишту зебо бигузашт.
Пиндошт ситамгар, ки ҷафо бар мо кард,
Дар гардани ӯ бимонду бар мо бигузашт.

Маликро насихати ӯ судманд омад ва аз сари хуни ӯ даргузашт.

Саъдии Шерозӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Дар мисраи дуҷум кадом калимаҳо ба ҳамдигар зидмаъноанд?
 2. Аз ҷумлаи охир таъбирро ёфта шарҳ диҳед.
 3. Ҳикоятро ҳифз кунед.
-

134. Матро хонед ва пешояндҳои таркибро муайян карда, тобишҳои маъноияшро шарҳ диҳед.

Сайид Акбар аз Бухоро омад. Ман дар пеши ӯ хатмашққуниро сар кардам. Ӯ мувофиқи одати муаллимони хат якчанд ҳарфи арабиро бо қалами ҷалӣ дар қоғаз калон-калон навишта дод. Дар вақти навиштани ин ҳарфҳо маълум шуд, ки ӯ дар майданависӣ хати хоное дошта бошад ҳам, дар ҷалинависӣ бадхат будааст. Ва ҳол он ки барои навмашқон сармашқҳои хушхати ҷалӣ-калон лозим аст ва муаллим бояд тарзи навиштани он ҳарфҳоро ба шогирд амалан нишон диҳад.

Муаллими ман кашиш ва доманаҳои ҳарфҳои калонро қачу қилеб карда навишт ва баъд аз он ҷоҳои аз қоида берун баромадаи онҳоро ба нӯги қаламтарош аз дандонҳояш оҳар тарошида гирифта молид, пас аз он бо нӯги қаламтарош оҳарро аз рӯи қоғаз тарошида гирифт, ки бо он оҳар ҷоҳои барзиёди ҳарфҳо ҳам тарошида шуданд. Баъд аз он бо нӯги қалам аз рӯи қоида ҷоҳои холимондаи ҳарфҳоро сиёҳӣ пур кард. Ба ҳамин тариқа як сархате ба вуҷуд омад, ки вайро ҳар кас бинад, муаллимиро айб карда наметавонист.

Садриддин Айни

135. Порчаҳои манзумро хонда маънидод кунед.

Пешояндҳои соддаи изофӣ ва таркибро ёфта вазифаи онҳоро аниқ созед.

1. Эй, ки ту аз зулм чоҳе меканӣ,
Аз барои хеш доме метанӣ.
Бар заифон гар ту зулме мекунӣ,
Дон, ки андар қаъри чоҳи бевунӣ.
Гирди худ чун кирми пилла барматан,
Баҳри худ чаҳ меканӣ, андоза кан.

Ҷалолиддини Румӣ

2. Дона чун андар замин пинхон шавад,
Баъд аз ин сарсабзии бӯстон шавад.
Зарру нукра гар набудандӣ ниҳон,
Парвариш кай ёфтандӣ зери кон.

Ҷалолиддини Румӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Порчаи дуюмро ба наср баргардонед.
2. Мазмуни порчаи аввал кадом зарбулмасалро ба ёд меорад?

136. Матро хонед ва гӯед, ки моҳияти асосӣ дар кадом ҷумла—сарсатр баён шудааст.

Рӯбоҳе дар бешае ватан сохта буд. Сабоҳе дар талаби тӯйма ҳар тараф мегашт. Мурғи хонагие дид, хост то ўро сайд кунад. Овози табле ба гӯшаш расид. Нигоҳ кард, ба болои дарахт ҷуссае дид кавиyo фарбех. Аз ў овози баланд истимоъ намуд. Қуввати томеаи рӯбоҳ дар ҳаракат омада, аз камини мурғ бархосту қасди кавиҷусса карда ҷаст ба сад меҳнат, ба болои дарахт раҳти худро кашид. Чун пӯстро бидарид, чуз бод чизе надид. Оташи ҳасрат дар дили рӯбоҳ афтод, оби надомат аз дида борида гуфт:

—Дарег, ба воситаи ин ҷуссаи пурбод сайди ҳалоли ман аз даст рафту аз ин сурати бемаънӣ фондае ба даст наёмад.

Духул дар фиғон аст доим, вале,
Чӣ ҳосил, чу андар миён ҳеч нест?
Агар донише ҳаст, маънӣ талаб,
Ба сурат машав гарра, к-он ҳеч аст.

Пас холи инсонро аз лисони ў бояд донист... Чунон ки гуфтаанд: шиносед мардро аз гуфтор, на аз чомаву дастор.

Самандари Тирмизӣ

Шарҳи лугатҳо:

истимоъ намудан—шунидан
томеа—тамаъкорӣ, хирс
камин—камингоҳ, шинак
раҳт—рафтан, равона шудан

оби надомат—ашк, ашки таассуф
гарра шудан—фирефта, магрур шудан
лисон—забон

Савол ва супоришҳо:

1. Ҷумлаҳои пешоянди таркибидорро нависед ва вазифаи онҳоро аниқ кунед.
2. Муродифи **духул**-ро аз матн ёбед.
3. Кор шамшер мекунад, на гилоф ба мазмуни матн чӣ муносибат дорад?

137. Ба ҷои нуқтаҳои пешояндҳои мувофиқ (ба воситаи, нисбат ба) гузошта, матнро нависед.

Азизи ман, дар тарбияи аҳли ҳунар саъй намоӣ ва беҳунаронро... хидмати падар эътибор нанамой, ки одамиро... ҳунар аст, на ба устухони падар.

БАЙТ

Ба мурда касеро, ки нозандагист,
Басе мурданаҷиб бехтар аз зиндагист.

Самандари Турмизӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Ҳадафи асосии матнро шарҳ диҳед.
2. Матнро ҳифз кунед.

138. Нақшаро бодикқат хонед ва пешояндҳоро аз исми зарфҳо фарқ кунед.

Зарф ва исмҳо

1. Баъд аз ин гуфтугӯ во нахӯрдаем.
2. Ин суҳбатон ба ӯ ҳеч нисбате надоранд.
3. Падар сари фарзандашро сила кард.
4. Ба назари ӯ рӯзи равшан шаби тор гашт.

Пешояндҳо

1. Баъд аз сӯхбат мақсад равшан гашт.
2. Имсол ҳаво нисбат ба соли гузашта бехтар аст.
3. Ба сари кор рафта лозим омад.
4. Назар ба маълумоти онҳо мактабҳо фаъолият-ашонро қатъ намекунанд.

139. Ба нақша нигоҳ карда, доир ба ҳар як пешоянд ҷумлаҳо тартиб диҳед.

140. Порчаи манзумро хонда маънидод кунед.
Сипас пешояндҳои онро шарҳ диҳед.

Накӯӣ гарчи бо нокас нашоӣд,
Барои маслиҳат гаҳ-гаҳ бибоӣд.
Саги дарранда чун дандон кунад тез,
Ту дарҳол устухоне пеши ӯ рез.
Ба урф андар ҷаҳон аз саг батар нест,
Накӯӣ бо вай аз ҳикмат бадар нест.
Ки гар сангаш занӣ, ҷанг озмоӣд,
В-араш темор дорӣ, галла поӣд.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи луғатҳо:

урф—одат, расм

ҳикмат—ҳирад

темор—ғамхорӣ, парасторӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Байти аввалро ба наср баргардонед.
2. **Дарҳол**-ро аз ҷиҳати сохт муайян сохта, кадом ҳиссаи нутқ буданаширо гӯед.

141. Ҳикоятро хонед ва гӯед, ки ҳикмати он дар чист?

Хатибе кареҳуссавт худро хушовоз пиндоштӣ ва фарёди беҳуда бардоштӣ.

Мардуми қаря ба иллоти чоҳе ки дошт, балияташ ҳамекашиданд ва азияташро маслиҳат намедиданд. То яке аз хутабои он иқлим, ки бо ӯ адовате ниҳонӣ дошт, боре ба пурсиши вай омада буд, гуфт:

—Туро хобе дидаам, хайр бод!

Гуфто:

—Чӣ дидӣ?

Гуфт:

—Чунон дидам, ки туро овози хуш буд ва мардумон аз анфоси ту дар роҳат буданд.

Хатиб андар ин лаҳте бияндешиду гуфт:

—Ин муборак хобест, ки дидӣ, маро бар айби худ вокиф гардондӣ. Маълум шуд, ки овози нохуш дорам ва халқ аз баланд хондани ман дар ранҷ. Тавба кардам, ки аз ин пас хутба нагуям, магар ба охистагӣ.

Аз сӯҳбати дӯсте ба ранҷам,
К-ахлоки бадам ҳасан намояд.
Айбам ҳунару камол бинад,
Хорам гулу ёсуман намояд.
Ку душмани шӯхчашми нопок,
То айби маро ба ман намояд?

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи луғатҳо:

хатиб—касе, ки хутба мехонад, воизи хутбаҳо
карехуссавт—бадовоз
балият—ранҷу кулфат
анфос—ҷамъи нафас, овоз

Савол ва супоришҳо:

1. Пешояндҳои матиро аз ҷиҳати сохт ва тобиши маъноӣ шарҳ диҳед.
 2. Порчаи манзумро ба наср баргардонед.
 3. Порчаи назмиро ҳифз кунед.
-

142. **Чумлаҳоро нависед, ба калимаҳои ишорашуда диққат диҳед. Гӯед, ки онҳо аз якдигар чӣ фарқ доранд.**

1. Зиракӣ, бафаҳмӣ ва дониши ӯ Шодиро чунон хурсанд карда буд, ки вай ба пӯсташ намегунҷид.	1. Ба фаҳми ман, маслиҳати муаллим дуруст аст,—гуфт мудирӣ мактаб ба падари хонанда.
2. Шодӣ ба девори вагон тақякунон бахузур менишаст	2. Қосим ба ҳузури раиси ҳукумат омад.
3. Ҳалим бачаи хеле бамаънӣ аст.	3. Ба маънии гапи ӯ сарфаҳм нарафтам.

ПАСОЯНДҲО

143. **Чумлаҳоро хонед ва фарқи маъноии онҳоро шарҳ диҳед.**

1. Ман китоб харидам	1. Ман китобро харидам.
2. Муаллим ба Зебӣ гуфт.	2. Муаллим Зебиро гуфт.
3. Шароф омада нишаст.	3. Шароф омадан замон нишаст.
4. Чанд дақиқа вақт гузашт.	4. Чанд дақиқа барин вақт гузашт.

Дар забони тоҷикӣ ду пасоянди асли:-ро ва барин вучуд доранд, ки харду маъноии муस्ताкили лугавӣ надоранд. Пасоянди-ро шахсу предметро ва ходисаи муайян ва яғнаро нишон медиҳад. Агар сухан дар бораи мафҳумҳои номуайяне равад, исми ифодакунандаи пуркунанда бе пасоянди-ро меояд. Масалан: Китобро хондам. Ин чумла аз ду калима—исм ва феъл (амал) иборат аст. Предмет ба таъсири амал дучор гардидааст. Чумлаи мазкурро бе пасоянди-ро низ гуфтан мумкин аст: китоб хондам.

Дар ин мисол дар бораи амал (хондам) ва дар бораи предмети ба таъсири ин амал дучоршуда (китоб) сухан меравад. Гуянда ба мо мефаҳмонад, ки вай умуман бо кадом предмет кордор шудааст.

Агар гуянда китоби муайяно дар назар дошта бошад, дар ин ҳол номи предмет бо пасоянди-ро оварда мешавад: китобро хондам. Ман дарсамро тайёр кардам. Бародарамро хондам.

Пасоянди **барин** барои ифодаи тобиши маъноии монандӣ ва тахмин хизмат мекунад: Бо белча чормағз **барин** гулканд канда гирифта ба тарафи қозӣ дароз кард.

Пасоянди **катӣ** (**катӣ**) бештар дар гуфтугӯ истеъмоли мешавад ва ҳамчун пешоянди **бо** барои ифодаи тобиши ҳамроҳӣ ва воситаи иҷро хизмат мекунад: Ман бародарам **катӣ** омадам. Ҳезумро табар **катӣ** кафондам.

144. Порчаҳои манзумро хонед ва калимаҳои пасоянддорро нависед ва вазифаи онро шарҳ диҳед.

Касе, к-ӯ хирадро надорад зи пеш,
Дилаш гардад аз кардаи хеш реш.
Ҳушивор девона хонад варо,
Ҳамон хеш бегона хонад варо.

Ба дониш равонро тавонгар кунед,
Хирадро ҳамон бар сар афсар кунед.
Зи чизи қасон дур доред даст,
Беозор бошеду яздонпараст.

Абулқосими Фирдавӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Порчаи дуюмро ба наср баргардонед.
2. Пешояндҳои порчаи дуюмро муайян кунед ва тобишҳои маъноии онҳоро шарҳ диҳед.

145. Матиро хонед ва гӯед, ки пасоянди-ро чӣ вазифахоро адо кардааст.

Сӯҳбати мову Ҳайрат дар аввали мулоқот монанди дӯстони дерина гарм шуд ва ӯ аз ман шеъри худамро пурсид. Ман ҳам ибто накарда ба ӯ як шеъри худро, ки ҳамон сол ба муносибати сайри гули сурх ва ба сабаби нарафта монданам ба он сайр бо тахаллуси “Айнӣ” навишта будам, нишон додам. Ин ҳамон шеър буд, ки дар вақти эҷод карданам ба Шарифҷон Махдум нишон дода будам ва ӯ вайро бе тасҳеҳ тахсин намуда, ҳатто дар бораи аз он худи ман будани он шеър шубҳа карда буд.

Ҳайрат он шеърро баъд аз хонда шунавондани ман ба дасти худ гирифта, дубора бо мулоҳизаҳои дуру дароз хомӯшона мутолиа карда, баъд ба ман бо овози баланд хонда, камбудихояшро нишон дода, дубора кор карда баромаданамро маслиҳат дод.

Ман он шеърро ҳамон вақт бо роҳбарии Ҳайрат дуруст карда будам ва дар ин чо барои ёдоварии он дӯсти меҳрубонам накл карданро муносиб дидам.

Ҳайрат ҳам дар он мулоқоти аввалин якчанд ғазали худро аз ёд хонда ба ман шунавонд ва ба муносибатҳои, ки дар рафти сӯҳбат мебаромаданд, қасидаҳои чилбайтӣ ва панҷохбайтӣ устодони гузаштаро бе ҳеч даккаҳӯрӣ ва мулоҳаза аз ёд хонда меод. Аз ин хислаташ маълум мешуд, ки ӯ қувваи хофизаи фавқуллодае дорад.

Садриддин Айнӣ

Савол ва суворишҳо:

1. Оё шумо навиштаи худро аз назари дӯсте мегузаронед? Ин амал ба шумо маъқул аст ё не?
2. Дар хусуси мулоқоти аввалинатон бо дӯсти хеле наздик иншое нависед.
3. **Мулоқот гарм шуд**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
4. Имлои пасояндҳоро шарҳ диҳед.

Дар асарҳои бадеӣ пасояндҳои ҳамон (о), инчониб, замон (о), эътиборан, пеш, қабл, дида, сар карда ва ғайраҳо истифода мешаванд. Онҳо асосан ҳоси забони гуфтугӯ буда, дар асарҳои бадеии давраи мо истеъмол гаштаанд.

146. Ҷумлаҳоро нависед ва вазифаи калимаҳои
ишорашударо шарҳ диҳед.

1. Ман як ҳафта **боз** аз дарстайёркунӣ маҳрум мондаам.
(С. А.)

2. Аз хатми донишгоҳ **инчониб** бо Оҳистамоҳ вонахӯрдаам.

3. Рӯз сафед шудан **ҳамон** ба кор мебаромадаанд. (С. А.)

4. Чанд сол **ин тараф** дар ин ҷо пири солхӯрдае нишаста,
ба мардум хизмат мекунад.

5. Аз ҳамон рӯз **сар карда** падари ман ба назарам хеле
калон намуд. (С. А.)

САВОЛҲО БАРОИ ТАКРОРУ ЧАМЪБАСТИ ПЕШОЯНДУ ПАСОЯНДҲО

1. Чиро пешоянд мегӯянд?
2. Пешояндҳо бо кадом калимаҳо меоянд?
3. Аломатҳои пешояндҳо кадомҳоянд?
4. Пешоянди **бо** аз **катӣ** чӣ фарқ дорад?
5. Чиро пешояндҳои аслии мегӯянд?
6. Пешоянди изофии аслии кадом аст ва он чӣ тобише дорад?
7. Пешояндҳо аз чихати сохт бар чанд навъанд?
8. Дар кадом вақт дигар ҳиссаҳои нутқ ба пешоянд мегузаранд?
9. Оё пешояндҳо ҷои якдигарро иваз карда мегавонанд?
10. Пешояндҳо аз пешвандҳо чӣ фарқ доранд?
11. Чаро баъзан пешояндҳои **аз, дар** шакли дигарро ба худ мегиранд?
12. Кадом пешоянд набудани чизро ифода мекунад?
13. **То** чӣ тобишҳои маъноӣ дорад?
14. Пешояндҳои таркибӣ бо чанд роҳ сохта мешаванд?
15. Пасоянди аслии кадом ҳаст? Чаро пасоянди аслии мегӯянд?
16. **Барин** чӣ гуна тобиши маъноӣ дорад?
17. Пешояндҳои номиро номбар кунед.
18. Пешояндҳои номӣ аз кадом ҳиссаҳои нутқ ташкил меёбанд?
19. Пасоянди-**ро** дар шеваҳо ба чӣ тарик истифода мешавад?
20. Кадом пасояндҳо хоси забони гуфтугӯянд? Ва чаро?

ПАЙВАНДАКҲО

147. Зарбулмасалу мақолҳоро хонед ва мулоҳизаатонро дар
барои вазифаи калимаҳои ишорашуда гӯед.

1. Абр **агар** аз қибла хезад, саҳт борон мешавад,
Шоҳ **агар** одил набошад, мулк вайрон мешавад.

2. Салоҳи мамлакату мулк хусравон донанд.
3. Сабр талх аст, **валекин** бари ширин дорад.
4. Доно ба ҳар диёр муқарраму азиз аст.
5. Сад дари баставу як дари кушода.
6. Барканда беҳ он чашм, **ки** бадбин бошад.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар кадом ҷумлаҳо пайвандак аъзоҳои ҷидаро пайваستاаст?
 2. Дар ҷумлаи панҷум **-у** кадом вазифа ва тобиши маъноӣ дорад?
 3. **Агар** дар ҷумлаи аввал чӣ нақшро иҷро карда?
-

148. Матиро хонда, хулосаатонро мухтасар баён созед ва вазифаи калимаҳои ишорагаштаро тавзеҳ бидихед.

Синдбод гуфт:

—Овардаанд, **ки** дар атрофи шаҳри Кобул худхуде буд зираку доно **ва** равшанрою мушқилкушо, гарму сардии рӯзгор бисёр дида **ва** дар корҳо таҷрибаи кофӣ ёфта. Ва порсомарде бо ӯ дӯстӣ дошт ва авқоту соот ба ҳамдамиву сӯхбати ӯ мегузошт. Рӯзе порсомард ба саҳро берун шуд, худхудро дид бар болои деворе нишаста **ва** худро ба оби зулол шуста, парӯ бол мезад ва нишот мекард **ва** дар пеши ӯ кӯдакон дом мениходанд ва қасди сайд доштанд.

Порсомард гуфт:

—Эй бародар, ин на ҷои роҳат аст ва на манзили истироҳат; аз барои ту дом мениханд **ва** ту гофилвор рӯзгор мебарӣ.

Худхуд гуфт:

Гавзи бӯда беҳуда мешикананд ва ранчи беҳуда мебаранд.

Порсомард бирафт ва гуфт: “Вазифаи носеҳ насиҳат додан аст”.

Аз қазои осмонӣ чунон иттифоқ афтод, ки кӯдакон сайдеро кайд натавонистанд кард, бархостанд ва бирафтанд ва домҳо бибурданд.

Ба нишоти тамои худхуд... аз пеши домгохи кӯдакон парид, бар умеди он ки донде барчинад ва садди рамаке созад, ки гуруснагӣ бар вай нек голиб омада буд.

Қазои осмон ва ҳукми яздон чунон буд, ки як кӯдак халқай дом ба сахв дар хок фаромӯш карда буд. Худхудо ногоҳ ба тамаъи донда халқ дар халқай дом сахт шуд, хост, ки барпарад, хештан дар банд дид. Метапид ва мегалтид, суд намедошт...

Он порсомард... ба вақти бозгаштан гузар бар он мавзеъ кард, то дӯсти хешро видоъ кунад. Аз чапу рост **ва** зеру боло менигарист. Назараш ба домгохи кӯдакон афтод. Худхудо дид дар дом афтода; бишидофт ва халқай дом бибурид. Худхудо дид, беҳуш гашта; баъд аз чораву тадбире хуш ба вай бозомад. Порсомард гуфт:

—Насихати дӯстон хор дошти **ва** ба гуфтори ман илтифот нанамудӣ.

Худхуд эътироф кард **ва** ба гуноҳ иқрои дод.

аз «Китоби Ҳаким Синдбод»

Шарҳи луғатҳо:

порсомард—некӯмард
гавзи бӯда—чормагзи пуч
нишот—шодӣ, хурсандӣ
рамақ—нафаси охирин

Савол ва супоришҳо:

1. Қайд натавонистанд кард-ро шарҳ диҳед.
2. Ҳикояро чӣ ном гузоштан беҳтар аст?
3. Маслиҳат идроку хушёрӣ диҳад—ба мазмуни умумии ҳикоя чӣ муносибат дорад?

149. Матиро хонед ва ҷумлаҳои онро, ки пайвандакҳои он нишона шудаанд, нависед ва вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Чингизиён баъди аз об гузаштан тайёрии ҳарбӣ дида, ба тарафи шаҳри Хучанд ҳаракат карданд. Дар роҳ деҳаҳо **ва** ҷоҳои аҳолинишин ҳамма холӣ буданд. Як қисм аҳолии он ҷоҳо ба шаҳр кӯчида **ва** қисми дигарашон ба кӯҳистон гурехта буданд. Аммо боғу бӯстонҳо бо тоқҳои ангур **ва** дарахтони мевадор ва киштзорҳо бо ҳосилоти бисёрашон барқарор монда буданд.

Муғулони ваҳшӣ ҳамаи ободӣ **ва** осори маданиятро, ки дар пеш роҳашон мебаромад, сӯхта ва вайрон карда пеш мерафтанд.

Вакте ки муғулон ба Қистакӯз расиданд, хабари аз обгузаштани онҳо ҳам ба шаҳри Хучанд расид. Аҳолии шаҳр, ки чанд вақт боз ҳучуми чингизиёро дар назар доштанд, ба сабаби ба шаҳр наздик омадани онҳо ҳеч саросема нашуда, “меҳмонони ноҳонда”-ро аз болои девори қалъа бо тирҳои паррони камон ва сангҳои манҷаник ва чархҳои сангпаррон пешвоз гирифтанд.

Садриддин Айнӣ

Пайвандакҳо ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ буда, барои алоқаи байни калимаҳо, қисмҳои ҷумлаҳои мураккаб ва ҷумлаҳои алоҳида хидмат мекунанд.

1. Коргарон ва коргарзанон дар вагонҳо ҷой гирифтанд. (С.А.)

2. Агар модарам шир пухтан хоҳад, ҳезумро ба сари оташдон ӯ меовард. (С. А.)

3. Вакте ки зolim зулм кардан мехоҳад, аз ягон муфти намерсуд, ки зулм дар шариат равост ё не?

4. Миробӣ маоши рӯи рост надошт, бояд вай ҳам барои таъмини маишати худ обфуруши мекард, лекин Саҳбо ин кори разилонро накард... (С. А.)

Пайвандакҳо тағйир намеёбанд ва аъзои ҷумла шуда наметавонанд. Онҳо чун пешояндҳо муносибатҳои гуногуни нахвӣ (маъной)-ро ифода мекунанд.

150. Ба ҷои нуктаҳои пайвандакҳои мувофиқ гузошта, ҳикоятро нависед.

Ҳакиме писаронро панд ҳамедод... ҷонони падар, ҳунар омӯзед ... мулку давлати дунё эътимодно нашоёд ва симу зар дар сафар маҳалли хатар аст: ё дузд ба як бор бибарад, ё хоҷа ба тафорик бихӯрад. ...ҳунар чашмаест зоянда... давлате поянда. Ва агар ҳунарманд аз давлат бияфтад, ғам набошад, ки ҳунар дар нафси худ давлат аст: ҳар ҷо ки равад, кадр бинаду дар садр нишинад... беҳунар лукма чинаду саҳти бинад.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи лугатҳо:

эътимод—бовар кардан, таъя кардан

тафориқ—кам-кам, қисм-қисм

нафси худ—табиатан, аслан

Савол ва супоришҳо:

1. Хулосаатонро нақл кунед. Муносибати шумо ба ин нукта чӣ гуна аст?
 2. **Хунарманд**-ро аз ҷиҳати сохт муайян кунед ва чанд калимае гӯед, ки ҷузъи дуюмаш **манд** бошад
 3. Ҳикоятро ҳифз кунед.
-

СОХТ ВА ТАРКИБИ ПАЙВАНДАКҲО**151. Матро хонед ва пайвандакҳоро муайян карда, таркиби онҳоро шарҳ диҳед.**

Дар вақтҳои охир ба шаҳри Душанбе аз хориҷа бисёр касон меоянд, ки таассуротшон дар бораи шаҳр аҷиб аст. Яке Душанберо шаҳри ораста, дигаре гулбоғ ва саввумӣ хушманзара номидааст.

Шоир ва олими намоёни Эрон Парвиз Нотили Хонларӣ, ки ба ҷашни шашсаду панҷоҳумин солгарди Ҳофиз ба Душанбе омада буд, гуфтааст: “Душанбе ... дар сӣ соли охир ба сурати шаҳри зебо даромадааст, иморатҳои хубу хиёбонҳои паҳн ва пургулу дарахт дорад. Касе, ки дар урдубиҳишт (моҳи дуюми соли шамсӣ мусодиф ба 21 апрел—21 май) ба он ҷо сафар кунад, ба он “Гулшаҳр” ном хоҳад дод, зеро ки дар фурудгоҳу хиёбон ва боғу хона ҳама ҷо гул аст”.

Савол ва супоришҳо:

1. Таклидан ба матн деҳаатонро тасвир кунед.
 2. Сифатҳои шаҳри Душанберо аз матн ёбед.
 3. Ободию зебоии шаҳр ба кӣ вобаста аст? Шумо дар ин кор чӣ саҳме доред?
-

152. Хикояро хонда, ҳадафи асосии онро муайян созед ва пайвандаку пешояндҳои ишорашударо шарҳ диҳед. Гӯед, ки кадом ҷумла хикояро ҳусни хотима мебахшад.

Талҳакро бо муҳимме пеши Хоразмшоҳ фиристоданд. Муддате он ҷо бимонд. Магар Хоразмшоҳ риояте, **чунон ки** ӯ меҳост, намекард. Рӯзе **пеши** Хоразмшоҳ хикояти мурғон ва хосияти ҳар яке мегуфтанд.

Талҳак гуфт:

—Ҳеч мурғе аз лаклак зирактар нест.

Гуфтанд:

—Аз чӣ донӣ?

Гуфт:

—**Аз баҳри он ки** ҳаргиз ба Хоразм намеояд.

Убайду Зоконӣ

Савол ва супоришҳо:

1. **Пеши** ба кадом ҳиссаи нутқ мансуб аст?
2. Муродифи **аз баҳри он ки**-ро ном бурда, бо он ҷумла тартиб диҳед.

Пайвандакҳо аз ҷиҳати сохту таркиб содда, мураккаб ва таркибӣ мешаванд:

а) пайвандакҳои содда ба ҳиссаҳо ҷудо намешаванд: ва, у (-ю, -ву), то, чун, агар (гар, ар), гӯё, аммо, лекин, вале, ки;

б) пайвандакҳои мураккаб аз ду ҷузъ ташкил мешаванд: аз+баски, чун+ки, агар-чанд, агар+чи, гар+чи;

в) пайвандакҳои таркибӣ аз ду в ё зиёда калимаҳо таркиб меёбанд: то ки, зеро ки, вакте ки, чунон ки, то даме ки, ҳар қадар ки, барои он ки.

153. Матиро хонед ва пайвандакҳои онро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

Аммо бо беҳирадон ҳаргиз дӯстӣ макун, ки дӯсти беҳирад бо дӯст аз бадӣ он кунанд, ки сад душмани одил накунанд ба душманӣ. Ва дӯстӣ бо мардуми ҳунариву неқад кун, то ту низ бад-он ҳунарҳо маъруф ва сутуда бошӣ, ки он дӯстони ту бад-он маъруфу сутуда бошанд. Ва танҳо нишастан аз хамнишини бад авлотар.

Унсурулмаолӣ Қайковус

Савол ва супоришҳо:

1. Андешаи шумо нисбат ба матн?
 2. Матн мазмуни кадом зарбулмасалҳоро ба ёд меорад?
 3. Нақле нависед, ки дар он ҳодисаи ба ин монанд шунида ва ё аз сар гузаронидаатон тасвир гардад.
-

154. Ҷумлаҳоро нависед ва пайвандакҳои онҳоро аз ҷиҳати сохту таркиб шарҳ диҳед.

1. Вақте ки бисёри кор ба дарسخониам монё мешуд, ман дар фикри халос шудан аз ин даргоҳ шудам. (С. А.)

2. Ман аз ӯ шарм медоштам, чунки аз хонаи ӯ берухсат гурехта будам. (С. А.)

3. Азбаски ӯ тамоман қашшоқ ва беҷой будааст, Мирсолеҳи хайрхоҳ ӯро муаззин таъин кардааст.

4. Содикхоҷа шеърро равои менавишт, аммо услуб ва ташбеҳҳои ҳамагӣ кӯҳна ва обшуста буданд. (С. А.)

5. Пеш аз он ки мо ба ин саволаш ҷавоб диҳем, лампаро аз пеши мо бардошта гирифта бурд. (С. А.)

155. Ҳикоятро хонед, мазмуни онро нақл кунед ва пайвандакҳоро аз лиҳози сохт шарҳ диҳед.

Уштуре ва дарозгӯше ҳамроҳ мерафтанд. Ба канори ҷӯи бузург расиданд. Аввал уштур даромад. Чун ба миёни ҷӯи расид, об то шиками вай баромад. Дарозгӯшро овоз дод, ки:

—Дарой, ки об то шикам беш нест.

Дарозгӯш гуфт:

—Рост мегӯӣ, аммо аз шикам то шикам тафовут аст. Оёе, ки ба шиками ту наздик гашт, аз пушти ман боло бихоҳад гузашт.

ҚИТЪА

Э бародар, аз ту беҳтар ҳеч кас нашносадат,
З-он чӣ ҳастӣ, як сари мӯ хешро афзун манех!
Гар фузун аз кадри ту бистоядат nobихраде,
Қадри худ бишносу пой аз ҳадди худ берун манех!

Абдураҳмони Ҷомӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Дар ҷумлаи сеюм **то** чист ва чӣ маъно дорад?
2. **Дарозгӯш**-ро шарҳ диҳед. Муродифҳои дигари онро номбар кунед.
3. Қитъаро ба наср баргардонида нависед.

156. Порчаҳоро хонда, пайвандакҳои онҳоро ёбед ва сохташонро аниқ созед.

1. Падар, ки ҷони азизаш ба лаб расид, чӣ гуфт?
Яке насихати ман гӯш дор, ҷони азиз:
Ба дӯст, гарчи азиз аст, рози дил макшоӣ,
Ки дӯст низ бигӯяд ба дӯстони азиз.
2. Ҳар бад, ки ба худ наменвисандӣ,
Бо кас макун, эй бародари ман.
Гар модари хеш дӯст дорӣ,
Дашном мадеҳ ба модари ман.

Саъдии Шерозӣ

Савол ва супоришҳо:

1. **Ҷони азизаш** аз **ҷони азиз** чӣ фарк дорад?
 2. Порчаи дуюмро ба наср баргардонида нависед ва онро хифз кунед.
-

ХЕЛҲОИ ПАЙВАНДАКҲО

Пайвандакҳо аз рӯи вазифа ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: пайваस्तкунанда ва тобеъкунанда.

1. Пайвандакҳои пайваस्तкунанда (ва, -у, -ю, -ву), аммо, вале, лекин, балки, ҳарчанд, ё, ё ин ки, ё ... ё) аъзоҳои чида, ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва ҷумлаҳои алохидаро бо ҳам мепайванданд:

Майсаҳои ҷаву гандуми тирамоҳ киштшуда замини сиёхро пӯшонида, сабзу хуррам карда буданд. (С. А.)
Боди сабуке мевазид ва ба димоғи кас як бӯи хуши нозукеро меовард. (С. А.)
Ҷама хавлиҳои деҳа аз рег пур буд ва гӯшаи боми баъзе хонаҳо ҷо-ҷо намоён мегардид. (С. А.)

2. Пайвандакҳои тобеъкунанда (ки, чунки, зеро, зеро ки, агар, вақте ки, барои он ки, бо нияти он ки...) як ҷумларо дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба ҷумлаи дигар тобеъ мегардонанд:

Ман пай бурдам, ки сағ мургро аз ҷанголи шағол раҳондааст. Ин хабар маро бисёр парешон кард, чунки ман ба вай зиёда омӯхта шуда будам. (С. А.)
Вақте ки рӯз сафед шуд, Хайбар хотирчамъ шуда, ба боми дӯконхонаи падарам мебаромад. (С. А.)

157. Матро хонед ва пайвандакҳоро ёфта, аз рӯи вазифа чудо карда нависед ва шарҳ диҳед.

Темурмалик аз аввал медонист, ки як душмани пурзӯри монанди Чингизро Хучанд ба танҳои шикаст дода нест карда наметавонад. Лекин вичдони ватандӯсти ӯро мачбур мекард, ки то дар бадан ҷон ва аз ҷон рамаке дорад, вазифаи аз тарафи ватан ба гарданаш гузошташударо адо намояд, то ки дар пеши модари азиз—ватан хоин ва оқи модар ба шумор наравад ва дар таърих номи ӯ бо лаънат ва нафрат ёд нашавад. Ӯ ин нуктаро бо хубӣ медонист, ки агар ватан аз даст рафта поймоли суми аспони душман шавад, ӯ зинда наметавонад ва агар зинда монад ҳам, бономусона ва қахрамонона дар сафи ҷанги мудоғибаи ватан кушта шудан ҳазор бор аз он гуна зиндагонии сарпастана, асирона ва бономусона беҳтар аст.

Бинобар ин ӯ қарор дод, ки ба ҳар роҳе ки бошад, ба кадри қувват ва имкон дар мудофияи ватан кӯшиш намояд.

Садриддин Айнӣ

158. Порчаи манзумро хонед ва маънидод кунед.
Сипас байтҳои пайвандакдорро навишта, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Зе серӣ мабош он чунон шодком,
Ки аз ҳазза захирае дарафтад ба чом.
Ба ганчинае муфлисе роҳ бурд,
Бияфтоду аз шодмонӣ бимурд.
Ҳамон ташнаи гармро оби сард,
Паёпай нашояд ба якбора х\`вард.
Ба ҳар манзиле, к-оварӣ тохтан,
Нашояд дар ӯ хобгоҳ сохтан.
Махӯр оби ноозмуда нахуст,
Ба дигар даҳоне кун он бозчуст.
На он мевае, к-ӯ ғариб оядат,
К-аз ӯ нотавонӣ насиб оядат.
Ба вақти хӯриш ҳар кӣ бошад табиб,
Бипарҳезад аз хӯрдҳои ғариб.
Бар он раҳ, ки норафта бошад касе,
Марав гарчи ҳамроҳ дорӣ басы.
Раҳе, к-ӯ бувад дур аз андеша пок,
Беҳ аз роҳи наздики андешанок

Низомии Ганҷавӣ

Шарҳи луғатҳо:

шодком—хушҳол, шоду хуррам
ҳазза—чунбиш, тақон
ганчина—ҳазина, ҷои ганҷиниҳӣ
заҳра—шукуфа, далерӣ
хӯрдҳо—хӯрок, таом, хӯрданиҳӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Ду байти охириро ба наср баргардонед.
2. Байти чорум чӣ маъно дорад?
3. Магар аз шодмонӣ муфлис мемурад? Чаро?

ТАҲЛИЛИ МОРФОЛОГИИ ПАЙВАНДАКҲО

НАҚШАИ ТАҲЛИЛ

1. Кадом ҳиссаи нутқ аст. Маълумоти умумӣ.
2. Аломатҳои морфологӣ:
 - а) —————;
 - б) пайваст ё тобеъ;
 - в) тағйир намеёбад.
3. Вазифаи синтаксисӣ.

НАМУНАИ ТАҲЛИЛ

Ятим роҳ мерафт, **аммо** намедонист, **ки** ба кучо меравад.
(С. А.)

Аммо пайвандак буда, қисмҳои ҷумлаи мураккабро алокаманд мегардонад; аломатҳои морфологиаш: пайваст, тағйир намеёбад ва аъзои ҷумла намешавад. Аз ҷиҳати сохт содда аст.

Ки пайвандак аст ва ҷузъҳои ҷумлаи мураккабро бо ҳам тобеъ менамояд; аломатҳои морфологиаш: тобеъ, тағйир намеёбад, аъзои ҷумла намешавад, содда мебошад.

ПАЙВАНДАКҲОИ ПАЙВАСТКУНАНДА

159. Мақолхоро хонда, хикмати онхоро баён кунед ва вазифаи пайвандакҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

1. Аз кошу кавоқат барфу борон мерезад.
2. Ҳофиз манаму бародарам мехонад.
3. Барои дӯстон ҷонро фидо кун, **валекин** дӯст аз душман ҷудо кун.
4. Бо дӯст ба айш бинишин, **аммо** дохили муомилот машав.
5. **Ё** саҳт чу санг бош, **ё** мулоим чу мум.

Пайвандакҳои пайваस्तкунанда аз рӯи маъно ба се гурӯҳ чудо мешаванд:

1. Пайвандакҳои пайихам ва, -у\~ю, -ву\~ буда, барои ба ҳам пайваستاني аъзоҳои чида ва ҷумлаҳои мустакил хидмат мекунад. Ин пайвандакҳо дар вақти ҷумлаҳои мустакилро ба ҳам пайвастан амали дар як вақт ва ё пайихам ба вуқӯъ ояндаро нишон медиҳанд: *Ӯ* як байт хонд ва ман ба *ӯ* ҷавоб додам. Барф бориду ҳаво хунук шуд.

2. Пайвандакҳои хилофӣ асосан аммо, вале, лекин ва ҳол он ки буда, хабари ҷумла ва ё ҷумлаҳои мустакилро бо ҳам мепайванданд, ки амал ва ҳолати онҳо бо ҳам муҳолифанд: Ман туро ҷустуҷӯ кардам, аммо наёфтам. Ман ба назди ту омадам, аммо ту набудӣ. Овоз хеле паст, вале гӯё шумида мешуд.

Дар баъзе мавридҳо пайвандаки **-у** метавонад ба вазифаи пайвандакҳои хилофӣ истеъмом шавад, мулоҳаза кунед: Ҳофиз манаму бародарам мехонад— Ҳофиз манам, вале бародарам мехонад.

3. Пайвандакҳои ҷудой асосан ё, ё ки, ё ин ки буда, аъзоҳои ҷумла ва ҷумлаҳои мустакилро ба ҳам мепайванданд, ки аз амалҳои ба онҳо мансуб бояд яке афзалтар ё имконпазир доништа шавад. Мулоҳаза кунед: Дар мактаб имрӯз ё фардо маҷлис мешудааст. Ман ба назди шумо равам, ё ин ки шумо ба назди ман биёед.

**160. Порчаи шеърро нависед ва ба зер пайвайдакҳо хат
кашида, вазифаи онҳоро баён кунед.**

Дашти васею боғи латифу ҳавои хуш,
Сахрою ҷангалу ҷаману кӯҳу лолазор;
Аз ҳар канор ҷашма равон асту обшор,
Ҳар сӯ баланд замзамаю нолаю хурӯш...
Пошида донаҳои гуҳар абри навбаҳор,
Ҳамчун арӯси ноз дарахтони навҷавон.
Чатри сафеду сабзу гулобию аргувон
Бар сар кашида ҷилвакунон ҳар тараф қатор...

Пайрав Сулаймонӣ

161. Порчаро хонед ва маънидод кунед.

Магар **-у** ва **-ю-ро** бо **ва** иваз кардан мумкин аст, чаро?

1. Хирадманд донад, ки покию шарм,
Дурустию ростию гуфтори нарм.
Бувад хӯи покони чу хӯи малак,
Чи андар заминӣ, чи андар фалак.
2. Сухан захру позахру гарм асту сард,
Сухан талху ширину дармону дард.

Абӯшақури Балхӣ

Савол ва супоришҳо:

1. **Гуфтори нарм** чаро хоси хирадмандон аст?
2. Дар мавзӯи **Сухани гарму сард ва ё сухани талху ширин** накле нависед.
3. Дар порчаи дуҷум **чи** гуна калимахоро дарёфтед?
Онро ҳифз кунед.

162. Ба ҳама нуктаҳо пайвандакҳои мувофиқро гузошта, ҷумлаҳои навидаанд ва гӯед, ки пайвандакҳо ҷи нақшери адо кардаанд.

1. Абӯалӣ ... Ҷузҷонӣ дар майдон пайдо шуданд.
2. Дар канори ҷӯ се чинори азими сабз ... хуррам сар ба фалак кашидаанд.
3. Абӯалӣ ... Чағонӣ ҳам оғӯш ба оғӯш шуда бо ҳам видоъ намуданд... баъд донишманд хомӯшона ҳамроҳи Ҷузҷонӣ тез-тез қадам монда рафт. *(С. Улугзода)*
4. Сабр талх аст ... бари ширин дорад. *(Мақол)*
5. ... ба гапи калон даро, ... ба гапи хурд. *(Мақол)*
6. ... ба зорӣ, ... ба зӯрӣ, ... ба зар. *(Мақол)*
(ё...ё, ва, -у, ва, ва, вале).

163. Зарбулмасалу мақолхоро нависед ва вазифан пайвандакхоро шарҳ диҳед.

1. Ё гули сахро бошӣ, ё санги дарё.
 2. Ё гарди мактабхона, ё чанги меҳмонхона.
 3. Ё мактаб хону илм ёд гир, ё меҳмонхона шину гап ёд гир.
 4. Ё шаҳри азим, ё кӯхи баланд.
-
-

164. Ба чои нуқтаҳо пайвандакҳои аммо, вале, ё, ё ин ки гузошта ҷумлаҳо ро пурра карда нависед.

1. Ҳаво торафт гармтар мешуд... .
 2. Насими форам мевазад
 3. Кӣ медонад, ки имрӯз ҳаво гарм мешавад
 4. Ягон воқеа рӯй дод
-
-

165. Ҳикоятро хонед ва маънидод кунед. Пайвандакҳои ишорашуда чӣ вазифаҳо иҷро кардаанд?

Ду дарवेशи Хуросонӣ мулозими сӯхбати якдигар сафар карданд. Яке заиф буд, ҳар ба ду шаб ифтор кардӣ **ва** дигаре кавӣ, ки рӯзе се бор хӯрдӣ. Қазоро бар дари шаҳре ба тӯҳмати ҷосусӣ гирифтор омаданд. Ҳар ду ро ба хонае карданд **ва** дар ба гил бароварданд. Баъд аз ду ҳафта маълум шуд, ки бегуноҳанд. Қавиро диданд мурда **ва** заиф чон ба саломат бурда. Дар ин аҷаб монданд.

Ҳакиме гуфт:

—Хилофи ин аҷаб будӣ. Он як бисёрхор буд, токати бенавой наёвард, ба сахтӣ ҳалок шуд. **Ва** ин дигар хештандор буд, лочарам ба одати хештан сабр кард **ва** ба саломат бимонд.

Чу кам хӯрдан табиат шуд касеро,

Чу сахтӣ пешаш ояд, сахл гирад.

Ва гар танпарвар аст андар фарохӣ,
Чу тангӣ бинад, аз сахтӣ бимирад.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи лугатҳо:

мулозими—ҳамроҳ
ифтор кардан—хӯрдан
ба хонае карданд—дар хонае маҳкам карданд
хештандор—худдор, парҳезкор
лочарам—ночор, ногузир, бинобар ин

Савол ва супоришҳо:

1. Ҳикоятро ҳифз кунед.
2. Порчаи шеърро ба наср баргардонед.
3. Дар мавзӯи аҳамияти камхӯрӣ нақл нависед.

166. Чумлаҳоро нависед ва вазифаи пайвандакҳоро шарҳ диҳед.

1. Соат ҳашт шуд, аммо мудири банк аз Когон наёмад
2. Рӯзикул каланд мезад, вале фикраш ба писараш банд буд.
3. Он замини шудгор набуда, балки дарёи Зарафшон яхбаста будааст. *(С. А.)*
4. Дев бо одам наёмезад, матарс,
Бал битарс аз одамони девсор. *(Саъдӣ)*
5. Дониш андар дил чароғи равшан аст,
В-аз ҳама бад бар тани ту чавшан аст. *(Рӯдакӣ)*

167. Аз рӯи нақша чумлаҳо тартиб диҳед ва сабаби гузоштани аломатҳои китобатро шарҳ диҳед.

1. _____ **ва** _____.
2. _____, **вале** _____.

3. _____ ё _____.
4. _____, **аммо** _____.
5. _____ **ва** _____.
6. _____ **-у** _____.

ПАЙВАНДАКҲОИ ТОБЕЪКУНАНДА

168. Накшаро хонда ба чӣ хулоса омадед, нақл кунед.

Рухсора китобро
гирифта дид, ки

- дар навишт сахв накунад.
- ҳеҷ чиркин нашудааст.
- мабодо мо дар он кайде
накарда бошем.

Азбаки

- бемориам шиддат гирифт,
- воқеае рӯй дод,
- роҳ дурӣ кард,

ба хонаи шумо
наомадам.

Ман баодоб
хоҳам шуд,

- чунки
- ки
- зеро ки

одоб нақӯтарин
хислати инсон аст.

Пайвандакҳои тобеъкунанда дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ омада, як ҷумларо ба ҷумлаи дигар алокаманд месозанд. Ин пайвандакҳо мувофиқи маъноӣ вазифашон ба пайвандакҳои замону тарз, миқдору сабаб, мақсаду шарт, хилофу макон ҷудо мешаванд.

Замон-вақте ки, то вақте ки, баъд азон ки, то даме ки, даме ки, ки...—Вақте ки Амир Музаффар Савдуро

ба дарбор кашида, ба худ надим (ҳамсӯҳбат) қарор
додааст, аҳволаш хеле бад шудааст. (*Садриддин Айни*)

Тарзи амал-ба тарзе ки, дар ҳолате ки, бе он
ки... Ман ин қорхоро, ба тарзе ки гурба ҳаракати
мушро пояд, поида меистодам. (*С. А.*)

Мақсад-то, то ки, барои он ки, аз баҳри он ки..
Одамон омаданд, то чӣ гуна будани ҷойро бубинанд.

Шарт-агар, агар ки, ба шарте ... Агар вақт ёбам, ба
хонаи онҳо рафта он баёзро меҳонам.

Сабаб-азбаски, чунки, зеро, модоме ки ... Азбаски
дар ин ҷоҳо ҳозир об баровардан мумкин нест, ба
кишти лалмӣ маҷбур шудем. (*С. А.*)

Хилофӣ-агарчи, гарчанде ки, бо вучуди он ки...

Агарчи ганҷҳои пурбаҳои,

Валекин мардумони он гадоянд. (*М. Т.*)

169. Ҳикоятро хонед ва маънидод кунед.

Вазифаи пайвандакҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

Овардаанд, **ки** чун Аристотелисро вафот наздик омад,
писарро пеши худ хонд ва гуфт: “Эй писар, дар асрори улум
ва дақиқи ҳикмат умри худро базл кардам ва бисёр гиреҳҳо
ба нури ҳикмат кушода гардонидам, валекин маргро ҳилат
надонидам.

Шеър:

Агар сад кӯҳ бояд канд фӯлод,

Забун бошад ба дасти одамизод.

Чӣ чора, **к-он** бани одам надонад,

Ба ҷуз мурдан, **к-аз** он бечора монад.

Пас бидон, **ки** изз ва давлате, ки аз мол бувад, зуд фони
шавад ва нест гардад. Иззат ва шараф дар илм аст, **ки** аз тахвил
ва интиқол ва фано ва завол берун аст ва ба тағайюри рӯзгор ва
табаддули давлатҳо интиқол напазирад.

Эй писар, подшоҳон падари туро бузург доштанд ва
падари ту яке аз раияти эшон буд ва раияти подшоҳон мулк-
ро ибодат кунанд ва парстанд. Ва миёни обид ва маъбуд
тафовути бисёр аст.

Агар падари туро илму адаб набудӣ, ӯ мар мулукро мисоли
харе будӣ боркаш ё парстанда банде будӣ қорқун.

Пас, илм ба ҳосил кун, **то** шарафу иззат биёбӣ ва аз мазаллати хумулӣ халосӣ ёбӣ”.

Муҳаммад Авфӣ

Шарҳи луғатҳо:

базл кардан—сарф кардан

тахвил—ҳавола кардан, ба ўҳдаи касе гузоштан

интиқол—ҷой иваз кардан, аз ҷое ба ҷое бурдан

раият—оммаи мардуми тобеъ, фармонбардор

обид—ибодаткунанда, ҳудойҷӯӣ, зоҳид

маъбуд—бут, оташ; чизе, ки онро парастӣш

мекунанд

мазаллат—хорию зорӣ, залилӣ

хумулӣ—беномунишоншавӣ, зулмат

Савол ва супоришҳо:

1. Дар хусуси аҳамияти илм иншоие нависед.

2. Мазмуни ин ҳикоят ба ҳикояи кадом адиб наздик аст?

3. Порчаи шеърии дар ҳикоят бударо хифз кунед.

170. Ҷумлаҳоро хонед ва гӯед, ки вазифаи пайвандакҳои азбаски аз ҷӣ иборат аст? Ба ҷумлаҳои 3 ва 4 пайвандакҳо илова карда нависед.

1. **Азбаски** ӯ чанд сол пештар аз Ятим дар сагирахона ҷойгир шудааст, хату саводи хубе бароварда буд.

2. **Азбаски** дар рӯд об бисёр буд, аз гузаштан тарсидам.

3. ... акаам ханӯз нимбемор ва додаронам хурдсолу аз беморӣ нав халос шуда буданд, ба ҳеч кор ёрӣ дода наметавонистанд.

4. ... саргузашти онҳо ба ман бисёр шавқангез ва ибратомез намуд, ман онро навишта, ба қолиби як қиссаи адабӣ даровардам.

Садриддин Айни

171. Ғазалро бодикқат хонда, шарх дихед.

Гӯед, ки пайвандаки **ки** дар матн чӣ нақше дорад.
Вазифаҳои онро муайян созед.

Паймонае, ки бода надорад, шикастанист,
Дасте, ки нест масдари эҷод, бастанист.
Зулфе, ки сарфи шона кунад умр, канда бех,
Доме, ки сайди зинда нагирад, гусастанист.
Имрӯз раҳти худ бинех, эй Хизри раҳ, бар об,
Чун оқибат бараҳна аз ин ҷӯй ҷастанист.
Дар гӯши гунча бод сахар омаду бигуфт:
“Дар ҳар диле, ки бӯи вафо нест, хастанист”.
Дидам туро ба ғайру гирифтам канорае,
Яъне, ки рӯзе сарв ба кунҷе нишастанист.
Дар дидае, ки ғайр кунад хона, кӯр бех,
Чашме, ки сурмадон шавад, он чашм бастанист.
Ҷустам илочи доғи дили худ зи Сайидо,
Гуфто: “Сабур бош, ки з-ин дард растанист”.

Сайидои Насафӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Ду байти аввалро ба наср баргардонед.
2. Оё пайвандаки **ки** аз ҷиҳати ифодаи тобишҳо ва вазифа ба **вакте ки** монанд аст?

**172. Порчаҳои шеърро хонда, вазифаи пайвандакхоро гуфта,
аз рӯи тобиши маъноӣ навъи онхоро муайян созед.**

1. Дар суҳан бо дӯстон оҳиста бош,
То надорад душмани хунҳор гӯш.
Пеши девор он ҷӣ гӯӣ, хуш дор,
То набошад, дар паси девор гӯш.

2. Гар хирадманд аз авбош ҷафое бинад,
То дили хеш наёзораду дарҳам нашавад.
Санги беқимат агар косаи заррин бишкаст,
Қимати санг наҷафзоюду зар кам нашавад.

Саъдии Шерозӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Порчаҳоро ҳифз кунед.
 2. Аввалиро ба наср баргардонед.
 3. Ҷои пайвандакҳо дар ҷумла чӣ гуна аст?
-

173. Матро нависед ва пайвандакҳоро ёбед ва вазифашонро шарҳ диҳед.

Дар дасти Абулхайр иллоте афтод. Табибон гуфтанд:
—Дасташ бибояд бурид.

ӯ ба он ризо надид.

Муридон гуфтанд:—Сабр кунед, то дар намоз шавад. Он гоҳ дасти ӯро бибуред, ки ӯро дигар аз буридани даст хабар набувад.

Чунон карданд. Чун намоз тамом кард, дасти худ бурида ёфт.

Фаридуддини Аттор

Савол ва супоришҳо:

1. Ҳикмати ин порча дар чист?
 2. Ҷумлаи аввалро боз чӣ тавр баён кардан мумкин аст?
 3. Дар ифодаи **дасташ бибояд бурид**-аш чӣ вазифаро адо кардааст?
-

174. Пандҳоро хонда, ҳар яки онҳоро маънидод кунед ва ҳикматҳои аз онҳо бардоштаатонро баён созед.

1. Хушбахт он аст, ки аз саргузашти дигарон пайд гирад.
2. Мӯъмин касест, ки молу чони мардум аз ӯ дар амон бошад.
3. Муҷоҳид он аст, ки дар роҳи худо бо худ набард кунад.
4. Бо бадон некӣ кун, то онҳоро аз бадӣ кардан боздорӣ.

5. Ман бар умматам аз шарри мӯъмину мушрик бим надорам, зеро мӯъминро имон монеи фасод аст ва мушриконро ҳамон ширк нобуд мекунад. Танҳо аз олими мунофиқ метарсам, ки гуфторе зебо ва кирдоре зишт дорад.

6. Чун яке аз шумо бихобад, шайтон се гирех пушти сараш бизанад. Дар ҳар гирехе гӯяд, шаб дароз аст, бихоб. Агар бедор шуду ёди Худо кард, як гирех кушода шавад, агар вузӯ гирифт, гирехи дуввум кушода шавад, агар ба намоз истода, гирехи саввум ҳам бикшояд ва субҳгоҳ бо нишоту сарзинда бошад, вагарна гирифтору касал аз чой бархезад.

аз «Панҷсад ҳадис»

Савол ва супоришҳо:

1. Оё пай бурдед, ки пандҳо аз кист?
2. Пайвандакҳоро ёбед ва ба хелҳо чудо карда, аз чихати сохту таркиб шарҳ диҳед.
3. Дар асоси панди чорум накле нависед, ки дар амал дидаед ва ё шунидаед?

175. Матро хонда, натиҷаи гирифтаатонро мухтасаран нависед ва ҳини таълиф аз пайвандакҳо дуруст истифода бубаред.

Овардаанд, ки яке аз дабирони хулафои банӣ (авлоди Аббос ... ба волии Миср нома менавишт ва хотир чамъ карда буд ва дар баҳри фикрат фарқ шуда ва сухан мепардохт чун дурри самин (гаронбаҳо) ва мой маин (оби чорӣ ва равон). Ногоҳ канизакаш даромаду гуфт: “Орд намонд”. Дабир чунон шӯридатабъ ва парешонхотир гашт, ки сиёқати (рондани) сухан аз даст бидод ва бад-он сифат мунфаил (хичил) шуд, ки дар нома навишт, ки “орд намонд”. Чунон ки он номаро тамом кард ва пеши халифа фиристод ва аз ин калима, ки навишта буд, ҳеч хабар надошт.

Чун нома ба халифа расид ва мутолиа кард, чун бад-он калима расид, хайрон фуру монд ва хотираш онро бар ҳеч ҳамл натавонист кард, ки саҳт бегона буд. Кас фиристоду дабирро бихост ва ин ҳол аз ӯ бозпурсид.

Дабир хичил гашт ва ба ростӣ он воқеаро дар миён ниҳод. Халифа азим аҷаб дошту гуфт: “Аввал ин номаро бар охир чандон фазилят ва рӯчхон (афзалият) аст, ки “қулхуваллоху аҳад”-ро (“Бигӯ, ӯст худои ягона”) бар таббат ядо Аби Лаҳаб (“бурида бод ду дасти Аби Лаҳаб”). Дарег бошад хотири чун шумо булагоро (бузургонро) ба дасти гавғой моюхтоҷ (нолозим) боздодан”. Ва сабаби тарфеҳи (осоиши)

ӯ чунон фармуд, ки он калима дигар ҳаргиз ба гаври (даруни) гӯши ӯ фурӯ нашуд. Лочарам, он чунон гашт, ки маонии ду кавн (дунё) дар ду лафз чамъ кардӣ.

Низомии Арӯзии Самарқандӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Гӯед, ки хангоми мутолиа чӣ хусусияти забониро пай бурдед?
2. Кадом пайвандакҳо бештар истифода шудаанд ва чаро?
3. **Ногоҳ** чӣ муродифҳое дорад?

176. Ба чои нуктаҳо пайвандакҳои мувофиқ гузошта матро хонед. Ҷумлаҳои пайвандакдорро навишта, вазифаи онҳоро муайян кунед.

Талаба дар мадрасаҳои Бухоро ... пул дошта бошад, хучраеро харида ҷойгир мешуд... ба харидани хучра пулаш нарасад, хучраеро истиқоматгарав мегирифт. Маънии истиқоматгарав ин аст, ... талаба ба соҳибхучра, масалан, хазор ё се хазор танга дода, дар хучраи вай ҷойгир мешуд. Соҳиби хучра аз он маблағ ба тариқи тиҷорат ... судхӯрӣ Ҷоида мебурд....гаравдеҳ ё гаравгир хоҳад, маблағ ва хучра ба соҳибонаш гардонда шуда миёнашон кушода мегардид.

...талаба ба гарав гирифтани ҳам қодир набошад, ба тарзи зиёфат, ё бо ягон роҳи дигар ба соҳиби хучра манфиати моддӣ расонида, дар хучраи вай истиқомат мекард. Баъзан мешуд... муллоҳои хучрадори бесавод ба шарт ба худашон дарс хондан ба талаба хучра медоданд ... ба воситаи ин гуна шогирдони харида номи муллоӣ бароварда ба мансаби илмие мерасиданд, ҳеч набошад аз “тӯҳмати бесаводӣ” халос мешуданд.

Баъзе талабаҳо ба сабаби дар зерӣ ҳимояти ягон одами калон ё шогирди ягон муллои бонуфуз будан ба василаи онҳо хучраеро ба даст дароварда чанд гоҳе аз дарбадарӣ халос мешуданд.

Садриддин Айни

177. Шеърро хонед ва маънидод кунед.
Пайвандакҳоро ёфта, аз рӯи хел ба ду сутун нависед ва
вазифаи ҳар кадоми онро тавзеҳ диҳед.

Рӯй дар кондаи эҳсон кун,
Зохиру ботини худ яксон кун.
Якдилу якчихату якрӯ бош
В-аз дурӯёни ҷаҳон яксӯ бош.
Аз қачӣ хезад ҳар ҷо ҳалалест,
«Ростӣ-растӣ» некӯ масалест.
Рост ҷӯ, рост нигар, рост гузин,
Рост гӯ, рост шунав, рост нишин.
Тир агар рост равад, бар ҳадаф аст,
В-ар равад қач, зи ҳадаф баргараф аст.
Рав рақамҳои «алиф», «бе» бинигар,
Ки алиф аз ҳама бошад бартар.
Рав бинех тахтаи абҷад ба канор,
Ки дарояд алиф аввал ба шумор.
Гар сабаб ҷӯяд ҳикматталабе,
Нест ҷуз ростӣ онро сабабе.

Абдурахмони Ҷомӣ

Шарҳи луғатҳо:

тахтаи абҷад—лавҳае, ки дар рӯи он ҳарфҳоро
навишта меомӯзанд
эҳсон—некӯӣ, лутфу марҳамат, қарам, ато
якрӯ—берӣ, софдил

Савол ва супоришҳо:

1. Дар талаффузи **якдилу якрӯ** чӣ ҳодисаи забониро пай бурдед?
 2. **Бар ҳадаф аст**-ро шарҳ диҳед.
 3. Муродифҳои **дурӯӣ**-ро номбар карда, бо яке аз онҳо ҷумлае гӯед.
-

178. Матиро хонед ва ҳикмати онро шарҳ диҳед. Гӯед, ки дар ин порча чӣ гуна ифодаҳоеро вохӯрдед, ки бароятон ачиб? Ҳоло онҳоро чӣ тавр баён мекунанд?

Искандар марде бузургро аз кордорони хеш маъзул (озод) кард аз амале бузург ва амале додаш дуну хасис (паст). Мард рӯзе ба даргоҳ омад. Сикандар ӯро гуфт: “Чӣ гуна мебинӣ амали хеш?”. Гуфт: “Зиндагонии малик дароз бод! Мард ба амал бузург набошад, балки амал ба мард неку шариф гардад ба некӯсиратӣ ва инсоф додану адлу дод густуридан”. Сикандарро ин сухан хуш омад ва ҳамон амал бад-ӯ боз дод ва ӯро баркашид.

Муҳаммад Ғазолӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Дар мавзӯи “Вазифа шахсро бузург нагардонад, балки шахс вазифаро машхур созад” иншое нависед.
2. Пайвандакҳоро ба хелҳо чудо карда, сохташонро шарҳ диҳед.
3. **Баркашид**-ро чӣ тавр мефаҳмед?

-
179. Моҳияти мақолҳои зеринро шарҳ диҳед ва барои собит сохтани ҳақиқати онҳо далелҳо оред. Гӯед, ки пайвандакҳо чӣ тобишero дар онҳо ифода кардаанд.

1. Хокро бо хокистар об куну дар ватан хӯр.
2. Одами беватан—булбули бечаман.
3. Зиндаю Ватан, мурдаю кафан.
4. Ҳифзи қон вочиби аст, вале ҳифзи ватан аз он вочиبتар.
5. Мусофир ҳар кучо афтад, ватанро дӯст медорад.
Ки булбул дар қафас афтад, чаманро дӯст медорад.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар мавзӯи **Одами беватан—булбули бечаман** иншое нависед.

2. Чаро дар мисоли аввал **-у** бо калима ҳамроҳ навишта шудааст?

180. Порчаи манзумро хонда маънидод кунед.
Пайвандакҳоро навишта, хел, сохт ва тобиши онҳоро аниқ созед.

Агар сулх хоҳад адӯ, сар мапеч,
В-агар чанг чӯяд, инон бармапеч.
Ки гар вай бубандад дари корзор,
Туро кадру ҳайбат шавад як ҳазор.
В-ар ӯ пои чанг оварад дар рикоб,
Нахоҳад ба ҳашр аз ту довар ҳисоб.
Ту ҳам чангро бош, чун кина хост,
Ки бо кинавар меҳрубонӣ хатост.
Чу бо сифла гӯй ба лутфу хушӣ,
Фузун гардадаш кибру гарданкашӣ.
Ба асбони тозию мардони мард,
Барор аз ниҳоди бадандеш гард.
В-агар мебарояд ба тадбиру хуш,
Ба тундиву хашму дуруштӣ макӯш.
Чу душман ба ачз андаромад зи дар,
Набояд, ки пархош чӯй дигар.
Чу зинҳор хоҳад, карам пеша кун,
Бубахшою аз макраш андеша кун.
Зи тадбири пири кӯҳан бармагард,
Ки корозмуда бувад солхвард.
Дароранд бунёди рӯин зи пой,
Чавонон ба нерӯю пирон ба рой.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи лугатҳо:

инон бармапеч – канора магир
корзор – чанг, муҳориба
рикоб – узангу; азми чанг кардан
ҳашр – қиёмат
сифла – ноодам, нокас, пастфитрат
ниҳод – табиат, сиришт, хӯй, одоб
рӯин – тануманд, паҳлавон
рой – андеша, фикр

Савол ва супоришҳо:

1. Имлои пайвандакхоро шарҳ диҳед.
2. Дар мавзӯи “Сулҳу амният – боиси фароғат” иншо нависед.
3. Пайвандаки мисраи охириро ёбед ва гӯед, ки кадом вақт шакли – **ву** истифода мешавад.

181. Ба чои нуқтаҳо пайвандакҳои мувофиқ гузошта матиро нависед.

Овардаанд, ...дар пеши расул мардеро месутуданд; ...ӯ марде азим, бакуват аст. Фармуд: “Чӣ гуна?” Гуфтанд: “Бо ҳар кас, ки гӯшти гирад, ӯро бияфканад, ...ба ҳама кас барояд”. Расул фармуданд; “Қавӣ ... мардона он бошад, ... бо хашми хеш барояд, на он ки касеро бияфканад”.

*Абӯҳомид Ғазоли***Шарҳи луғатҳо:**

азим – бисёр, зиёд.

бо ҳама кас барояд—бар ҳама пирӯз шавад.

Савол ва супоришҳо:

1. Вазифаи пайвандакхоро маънидод кунед.
2. Ба матн чӣ ном гузоштан муносиб аст?
3. **Овардаанд**-ро боз чӣ тавр ифода кардан мумкин?

182. Матиро хонед ва мавқеи пайвандакхоро муайян созед.**ШАРҲИ ҲОЛИ ИБНИ СИНО АЗ ЗАБОНИ ҲУДАШ**

Султони Бухороро, дар он вақт ки Нӯҳ ибни Мансур буд, маризӣ ориз гашт, ки утаббо дар он вомонданд. Дар он авкот номи ман шӯҳрате ёфта буд ва дар хидмати Султон маро мазкур сохтанд ва ба ихзори ман фармон расид. Чун ҳозир гаштам, бо соири утаббо мушорикат кардам, то оқибат офият ёфт ва ба ин васила ба хидмати ӯ мавсум гаштам. Рӯзе илтимос кардам, ки маро рухсати духули дорулкитоб ва назораи онҳо фармояд. Рухсат фармуд. Пас чун дохил гаштам, чандин утоқ дидам. Дар ҳар утоқ чандин сандуқ болои якдигар чида. Як утоқ кутуби арабият ва шеър. Дигарӣ фикҳ, дигарӣ кутуби ҳадис. Ва

хамчунин ҳар илмеро утоке чудоғона буд. Пас феҳристи кутуби кудаморо ба назар даровардам. Ва он чӣ аз онҳо мехостам, бардоштам ва бисёр китоб ёфтам, ки агар аксари мардум номи онҳоро ҳам наشناда буданд. Ва ман ҳам қабл аз ин надида будам ва баъд аз он ҳам назди касе надидам. Пас маҷмӯи он кутубро хондам ва бар қавоиди онҳо зафар ёфтам. Ва мартабаи ҳар мард ва ҳар илм маро маълум гардид. Ва чун ба синни ҳаждаҳсолагӣ расидам, аз ҳамаи ин улум фориғ гардида будам ва он рӯз хифзи ман улумро бештар буду имрӯз пухтатар аст. Вагарна илм яке аст ва чизе тоза бар илми ман наҷузуда.

аз тарҷумаи «Таърих-ул-ҳукамо»-и Қифтӣ

Шарҳи луғатҳо:

утаббо – табибон

дар он во монданд – муолиҷа карда натавонистанд

мавсум гаштам – маъруф гаштам

маро мазкур сохтанд – аз ман ёд карданд

маро маълум гардид – бароям ошкор гардид

Савол ва супоришҳо:

Тарҷумаи ҳоли худро нависед ва аз пайвандакҳо мохируна истифода баред.

183. Байтҳоро хонед ва вазифаи пайвандакҳоро шарҳ диҳед.

1. Агар дашном фармой, в-агар нафрин, дуо гӯям,
Чавоби талх мезебад, лаби лаъли шакархоро.

Ҳофизи Шерозӣ.

2. Сифотат баски беҳадду ҳисоб аст,
Фақат тасвири ҳуснат сад китоб аст.

М. Турсунзода

3. Бинӣ агараш миёни мардум,
Мардонағиаш баҳо надорад.

М. Турсунзода

4. Мезанад ҳасм, гар ки ту ўро назанӣ,
Меканад решаат, ар решаи ўро наканӣ.

А. Лоҳутӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Шаклҳои дигари пайвандакхоро номбар кунед.
2. Имлои онҳоро дар ёд нигоҳ доред.

184. Чумлаҳоро нависед ва гӯед, ки пайвандаки кадом чумлаҳоро иваз кардан мумкин аст ва чаро?

1. Агар Одинаро ба даст дароварда натавонанд ҳам, аз ин кампир ниқори худро мегиранд. (С. А.)
2. Акнун пушаймонӣ суде надошт, чунки тир аз камон бар хато часта ва мурғи матлаб аз даст рафта буд. (С. А.)
3. Барои он ки ӯ фарзанди кадом кас будани худро донад, ҳақиқати ҳолро ба худӣ ӯ фаҳмондем. (С. А.)
4. Дар он чо ахлоам бад буд, барои он ки бисёрии хидмат... аз фурсат ва тоқати ман зиёд буд. (С. А.)

185. Ҳикоятро хонед ва шарҳ диҳед. Иншое нависед ва замони зиндагии худро дар он тасвир намоед.

Марде ҳоҷӣ андар бодия (биёбон) аз қофила мункатеъ шуд ва роҳ ғалат карду дар регистоне афтод ва мерафт то ба хаймае расид. Пиразанеро дид дар хайма ва саге бар дар хуфта. Ҳоҷӣ салом кард ва аз он пиразан таъом хост. Пиразан гуфт: “Бирав море чанд биовар, то ман бирён бикунам ва ту бихӯрӣ”. Ҳоҷӣ гуфт: “Ман мор наёрам гирифтани”. Пиразан гуфт: “Ман бо ту биоям”. Пас ҳоҷиро ва сагро бибурд ва ба канори регистон шуд ва море чанд биғирифтани биовард ва бирён кард, то ҳоҷӣ коми ноком бихӯрд. Ҳоҷӣ ба чашма омад, обе дид шӯру талх. Чора надид, бихӯрд ва боз омад. Пиразанро гуфт: “Маро аҷаб аз кори ту, ки ба чунин чой ва чунин таъому об бех чӣ гуна зиндагонӣ мекуни?” Пиразан гуфт: “Ба вилояти шумо чӣ гуна бошад?”. Гуфт: “Маро хонахову бӯстонҳои хуш бошад ва таъомҳои латифу гӯштҳои фарбеҳ ва неъматҳои гуногуну меваҳои алвон (рангоранг) ва ширин ва обҳои гуворову чашмаҳои пуроб бувад”. Пиразан гуфт: “Ин ҳама шундаам. Маро

бигӯй, ки шумо зери дасти касе бошед, ки бар шумо сиграм кунад ва чун гуноҳе кунед, шуморо аз молу мулк бар оварад?”. Ҳочӣ гуфт: “Ин бувад”. Пиразан гуфт: “Пас он таъомҳои латифу халвоҳои ширин ва обҳои равоӣ андар он тарсу биму бедодӣ ҳама захр аст. Ва ин таъомҳои мо дар ин эминӣ ҳама позахр аст. Гуворанда ва нашнадаӣ, ки бузургтарин неъмате аз паси дину мусулмонӣ тандурустӣ аст. Ва эминӣ аз сиёсати подшоҳ бувад”.

Пас вочиб кунад подшоҳро, ки сиёсат кунад ва бо сиёсат бувад. ...Ва подшоҳи вақту замони мо бад-ин сиёсату хайбат бояд, зеро ки халоиқи имрӯзаина на чун халоиқи пешинаанд, ки замони бешармону беадабон ва бераҳматон аст. Ва агар султон андар миёни эшон заифу беқувват бувад, бешакк вайрони ҷаҳон бувад ва дину дунёро зиёну халал расад ва ҷаври султон филмасал сад сол чандон зиён надорад, ки яқсола ҷаври раиҷат бар якдигар. Ва чун раиҷат ситамқора шаванд ва эзид таъоло бар эшон султони қохир гуморад.

Муҳаммад Ғазоӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Дар кадом ҷумлаҳо ҳикмати ҳикоят баён шудааст?
2. Аҳамияти пайвандакҳо дар матн аз ҷӣ иборат аст?
3. Пайвандаки кадоме аз ҷумлаҳоро метавон иваз кард?

186. Ғазалро хонед ва гӯед, ки такроран истифода шудани пайвандаки ё ба он ҷӣ тобише бахшидааст?

Ҷуз ишқ ҷаҳон ҳунар надорад,
Ё дил ҳунари дигар надорад.
Ё мавсими сабри ман ҳазон шуд,
Ё нахли умед бар надорад.
Ё бар руҳи ман намешавад боз,
Ё қалъаи бахт дар надорад.
Ё васли ту исмати башар нест,
Ё толеи ман зафар надорад.
Ё домани раҳми ту тилисм аст,
Ё нолаи ман шарар надорад.

Ё тири ту бигзарад ниҳонӣ,
Ё синаи дил сипар надорад.
Ё Ишқ, хати амон ба ӯ дод,
Ё дил зи бало ҳазар надорад.
Ё чашми ту бо дилам рафиқ аст,
Ё шери сияҳ хатар надорад.
Ё бо дили хаста меҳрубон бош,
Ё қон биситон, зарар надорад!

Абулқосим Лоҳутӣ

Шарҳи лугатҳо:

тилисм – қоду

шарар – пораҳои оташ, шарора

шери сияҳ – киноя аз торикии шаб

Савол ва супоришҳо:

1. Дар байти дуҷум бар чӣ маъно дорад?
2. **Қуз** дар байти аввал чӣ тобише дорад ва кадом ҳиссаи нутқ аст?
3. Ғазалро ҳифз кунед.

187. Матиро хонда, ҷумлаҳои пайвандакдорро нависед ва кадом хели пайвандак буданаширо шарҳ диҳед.

Ҳамин ки ба ҳавлӣ Сангин Полвон даромада омад, дар чехраи марду зан табассум гул кард. Ин пирамард аз ҳафтад гузашта бошад ҳам, бардаму чолок ва хеле ширинкору базлагӯй буд. Вай марде буд газгӯшти миёнақад, дасту гардани серрагунай ва риши тор-тораи дароз дошт. Мардум ба дурӯғпардозӣ ва мазокҳои ӯ одат карда буданд. Вай ба гапҳои дурӯғу бӯфтаҳои чунон ҷомаи ҳақиқат мепӯшонд ва чунон рангу бор меод, ки як шахси бори аввал бо ӯ дар сӯхбат нишаста аз нақлҳои вай мабхут мегашт. Ҳама медонистанд, ки Сангин Полвон одами дилсофу бекина аст, шӯхию дурӯғгӯйҳои ба касе зарару зиён намеоранд.

Меҳмон Бахтӣ

Савол ва супоришҳо:

1. **Табассум гул кард**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
2. Иншое нависед ва дар он шахсро бо хислатҳои тасвир кунед.

САВОЛҲО БАРОИ ТАКРОРУ ЧАМБАСТИ ПАЙВАНДАКҲО

1. Пайвандакҳо ба кадом ҳиссаҳои нутқ дохил мешаванд?
2. Вазифаи пайвандакҳо аз чӣ иборат аст?
3. Аломатҳои грамматикӣ пайвандакҳо дар чӣ зохир мешавад?
4. Моҳияти лугавии пайвандакҳо чиро нишон медиҳанд?
5. Пайвандакҳо аз рӯи вазифа ба чанд гурӯҳ чудо мешаванд?
6. Пайвандакҳои пайвастро номбар кунед.
7. Пайвандакҳои пайнаҳам кадомҳоянд ва чӣ тобишҳоеро ифода мекунанд?
8. Пайвандакҳои хилофӣ кадомҳоянд ва чӣ вазифа доранд?
9. Пайвандакҳои ҷудой дорой кадом тобишҳоанд?
10. Кадом пайвандаки пайваस्तкунанда баъзан тобиши хилофиро ифода мекунад?
11. Тарзи навишти пайвандаки – у (-ю, -ву) чӣ гуна аст?
12. Пайвандакҳои тобеъкунанда чӣ вазифаро иҷро мекунанд?
13. Аз рӯи тобишҳои маъноӣ пайвандакҳои тобеъкунанда ба чанд навъ чудо мешаванд?
14. Пайвандакҳо аз ҷиҳати сохту таркиб бар чанд навъанд?
15. Пайвандакҳои аслий кадомҳоянд?
16. Пайвандаки сервазифа (серистеъмом) кадом аст?
17. Кадом пайвандакҳо шаклҳои ихтисор доранд ва чаро?
18. Ҷои пайвандакҳо дар ҷумла чӣ гуна аст?
19. Дар аввали ҷумла омадани пайвандаки ва, аммо, лекин ба меъёри забон мувофиқ аст ё не?
20. Пайвандакҳои таркибӣ аз кадом ҳисоб зиёд мегарданд?
21. Тарзи навишти пайвандакҳои таркибӣ чӣ гуна аст?
22. Пайвандакҳо сермаъно мешаванд ё не? Чаро?
23. Кадом пайвандакҳо дар ҷумлаҳои содда, мураккаби пайваст ва кадоме аз онҳо танҳо дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ истифода мешаванд?
24. Пайвандакҳо нишондиҳандаи махсуси морфологӣ доранд ё не? Чаро?
25. Пеш аз кадом пайвандак вергул гузошта намешавад?

ҲИССАЧАҲО

188. Ҷумлаҳоро хонед ва муқоиса карда гӯед, ки аз ҳам чӣ фарқе доранд?

1. Ман он сол дар оилаамон ба ҷои падар, ба ҷои модар ва ба ҷои дастёр кор мекардам.	1. Ман он сол дар оилаамон ҳам ба ҷои падар, ҳам ба ҷои модар ва ҳам ба ҷои дастёр кор мекардам.
2. Мо ба манзил рафта хобида пагоҳонӣ ба сайргоҳ омадем.	2. Мо ба манзил рафта хобида боз ба сайргоҳ омадем.
3. Ҳаминҳо газалҳои домуллои акаат, -гуфт ва ба хондани онҳо даромад.	3. Ана ҳаминҳо газалҳои домуллои акаат, -гуфт ва ба хондани онҳо даромад.
4. Албатта, аз девона ранҷидан дуруст нест, ба ҳоли вай раҳмам омад.	4. Албатта, аз девона ранҷидан дуруст нест, хатто ба ҳоли вай раҳмам омад.
-
-

189. Ҷумлаҳоро нависед ва онҳоро таҳлил карда гӯед, ки калимаҳои ишорашуда чиро ифода мекунанд.

1. **Охир**, дар ин шаҳри мусофирӣ, бекаси, бе пул чӣ кор мекуни. (С. У.)
 2. **Ҳа, дарвоқеъ**, қариб буд, ки аз ёдам барорам. (С. А.)
 3. Меҳмонон ҳамагӣ пароканда шуда рафтанд ва дар хона **ғанҳо** хешовандон монданд. (С. А.)
 4. Рӯзе маҳдум қадаре сурх шуда аз ман пурсид:
— **Магар** ту ҳар рӯз нонро аз пули худат харида меой?
— **Оре**, — гуфта тасдиқ кардам ман. (С. А.)
-
-

Ҳиссаҷаҳо ҳиссаи номустақили нутқ буда, ба калима, ҷумла ва ба тамоми баён тобишҳои гуногуни маъноӣ мебахшанд.

Ҳиссаҷаҳо аз пешоянду пайвандакҳо, ки вазифаи грамматикиро анҷом медиҳанд, фарқ, мекунанд. Ҳиссаҷаҳо имконияти ахборро баланд бардошта, нутқро аниқу ифоданок ва муассир мегардонанд. Ин хусусияти онҳо дар маънои луғавиашон нухуфтааст. Бо ёрии ҳиссаҷаҳо ходисае аниқу равшан гашта, тобишҳои шубҳаю таъҷуб ва ҷудою инкор ифода меёбанд. Онҳо тағйир наёфта, аъзои ҷумла ҳам намешаванд.

190. Порчаи шеърро ифоданок хонед ва ҳиссаҷаҳои онро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо ба шеър чӣ тобише ато кардаанд.

Мурдам андар роҳи ишқаш, ёр медонад магар?
Фарқа дар хун гашт дил, дилдор медонад магар?
Менамояд ранги сунбул, мекунад кори каманд:
Ҳилаҳои зулфи ўро мӯр медонад магар?
Сад ҳазорон бор гуфтам: “Кори дигар пеш гир”,
Дил ба гайр аз ишқ, дигар кор медонад магар?
То сахар дар бистари ноз аст ёрам гарми хоб,
Хун чакад з-ин дидаи бедор, медонад магар?..

Абулқосим Лоҳутӣ

191. Ифоданок хонед ва фарқи байни пайвандаку ҳиссаҷаҳоро шарҳ диҳед.

Рӯю мӯю чашму абрӯю даҳонат дилкаш аст,
Қадду басту габгабу ҳолу лабонат дилкаш аст.
Шакли абрӯят камон, аммо камонат ҷонфазост,
Тори миҷгонат синон, аммо синонат дилкаш аст.
Пешу пас майлонкунии қоматат бас дилрабост,
Ҳар тараф ҳам хӯрдани мӯю миёнат дилкаш аст.
Ҳам табассумрезии тарзи нигоҳат рӯхбахш,
Ҳам шакарomezии таври баёнат дилкаш аст.
Ҳам гулистони ҷамоли безаволат дилкушост,
Ҳам баҳористони хусни беҳазонат дилкаш аст.

Ҳам хиромат дилрабою ҳам адоят дилфиреб,
Ҳам каломат дилнишину ҳам забонат дилкаш аст,
Алгараз, сар то ба поят кони ҳусни дилбарист,
Нест ҳочат гуфтан инат ё ки онат дилкаш аст.

Садриддин Айни

192. Матиро хонда, вазифаи ҳиссачаҳоро шарҳ диҳед.

Ба китобхона пирамарди хамидақомат – Шаҳиди Хаттот дохил шуд, ки ўро дар боми пастаки назди ҳавлии Абӯалӣ дида будам.

— Чағонӣ! — фарёд кард вай, ҳоло аз остона надаромада.
— Ба худо ки ту пайгамбар будай!

Нигоҳбони китобҳо қад рост карда, ба гуфтори дӯсташ гӯш андохт.

— Имрӯз пагоҳӣ он бача-писари Абдуллоро дастгир карда, кашонкашон ба боргоҳ бурданд.

— Ҳа, оқибат ба даст афтод, гӯй!

— Бале, бале. Маълум шуд, ки бо табобати худ ба подшоҳ зарар расондааст.

— Магар ман нагуфта будам? — овози Чағонӣ тантана пайдо кард. — Ман гуфта будам, ки агар ин бача дар ҳамин синну сол ба донишмандӣ шӯҳрат ёфта бошад, ин аломати он ки вай фиребгар аст!

Дар ҳамин вақт марди дарборӣ ва аз паси ў Абӯалӣ вориди китобхона шуданд.

— Ба ин навҷавон китобҳоро нишон диҳед, подшоҳ фармуданд! — дарборӣ инро гуфту рафт...

Сотим Улугзода

193. Порчаҳоро нависед ва ҳиссачаҳоро ёфта, ба зерашон хат кашед. Гӯед, ки онҳо чӣ тобишҳоеро ифода мекунанд.

1. Фақат сӯзи диламро дар ҷаҳон парвона медонад,
Ғамамро булбуле, к-овора шуд аз лона медонад.

А. Лохутӣ

2. Танҳо на ман адиби суҳандонам,
Ҷанговару муборизи майдонам.

Ман ҳам ҳарифи тӯпаму тайёра,
Ҳам ошнои чаккушу сандонам.

А. Лоҳутӣ

3. Ана ҳамин соҳибхона ҳамон ҷавон аст, ки ўро Мачиди
кахкашонӣ меноманд. (С. А.)

4. – Магар ўро намешинохтӣ? — пираки суолҳои охирини
худро ба ман бо ҳаяҷон меод. (С. А.)

**194. Матиро хонда, хиссачаҳои онро муайян кунед ва гӯед,
ки онҳо чӣ тобишро ифода кардаанд.**

Аз даричаи бог Бобак намудор шуд:

— Гардиш мекунад, бобочон?

— Биё, Бобакчон, Абӯ Дулаф бедор шуд?

— Не, ханӯз хоб.

Ровӣ бо хоби тӯлонӣ мондагии роҳи дарозро мебаровард.

— Хуб шуд, ки омадӣ. Биё, ман туро имтиҳон мекунам.

Бобак як қадар ҳаросида бемайл ба наздики устод омад.

— Сабақи навтро аз ёд кардӣ?

— Кардам, бобочон, аммо намедонам ҳамааш ба ёдам
бошад ё не.

— Ҳоло мо инро мебинем. Ку бигӯ, вақте ки аз
Бузургмеҳр дар бораи росткориву шоистагии инсон суол
карданд, ҳақим чӣ посух дод?

Бобак фикр карда аз “Шоҳнома” байтҳои дахлдорро ба
ёд овард ва дармонда-дармонда хонд...

Сотим Улуғзода

**195. Порчаҳои манзумро хонда маънидод кунед ва
хиссачаҳоро аниқ сохта, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.**

1. Ба Сикандар на мулк монду на мол,
Ба Фаридун на тоҷ монду на тахт.
Пеш аз он кун ҳисоби худ, ки туро
Дигаре дар ҳисоб гирад сахт.

Саъдии Шерозӣ

2. Ёд дорам зи пири донишманд,
Ту ҳам аз ман ба ёд дор ин панд.
Ҳар чӣ бар нафси хеш напсандӣ,
Низ бар нафси дигаре мапсанд.

Саъдии Шерозӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Порчаи дуюмро ба наср баргардонед.
2. Пайвандаки байти порчаи аввалро ёбед.
3. Фарқи байни пайвандаку ҳиссача дар чист?

196. Ҳикоятро хонда маънидод кунед. Гӯед, ки ҳиссачаҳои дар матн буда чӣ тобишero ифода мекунанд.

Ҳаким гӯяд вой бар он кас, ки мубтало шавад бар сӯхбати подшоҳон, ки эшонро на дӯст буваду на хеш ва на фарзанду ва на хидматгор ва на озарм (рахм). Ва касеро озарм надоранду гиromӣ накунанд, магар он ки ба касе хочатманд бошанд аз рӯи дониш ё аз мардонагӣ. Чун хочати хеш аз эшон ёфтанд, на дӯстӣ монад ва на вафо ва на шарм. Ва кори эшон бештар риё бошад, гуноҳи хешро хурд доранд ва гуноҳи дигарон бузург донанд.

Сӯфиёни Саврӣ (олим, муҳаддис) гӯяд, ки бо султон сӯхбат макун, ки агар мутеъ бошӣ, туро ранча дорад ва агар хилоф кунӣ, туро бикӯшад. Ва чун бор набошад, дар наздики мулук набояд шудан.

Муҳаммад Ғазолӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Чӣ ҳикматерo аз ҳикоят дарёфтед?
2. Тарзи навишти ҳиссачаҳоро шарҳ диҳед.
3. **Гиromӣ накунанд** ва **бикӯшад**-ро маънидод кунед.

Ҳиссачаҳо аз ҷиҳати сохту таркиб ба содда ва таркибӣ ҷудо мешаванд.

Ҳиссачаҳои аслии бале, наҳод, оё, магар, ҳатто, фақат, танҳо, -ку, -а, ҳам, чи... чи, на ... на ва амсоли онҳо содда мебошанд.

Хиссачаҳое, ки аз ду ва ё зиёда калимаҳо таркиб ёфтаанд, таркибӣ мебошанд: ҳатто ки, наҳод ки, аз афташ, ана ҳамин, майлаш – куя.

197. Матиро хонед ва ҳиссачаҳоро муайян карда, аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

— Ҳама сикату саломатанд? Бачаҳо хубанд? — пурсид Курбон.

— Ҳа-а, — маддор ҷавоб дод Фарҳод ва дили Курбон рағ зад

— Ту донӣ – худо, росташро гӯй...

— Нағз, ако, нағз... фақат ҳоло ба боду ҳавояш одат накардаем.

— Дар он ҷонибҳо нам нашудааст, мегӯянд... А?

— Ҳо, ако, андаке фарқ дорад...

— Ту боз мегардӣ-а? — ...Ман гандум диҳам, барои бачаҳо бар...

— Агар худатон ҳам равед, мебарам.

— Не, ман рафта наметавонам, ин ҷо кор дорам, хоҳӣ гандумро бор мекунам, қурут медиҳам...

— Намебарам, ако.

— Арвоҳи падарат, бар... Кӣ медонад, ки...

Дилатон ба бачаҳотон сӯзад, меравед.

— Не, не, ту як кори савоб бикун... Ба ту ҳам гандум медиҳам.

— Ман аз сад ҷой гандум меёбам, аммо, лекин шумо бояд...

— Барои чӣ бояд? Магар...

— Не, ҳама сикат саломат...

Курбон ба андеша рафт: “Майлаш гуфти ту шавад, мошини тайёр, хабар гирифта меоям”.

Сорбон

198. Ба ҷои нуқтаҳо ҳиссачаҳон ҳо, бале, оре ва не, на гузошта ҷумлаҳоро нависед.

1. ... дилатонро танг карда нашинед ҳам, мешавад, ман намеравам.

2. Сокина дигар ...ба гапи модараш ва ... ба насихатҳои падараш гӯш мекард, вай танҳо фикри ба Маскав рафта хондан дошту халос.

3. ...ин таклифи маъкул, — гуфт аз байни чанговарон касе.

4. — Гулмоҳҷон, — гуфт модар аз сари оташдон, — ту мегӯӣ, ки дар ин халта ниҳолҳо ҳаст, ки барои шинондан овардаӣ. Дар кучо мешинонӣ?

— Дар ягон ҷои мувофик.

— Дар ҳамин қишлоқи худамон?

— ... модарҷон, дар ҳавлиамон.

5. ... ӯ ватандӯстӣ ҳақиқӣ буд.

6. ..., ман ба лаби дарё намеравам! — оташинона гуфт Олимҷон.

7. ..., баъди дуруст шудан ҳам бояд шумо ду моҳ дам гиред, — таъкид кард духтур.

199. Матиро хонед, ҳиссаҷаҳои онро нависед ва аз ҷиҳати сохт муайян карда, тобишҳои онҳоро шарҳ диҳед.

Чашмони бе он ҳам танги доруфурӯш аз табассум ба ду теги бисёр тунук монанд гаштанд.

— Сарвату давлат ҳоло дар пеш, нигарони ману шумост. Оре, оре.

Вай овозашро паст кард, то ки гапашро устод нашунаванд.

— Мардуми Бухоро ҳама ба як забон мегӯянд, ки шумо подшоҳро бо давои нав сиҳат кардаед. Модоме ки онро тамоми Бухоро мегӯяд, пас ҳисоб кунед, ки ин чӣ қадар пул мешавад...

Чӣ гуна пул? — ҳайрон шуд Абӯалӣ.

— Албатта, на он пуле, ки ман аз фурӯши доруҳои қайоварам даромад мекунам.

— Ман намефаҳмам, шумо чӣ гуфтани ҳастед?

Доруфурӯш ба Абӯалӣ чашмаке зад, гӯё изҳор кард, ки: худатро ба нодонӣ назан!

Дониста монед, ки шумо он пулхоро бе ман ба даст оварда наметавонед.

Баъд доруфурӯш сукути маънидоре кард.

— Ҳо! — ба мақсад пай бурд Абӯалӣ. — Шумо мехоҳед, ки ман тарзи тайёр кардани доруру ба шумо гӯяму аз дигарон пинҳон дорам?

Чехраи доруфурӯш аз мамнуният равшан гашт.

— Хеле дер дарёфтед! — Мо ба он доруи шумо — “шоҳдору” ном мемонем.

Абӯалӣ китфҳояшро ба ҳам кашид:

— Ин фақат яке аз доруҳост. Ин аст китоби табиби хинду Сушрута... Ман инро аз “Савон-ул-ҳикмат” ёфтаам. Дар ин ҷо бисёр доруҳои номаълум зикр ёфтаанд.

Сотим Улугзода

ХЕЛҲОИ ҲИССАЧА

200. Матиро хонда, ҷумлаҳои ҳиссачадорро нависед ва аз рӯи тобиши маъно ба хелҳо ҷудо кунед.

— Ба хаёлам, санъаткор буд.

— Санъаткор? Не-е, худаш гуфт — ку, ҳисобчӣ!

— Наход?

— Ҳар кӣ бошад, хушбахт будааст.

— Эҳ, ман агар вай барин навохта метавонистам.

— Ба мӯйсафед чӣ гуфт, — шунидӣ?

— Не...

— Дар ҳақиқат думбурашинос будааст.

— Беҳуда нагуфтаанд; қадри зар заргар бидонад, қадри гавҳар гавҳарӣ.

— Ростӣ гап, агар овозашонро намешунидам, он думбураҳо ба ман асло маъқул намешуданд.

Саттор Турсун

**201. Матро хонда, хиссачаҳои онро ёбед ва аз рӯи
вазифашон ба хелҳо ҷудо кунед.**

Дар ин дам чашми вай (Беҳзодхони роҳзан) ба ман афтод ва гуфт.

— Э чавон, пеш биё.

Лоилоҷ лоҳавлгӯён пеш рафтам.

ӯ гуфт:

— Э бедавлат! Бе фикр мардум ин гуна корхоро монанди ту мекунанд... Агар меҳмон намебудӣ, чунон ҳалқа дар гӯшат мекардам, ки тамоми ҷохилонро танбех мешуд. Чун ин сухан шунидам, чуръат пайдо карда пеш давидам, ки ба пояш афтам. Аммо вай бағал кушода маро дар бар кашид ва ҷабинамро бӯсид ва хандида гуфт:

— Э золим! Касе ҳамчунин кори бузургеро пеш гирад ва боз чунон бепарво нишинад, лоақал дарро ҳам набандад?!

Инро шунида, ба ёдам омад, ки дарро набаста будам. Дониستم ҳақ ба ҷониби ӯст. Забон ба узр кушодам ва дасташ бӯсидам.

ӯ гуфт:

— Ин кушташударо мешиносӣ?

Гуфтам:

— Бале, даме пеш аз ин дида будам.

Гуфт:

— Сабаби кушта шуданаш чист?

Гуфтам:

— Намедонам!

Гуфт:

— Бародар, бахт ёр шуд, ки ман дар вақташ расидам ва ин кампири фиребгарро дидам.

аз китоби «Чор дарвеш»

Ҳиссачаҳо аз рӯи маъно ва вазифа ба хелҳои зерин ҷудо мешаванд:

Саволи: магар, оё, наҳод, кӣ, -чӣ?

Таъкидӣ: ҳатто, ҳам, хоҳ..., хоҳ, гоҳ...гоҳ, на...на.

Тасдиқӣ: ҳа(ҳо), бале, оре, хуб (хӯш), хайр.

Инкорӣ: не, на.

Қувватдиҳанда: мана, -ку, -дия, э.

Махдудӣ: факат, танҳо.

Ин тақсимот танҳо аз рӯи вазифа аст, чунки дар матн баъзан як ҳиссаҷа вобаста ба мақсади гуянда вазифаҳои дигар ҳиссаҷаҳоро адо менамояд.

Ғайр аз ин як қатор ҳиссаҷаҳои дигар низ ҳастанд, ки орзу (кошки...), тахмину зарурат (мабодо, эҳтимол), монандкунӣ (гӯё... таклифу далолат (канӣ, чӣ) ва ғайраро ифода мекунанд: Кошки имрӯз борон наборад. Мабодо Содик наояд. Ба хона дароӣ-чӣ.

202. Ба ҷои нуқтаҳо ҳиссаҷаҳои мувофиқро гузошта ҷумлаҳоро нависед.

1. ... ӯ дар хона монда буд.

2. Ман намеравам, гуфтам ...!

3. Имрӯз ба саёҳат мерафтем

4. ... Қосим дар ин байн наменамуд.

5. Дар вақти харфчинӣ ӯ ... як харфро ҳам партофта намеравад.

6. ...он манзараҳои зебо.

(-ку, мана, ҳатто, -дия, факат, танҳо).

203. Матнро хонед, ҳиссаҷаҳоро ёфта ба ҷелҳо ҷудо кунед.

— Пас, қарзро бефоида бардоштед? — гуён модарам тааҷҷубкунон пурсид.

— Албатта, бефоида! — гуфт падарам ва шарҳ дод: ман қарзхоямро аз ҳар кас кам-кам кардам, аз ҳар кас аз 20 танга (3 сӯм) то 30 танга қарз гирифтаам...

— Ҳамашон бефоида доданд? — гуфта пурсид модарам боз тааҷҷубкунон.

— Албатта, ман аз ягон каси бегона ва ё аз ягон касе, ки фоидахӯриро ба худ касб карда бошад, қарз напурсидам.

Ҳамаи қарзхоямро аз хешовандони соктарегӣ ва аз ошноҳои наздикам гирифтам. Ҳатто онҳо дар вақти қарз пурсиданам пулро дода истода: “Ин маблағи ночизро қарз ҳисоб накунад, балки тӯёна шуморед” ҳам гуфтанд...

Садриддин Айни

204. Порчаро нависед ва ҳиссачаҳоро муайян карда, тарзи навишти онҳоро шарҳ диҳед. Ин ҳиссачаҳо асосан ҳоси кадом тарзи баёнанд?

Сухани ӯро фарёду нидоҳои колхозчиён пахш карданд:

— Ҳой, чиба қор намекунад мошинат?

— Ҳамидҷон, чӣ шуд-а?

— Ҳамин ҳам қор-мӣ? Оба баровардан дарқор, оба!

— Худаш чӣ гап-а?

Пӯлод Толис

205. Порчаро хонед ва ҳиссачаҳоро ёфта гӯед, ки дар ифодаи фикр чӣ нақше доранд. Аломатҳои китобати ба ҳиссачаҳо марбутро шарҳ диҳед.

— О, бачем, чӣ ин чо меистем? Биёед хона дароем, — равон шуд пиразан. — Биё, шери момош. Ҳа, номата напурсидам... Маъруфҷон? Номи хуб доштай.

— Холаҷон, ба шумо ташвиш мешавад. Мо ба хонаи Абдумачид равем, — гуфт Хуршед узроме.

— Не, намонем. Мо бегона нестем. Ману очаат апаву хоҳар барин будем... овози пиразан ларзиду дар чашмонаш ашқ ҳалқа зад.

— Як бор остонаи мани пиру бекас ҳам қадами меҳмони азиза бинад...

Хуршед ба писараш нигарист. Маъруф ишора кард, ки мебароянд.

Эҳсон Субҳон

Ҳиссачаҳои **-ку, -дия, -а, -чӣ** бо дефис навишта мешаванд. Ин ҳиссачаҳо асосан дар услуби гуфтугӯ истифода мешаванд.

Хиссачаҳои мазкур дар адабиёти пешин ба назар намерасанд. Воқеан, бидуни онҳо ҳам фикрро баён кардан мумкин ва дар доираи меъёри забон аст.

206. Порчаро нависед ва зери хиссачаҳо хат кашида, тобишҳои маъноии онҳоро муайян кунед.

... – Ҳаво чунон гарм, ки -- пиёларо ҷониби Набӣ дароз кард Расул, — гӯё таги замин пури танӯр бошад.

Набӣ аз гиребони курта дошта, сари дилашро шамол дод.

— Якзарб, барои зимистон коху алаф дорӣ?

— Не холо. Ба умеди Самад ман.

— Ҳа, писарат коргари ҷангал-а. Нағз, ки ту ақаллан ҷои умед дорӣ.

Ҷури Кӯҳзод

207. Порчаҳои назмиро хонед ва хиссачаҳоро ёфта, ба хелҳо ҷудо кунед.

1. Эй кошкӣ, ба олам то чашм кор мекард,

Дил буду одам онро қурбони ёр мекард.

2. Дониш, эй деҳқон, асар дорад, намедонӣ магар?

Маърифат таъми шакар дорад, намедонӣ магар?

...Дарс хону кор кун, то аз саодат бар хӯрӣ,

Тухм агар пошӣ, самар дорад, намедонӣ магар?

Абулқосим Лоҳутӣ

208. Порчаҳоро хонед ва вазифаи ҳар як хиссачаро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо чаро дар аввали ҷумлаҳо омадаанд.

1. Он гоҳ вазир ... рӯй ба ҳозирон оварда гуфт:

Оё шумо медонед, ки ман вазири мамлакатам ва вазорати ман дерин аст, пеш аз он ки малик Осим ба салтанат нишинад, ман вазир будам, ӯ акнун салтанат тарк карда писар дар ҷои худ биншонд?

Гуфтанд:

— Бале, медонем вазорати ту аз падару бобо ба ту мерос монда.

2. Духтари малик гуфт: Оре, аз баҳри ҳамин рафта будам, вале падарам ба нахчиргоҳ рафта будааст ва ман интизори бозгаштани ӯ дорам.

3. Модари Ҳасан гуфт:

— Эй фарзанд, худо накунад, ки ман туро муҳолифат кунам. Магар ман девонаам, ки васиятҳои туро ба ҷо наёварам, ту бо хотири осуда сафар кун!

аз китоби «Ҳазору як шаб»

Савол ва супоришҳо:

1. Гӯед, ки ҳиссачаҳои оё, магар, бале ҳоси кадом услубанд?
2. Пас аз кадом ҷумлаҳои ҳиссачадор асосан аломати савол гузошта мешавад?

209. Порчаи манзумро ифоданок хонда маънидод кунед ва дар матн ҷӣ нақш доштани ҳиссачаҳоро шарҳ диҳед.

Эй забон, ту бас зиёни мар маро,
Чун туй гӯё, ҷӣ гӯям мар туро.
Эй забон ҳам оташу ҳам хирманӣ,
Чанд ин оташ дар ин хирман занӣ.
Дар ниҳон ҷон аз ту афгон мекунад,
Гарчи ҳарчи гӯияш он мекунад.
Ҳам хафиру раҳбари мурғон туй,
Ҳам анису ваҳшати ҳичрон туй.
Эй забон, ҳам ганҷи бепоён туй,
Эй забон, ҳам ранҷи бедармон туй.
Ҳам сафиру худъаи мурғон туй,
Ҳам балису зулмати куфрон туй.

Ҷалолиддини Румӣ

Шарҳи луғатҳо:

хафир – ниғахбон
анис – ҳолдон, ҳамсӯхбат
ҳичрон – ҷудой, фирок
худъа – макр, ҳила
балис – макру фиреб
куфрон – носипосӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Байти дуюмро ба наср баргардонед.
2. **Ганчи бепоён** ва **ранчи бедармон** номидани забонро чӣ тавр мефаҳмед?
3. Пайвандаки байти охиirro ёфта, муайян созед, ки аз ҳиссаҷа чӣ фарқ дорад.

210. Порҷаҳои шеърро хонда чӣ нақш бозидани ҳиссаҷаҳоро баён созед.

Кардаме дар хоки кӯи дӯст маъво, кошкӣ,
 Судаме рухсори худ бар хоки он по, кошкӣ,
 Омадӣ берун зи кӯи он сарви боло, кошкӣ,
 Бурқаъ афғандӣ зи рӯи оламоро, кошкӣ.
 “Дидаме дидори он дилдори раъно, кошкӣ,
 Дида равшан кардаме, з-он рӯи зебо, кошкӣ”.

Кӯи он маҳ то бувад, чаннат намебояд маро,
 То бувад чаннат, ба дӯзах дил фуру н-ояд маро.
 Пеши лаълаш кай даҳан бо Кавсар олояд маро,
 То бувад он сарв, Тубӣ хуш намеояд маро.
 “Хотир андар сояи Тубӣ наёсояд маро,
 Соя кардӣ бар сарам он сарвболо, кошкӣ”...

Алишер Навоӣ

Шарҳи луғатҳо:

маъво – ҷойгоҳ, макон
 судан – молидан
 бурқаъ – чашмбанд, парда
 Кавсар – номи чашмае дар бихишт
 Тубӣ – дарахти серсоя дар чаннат

Савол ва супоришҳо:

1. **Кардаме маъво**-ро боз чӣ тавр ифода кардан мумкин?
2. **Дида равшан кардан** чӣ маъно дорад ва онро дар забон чӣ мегӯянд?
3. Агар порҷаро бидуни **кошкӣ** хонем, чӣ ҳодиса рӯй медиҳад.

211. Ҷумлаҳоро хонед ва ҳиссаҷаҳоро аз ҷиҳати ҳел муайян сохта, тобишҳои маъноии онҳоро гӯед.

1. Хуб, агар ҳар кадомашонро ба як пуштаи ҷудогона баранд-ҷӣ. (С. А.)

2. Ҳамин вақт ба кӯча баромада як давр зада оем-ҷӣ?. (С. А.)

3. Биё, Дохунда ба сари хизмат биравем. (С. А.)

4. Қумрибибӣ пас аз қадаре хомӯшӣ ва андеша боз сухани худро давом кунонид. (С. А.)

5. Охир, аввал тар кардан ва баъд аз он хушконида ни пахтаҳо ҷӣ маънӣ дорад. (С. А.)

212. Порҷаҳои шеърро хонед ва вазифаи ҳиссаҷаҳоро муайян сохта, гӯед, ки онҳо ҷӣ марому мақсадро ифода кардаанд.

1. Маъруфтари ни ин замона,
Донӣ, ки манам дар ин миёна.
Ҳам ҳашмату ҳам ҳазина дорам,
Ҳам олати меҳру кина дорам.
Ман дурр ҳараму ту дурр фурушӣ,
Бифруш матоъ, агар бахушӣ!

Низомии Ганҷавӣ

2. На хун дар дил, на дар чашм об монда,
На ҳуш дар сар, на дар тан тоб монда.
На андар рӯзи равшан ҳисси бедор,
На шомии тира холи хоб монда.

Абулқосим Лоҳутӣ

213. Мақтубро хонед ва ҳиссаҷаҳои онро аз рӯи ҳел шарҳ дода, мавқеашонро муайян созед.

Устои азиз ва мӯхтарам!

Яке аз рафיקони аврупой, ки коргари муҳимест, меҳодад дар вақти истироҳати тобистонӣ чанд рӯзе бо занаш дар

Самарканд монда ҳам саёҳат ва ҳам истироҳат кунад, баъд ба чоҳои дигар равад. Дар ин чандрӯза мехоҳад ҷои сабзу хурраме дошта бошад. Агар мумкин нашавад, ба Самарканд намеояд. Аз ман хоҳиш карда, ки ин масъаларо ба дӯстони худам дар Самарканд бинависам ва агар мумкин бошад, ки чанд рӯз дар боғ бимонад, он вақт дар ҳамин саёҳат ба Самарканд ҳам меояд.

Ман ин мавзӯро ба Шумо ва тавассути шумо ба Раҳим Ҳошим ҳам менависам. Ё Шумо, ё Раҳим агар қабул кунетон, ки он рафиқ дар боғи Шумо ё боғи дигар, ки Шумо маслиҳат донед, монад (чанд рӯз), он вақт ба ӯ мегӯям, ки осудахотир бошад. Аввалҳои сентябр аз Маскав ҳаракат хоҳад кард. Илова бар ин ки одами боаҳамияте аст, коргари адабӣ ва адабиётдӯст ҳам ҳаст ва дар доираи байналмилалӣ хидматҳои адабӣ мекунад. Аз ин ҷиҳат аст, ки ман низ чандрӯза ӯро аз ҷиҳати ҷой дар боғ аз ҷониби Шумо илтимос мекунам.

Ҳам Шумо ва ҳам бародарам Раҳим аз мулоқот бо ӯ розӣ хоҳед шуд. Аммо дар хусуси худам: дар Кумитаи Марказӣ дар Маскав монда, дохили хидмат шудаам. Илтимос ин, ки агар коре дошта бошед, ба банда бинависед. Хидмате, ки аз дастам ояд, дарег нахоҳам кард. Агар ҳам рӯзе гузоратон ба Маскав афтод, манзил манзилу хонаи худӣ Шумост.

Дӯст ва шогирди Шумо Лохутӣ.

Албатта ё Шумо, ё Раҳим (ё ҳарду) ҷавоби ин аризаро хоҳед навишт, ки ба он рафиқ бигӯям. Асосан дилам мехоҳад, ки Шумо бо ӯ ошно шавед.

Бародарзодаҳоям ва модарашонро салом аз тарафи амакашон бирасонед.

Мунтазири ҷавоб.

Савол ва супоришҳо:

1. Мактубе нависед, ки дар он ҳиссачаҳо бамавқеъ истифода шаванд.
 2. Пайвандакҳо аз ҳиссачаҳо ҷӣ фарқ доранд?
 3. Дар ин мактуб бештар кадом ҳиссача истифода шудааст ва чаро?
-

ТАҲЛИЛИ МОРФОЛОГИИ ҲИССАЧАҲО НАҚШАИ ТАҲЛИЛ

- I. Кадом ҳиссаи нутқ аст.
- II. Аломатҳои морфологӣ:
 - а) тобишҳои иловагӣ;
 - б) тағйир намеёбад.
- III. Вазифаи синтаксисӣ.

НАМУНАИ ТАҲЛИЛ

Дар хона **танҳо** хешовандон монданд. (С. А.)

Танҳо – ҳиссача аст, аломатҳои морфологӣ: а) тобиши махдудӣ дорад; б) тағйир намеёбад; в) аъзои ҷумла шуда наметавонад ва ба савол ҷавоб намешавад.

214. Матро хонда, ҳиссачаҳоро муайян кунед ва гӯед, ки онҳо дар матн чӣ нақше доранд.

Халифа Ҳорунааррашид бо Ҷаъфари вазир мерафтанд, то ба сахро расиданд ва халифаю Ҷаъфар ҳар як ба ҳаҷире савор буданд ва бо якдигар ба ҳадис дарпайваста аз лашкар пеш афтоданд. Ҳаво аз асари офтоб гарм шуд. Халифаро ташнагӣ саҳт голиб гашта, чашм ба ин сӯй ва он сӯй андохта, чизи сиёҳе ба рӯи тали баланд бидид, ба Ҷаъфар гуфт:

— Он чиро, ки ман мебинам, ту низ мебинӣ ё на?

— Ҷаъфари вазир гуфт:

— Оре, эй халифаи ҷаҳон! Бар рӯи тал сиёҳие ҳамебинам.

Халифа гуфт:

— Шояд он сиёҳӣ посбони бӯстон бошад ва дар ҳар ҳол ӯ аз об дур нахоҳад буд.

Вазир гуфт:

— Ман ба сӯи ӯ равам ва аз назди ӯ об биёварам.

Халифа Ҳоруннааррашид гуфт:

— Маро ҳаҷир раҳвартар аз ҳаҷири туст. Ту дар ҳамин макон биист, то лашкар бирасанд. Ман худ ба он сӯй рафта, дар назди ӯ об хӯрам ва ба зудӣ бозоям.

Пас Ҳорунааррашид ҳаҷири хеш биронд ва монанди боди тунд ҳамерафт, ки бар он сиёҳӣ наздик шуд. Халифа сайёдро дид, ки урён истода, дом ба худ печидааст ва чашмонаш аз сурхӣ

шӯълавар аст, аз оташу сурати муҳиб ва қади хамидаи гардолудаш ба гӯл хамемонад. Халифа Ҳорунаррашид ўро салом дод, Халифа сайёд радди салом кард, вале хашмгин буд ва оташ аз дахонаш фуру мерехт. Халифа Ҳорунаррашид гуфт:

— Эй мард, дар назди ту обе хаст?

Халифаи сайёд гуфт:

— Магар нобиной ва ё девона ҳастӣ? Инак, Дачла дар пушти ҳамин тал аст.

Халифа Ҳорунаррашид ба пушти тал равон гашта, дар канори Дачла фуруд омад ва об нӯшид ва хачири худро об дод. Пас аз он ба сӯи Халифаи сайёд бозгашт ва ба ӯ гуфт:

— Эй мард, аз баҳри чӣ дар ин чо истодаӣ ва санъати ту чист? Халифаи сайёд гуфт:

— Ин пурсиши ту ачибтар аз пурсише аст, ки аз об кардӣ. Оё санъати маро бар дӯши ман намебинӣ?

Халифа Ҳорунаррашид гуфт:

— Гӯё сайёдӣ.

Халифаи сайёд гуфт:

— Оре, сайёдам...

аз китоби «Ҳазору як шаб»

Савол ва супоришҳо:

1. Пешояндҳои таркибии матнро ёфта, шарҳ диҳед.
2. **Сурати муҳиб**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
3. Рафти як сӯҳбати мухтасарро тартиб диҳед ва аз ҳиссачаҳо истифода кунед.
4. Ҳиссачаҳои содда серистифодаанд ё таркибӣ?

215. Матнро хонед ва гӯед, ки ҳикмати он дар чист?

...Китобфурӯш ба харидорон ва дигар мардумони бозорӣ, ки дар пеши дӯконаш чамъ омадаанд, аз лавҳа байтро хонда ва китобҳои худро нишон дода мегӯяд.

— Дониш дар кучост? Ана дар ин китобҳо! Хареду хонед!

— Ин шеърро кадом шоир гуфтааст? — пурсид як харидор.

— Рӯдакӣ, — ҷавоб дод лаввоҳ ва китоберо кушода: — Ин аст девони ӯ, — гуфт ва бо гурури илова кард: — Ин нахустин девони дариро ман лавҳакашӣ кардам.

— Бихаред! — ғайб кард китобфурӯш. — Ҳар кас, ки дониш хоҳад, китоб мехарад!

— Шумо мехоҳед, ки аз қафои шӯхрати Рӯдакӣ бозорногиратонро пул кунед? — шӯхӣ кард як нафар харидор.

— Ҳақ дорам, — ҷавоб дод китобфурӯш. — Охир ду байти Рӯдакӣ ҳазор асирро аз марг начот дода буд, пас чӣ аҷаб, агар ман бо як байти ӯ китобҳоямро ба фурӯш расонам!

— Ҳазор асирро начот дода буд? — хайрон шуд харидори дигар.

— Бале, — гуфт китобфурӯш.

— Кай?.. Дар кучо?.. — савол доданд харидорони дигар.

Дар ҳамин вақт Маҷ омада монд. Китобфурӯш ӯро нишон дода гуфт:

— Ана аз вай пурсед гуфта медиҳад.

— Бале, ба суҳан даромад Маҷ. — Амири шаҳид баъд аз он ки дар ҷанги Самарқанд амакашро мағлуб кард, аз гуломиён ва сипоҳиёни вай ҳазор касро асир гирифта фармуд, ки ҳамашонро аз дами тег гузаронанд. Он рӯз Рӯдакии ҷавон ба назди вай омада буд. Амир пурсид: эй шоир, ба ман бигӯ, мард кист ва мардӣ чист? Рӯдакӣ дар ҷавобаш ин шеърро гуфт:

Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ!
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ!
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ!

Амир ин ҷавоби шоирро шунида дар андеша монд ва баъд фармуд, ки ҳамаи асиронро озод кунанд...

Сотим Улугзода

Савол ва супоришҳо:

- 1. Ҷумлаҳои хиссачадорро нависед.
2. Ҳиссачаҳои онро ба хелҳо ҷудо ва маънидод кунед.
3. Порчаи шеърро ба наср баргардонед.
-

216. Бо истифода аз хиссачаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед.

ана	ҳатто
танҳо	наход ки
магар	то ҳатто
- чӣ	ҳам

217. Хонед ва хиссачахоро ба хелҳо чудо карда шарх диҳед.
Гӯед, ки хиссачаҳо бо аломатҳои китобати матн чӣ робитае доранд.

Пирамард ба бобои Рустам нигарист.

— Намегӯед, ки хонаи писари амаки Нусратулло дар куҷо? Бачааш Садриддин ном дошт... – гуфт бобои Рустам.

Пирамард ба ҷониби ӯ қадам монд.

— Шумо худатон аз куҷо мешавед?

— Ман?!

— Ҳа, шумо.

— Ман аз ҳамин Гулоб.

— Аҷаб не, аз Гулоб бошед, лекин мо шуморо намешиносем-ку, — ҷеҳраи мӯйсафед кушодатар шуда, табассум кард.

— Намегӯед, номи шумо чӣ? — пурсид бобои Рустам.

— Ман ҳамон Садриддини мепурсидагиатон, писари раҳмати Нусратулло.

— Ман Рустам...

— Рустам? Қадом Рустам?

— Писари Абдусалом, падарам дар ҷанг мурда буданд. Баъд мо аз кишлок рафтем, модарам катӣ...

— Наход, ту Рустамӣ?! Не, бовар намекунам... Охир ҳеч кас дигар шумоёнро надидааст... Наход, ки ту Рустамӣ?..

— Ҳа, Садриддин, ман Рустам, туро гуфта ба Гулоб омадам... Парвонаро гуфта...

— Парвона ҳам дар ҳаёлат мондааст? Ҳа, шинохтам, ту Рустамӣ, бачаи амаки Абдусалом, Рустамҷон!..

Қӯраҳо оғӯш ба оғӯш шуданд. “Рустам?! Садриддин?!” – ин ҳарфҳо дар забон, якдигарро саҳттар оғӯш мекарданд... Қӯраҳои давраи навҷавонӣ дар пирӣ вомехӯрданд...

Кароматулло Мирзоев

218. Матро хонед ва гӯед, ки хиссачаҳо ба ҷумлаҳо ва ниҳоят ба матн чӣ тобишҳо бахшидаанд.

... Ва аз ҳар зарби тешаи ӯ шароре аз дили сарди санги сафед мепарад, холигии саҳрои маҳшарро лаҳзае равшан мегардонад. Худо дар зулмати дунё Одамро меофарад. Ва инсон кирмест, ки дар вучуди ловучуди хеш фасодиҳоро ба вучуд меорад.

— Оё инсон ба офариниш, офаринише аз худ болотар кодир аст? — мепурсам аз ӯ.

— Инсон шеъри худост, инсон ишки худост. Магар худ ин беолоиш, пок нест?!

Ӯ ба яқин муроди маро нафаҳмид. Охир, ман медонистам, ки ҳарчанд худи ӯ шеъри худост, вале ба ишки худо нафрат дорад. Бигӯед, оё касе, ки дар бораи одамон бад андеша мекунад, ба онҳо душманӣ меварзад, ҳуқуқи талқингарӣ дорад, ки ин нек аст, он бад? Оё ӯ метавонад аз худ болотар чизеро биёфаринад? Ва ё ман аз хунари ӯ ҳасад мебарам? Оё онҳо майдонро барои худ ҳолӣ кардани нестанд, то ки дар он муҳит яккағолиб бошанд ва то ҳастанд ва то замоне ки зиндагӣ боқист, бар бунёди дигарон неш зананд?! Муроди онҳо офариниши зебоии фавқ аз худашон нест, балки бо ин амал онҳо мехоҳанд бо дигарон парт бизананд, окоӣ кунанд. Бо роҳи дурӯғ ононро аз набарди ҳамешагӣшон дар арсаи буду набуд барканор созанд?!

Не, ман ба ин дурӯғ тоб намеёварам. Тамоми офаридаҳояшонро мешиканам. Не, на барои он ки ба худ пояи хубе ҳолӣ кунам... Сад бор не! Ман онҳоро барои хиёнатҳояшон, барои дурӯғҳояшон мешиканам. Ва мучассамаи Зардуштро, оре фақат Зардуштро, он яккаву танҳоро чунон иртифоъ медиҳам, ки аз уфук то уфук бинамояд, шабу рӯз дар миёни неку бад, хубу зишт, сулҳу ҷанг ва набарди марғу зиндагӣ бинамояд, мӯхташаму ҷавонмард, далеру саховатманд.

Муҳаммадзамони Солеҳ

219. Матиро ҳонда, ҷумлаҳои ҳиссачадори онро нависед ва ҳиссачаҳоро ба хелҳо ҷудо кунед.

Вақте ки ман аз зери лампаи овеза гузаштам ва сояам ба девори муқобил афтада ба назари Мирзо Абдулвоҳид намоён шуд, ӯ аз омадани касе, ки ҳеч чашм надошт, ногаҳонӣ хабардор шуда, як қад парида аз ҷояш хест ва монанди аскаре, ки фармони “ба пушт баргард”-и командирро шунида бошад, бо ҷолокӣ ба пушт баргашта, дар рӯ ба рӯи худ маро дида, лаҳзае беҳиссу ҳаракат монд ва баъд аз он ба гап даромада:

— Оббо! — Кунҷкови беамон-э! Ман “аз ин қорам охир ту хабардор хоҳӣ шуд” гуфта метарсидам. “Омад ба сарам ҳар

он чӣ метарсидам” – гуфт ва илова кард. – Биё, биншин, ки ман саргузашти якҷафтагии худро ҳикоя кунам.

Ман мехостам биншинам, ӯ гӯшаеро, ки аз гарду губорҳои зарду сафед тоза карда шуда буд, нишон дода гуфт:

— Ана, дар ин ҷо биншин, дар ҷои дигари ин хучра нишинӣ, мумкин аст, ки либосат олуда шавад.

Ман нишастам, аммо ӯ нанишаста:

— Ман дарро баста чароғи дахлезро хомӯш карда оям, рӯз шуда истодааст, боз ягон каси дигар омада надарояд, — гӯён рафта дарро баста чароғро кушта омад ва дар рӯ ба рӯи ман нишаста гап сар кард:

— Акнун, ки ту маро ба болои ин қор, ки нисбат ба қасони дигар безарар ҳам бошад, нисбат ба худам қиноят аст, дастгир кардӣ, бояд ҳамаашро ба ту ҳикоят карда диҳам. Лекин шарт он ки ба ҳеч кас нагӯӣ. Агар ба Абдухалил маҳдум гӯӣ, ихтиёр дорӣ, чунки “нагӯӣ” гӯям ҳам, албатта ба ӯ хоҳӣ гуфт, аммо ба одамони дуртар аз мо нагӯӣ, ки маро хандазор мекунад.

— Ба Ҳайрат-чӣ? — ман пурсидам.

— Ба ӯ ҳам гӯӣ, — майлат, чунки ба ӯ ҳам албатта хоҳӣ гуфт, лекин таъкид кун, ки ба касе нагӯяд. Ӯ қавони ростқавли сангин аст, сирри дӯстонро баъд аз қавл додан фош намекунад.

— Хуб, — гуфтам ман. – Худам медонам, ки ба кӣ гуфтан дарқор ва ба кӣ нагуфтан. Ту ин ҷоҳои қорро ба худӣ ман ҳавола карда, зудтар ҳикоятатро сар кун.

Садриддин Айний

Савол ва супоришҳо:

1. Э ва -чӣ ба ҷумла чӣ тобишхое медиҳанд ва ҳоси кадом услубанд?
 2. **Хуб** чӣ хел ҳиссаҷа аст ва чӣ тобише дорад?
 3. Дар талаффузи **зудтар** кадом ҳодисаи забониро пай бурдед?
-

САВОЛҲО БАРОИ ТАКРОРУ ЧАМЪБАСТИ ХИССАЧАҲО

1. Чиро хиссача меноманд?
2. Хиссачаҳо чӣ тобишҳоеро ифода мекунанд?
3. Чаро хиссачаҳо хиссаҳои номустакили нутқанд?
4. Дар ҷумла ва ё матн хиссачаҳо кадом вазифаро адо мекунанд?
5. Хиссачаҳо аз пайвандакҳо чӣ фарқ доранд?
6. Хиссачаҳо бар чанд навъанд?
7. Аз ҷиҳати сохт хиссачаҳо чанд хел мешаванд?
8. Аз ҷиҳати мавқеи истифода хиссачаҳо ба чанд навъ ҷудо мешаванд?
9. Хиссачаҳои, ки махсуси услуби гуфтугӯианд, кадомҳоянд?
10. Кадоме аз хиссачаҳо асосан ҳоси адабиёти бадеианд?
11. Магар хиссачаҳо дар ҷумла ҳама доимӣ доранд?
12. Хиссачаҳоеро, ки ҳоси шеваи маҳаллаатон мебошанд, ном баред.
13. Магар истифодаи хиссачаи – мӣ дар нутқи гуфтугӯ ва дар адабиёти бадеӣ шарт аст?
14. Дар матн тақрор омадани айни як хиссача дуруст аст ё не? Чаро?
15. Кадом хиссачаҳо бо дефис навишта мешаванд?
16. Хиссачаҳои соддаро номбар кунед.
17. Хиссачаи инкорин **на** боз дар кадом шакл меояд ва имлои он чӣ гуна аст?

НИДО

220. Аввалан ҷумлаҳоро бо калимаҳои ишорашуда ва баъд бидуни онҳо хонед ва гӯед, ки онҳо аз ҳам чӣ фарқ мекунанд.

1. –**Хайр**, галабон беадабӣ карда бошад ҳам, шумо гузашт кунед, Мирзо. (С. У.)

2. **Бай-бай, хайрият**, ки ҳақиқат ошкор шуд! (С. У.)

3. –**Хой**, Восеъ! Ин чӣ масхарагӣ аст, ки ин мардум мекунад?! — бонг зад Ҳочӣ Яъқуб. (С. У.)

4. **Шод бошӣ**, додар, асло кам нашавӣ. Бо таронаат ба дилҳои мо қувват додӣ. (С. У.)

221. **Чумлаҳоро** хонед ва баъд нависед. Тобиши ҳар як чумларо вобаста ба калимаҳои ишорашуда шарҳ диҳед. Оё онҳоро бо якдигар иваз кардан мумкин аст?

1. **Афсӯс**, ин хона хеле хурд аст. Ва намешавад дар он панҷ миллиард суратакро ҷой дод. (М. С.)

2. **Оҳ**, ӯ ин лаҳза мехоҳад, ки парда бияфтад. Вале тамошогарон дар сукути толори торик интизори ҳукми ӯ мешаванд. (М. С.)

3. **Дареғо**, беҳабар аз хеш бозигаре мохир шудааст? (М. С.)

4. **Хайрият**, ки борону бод будааст вагарна... Хеле вақт мешавад, ки ба театр намеод. (М. С.)

Нидо калимаҳои тағйирнаёбанда буда, барои ифодаи ҳаяҷон ва иродаи майлу хоҳишу орзу хидмат мекунад. Нидо гурӯҳи махсуси ҳиссаи нутқро ташкил медиҳад.

Он ҳиссаи нутқ, ки барои ифодаи ҳаяҷону ҳиссиёти гуногун хидмат мекунад, нидо ном дорад.

Ваҳ, чӣ хуш медамад, насими баҳор. Хой мардум, об баромад, об!

Дар чумлаи якум ваҳ ҳисси шавқу фарахро мефаҳмонад. Дар чумлаи дуюм хой даъватро ифода мекунад.

Нидоҳо аъзои чумла намешаванд.

Нидоҳо бештар дар гуфтугӯ истифода мешаванд. Онҳо дар асарҳои бадеӣ ҳини муколамаи персонажҳо мавриди истифода қарор мегиранд.

222. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва гӯед, ки дар таъсирноку ҳаяҷонбахш гаштани матн нидохо чӣ аҳамият доранд.

Кистанд инҳо? Худоё! Ман кучо афтодаам?..
Ҳо!.. Рафиконанд? Пас чун шуд ба дом афтодаанд?
Ман дар Эронам агар, чун байни онҳо нестам?
Гар на, пас онҳо чаро дар пеши марг истодаанд?
Лӯли чандин оташафшон сӯи онҳо шуд баланд,
Баҳри иҷрои ҷинойт золимон омодаанд!
Оҳ!..

— Бобо, хоб рав! Шуд рӯз, нохуш мешавӣ,
Ваҳ! Чӣ қадр ин баччаҳоям меҳрубону соддаанд!

Абулқосим Лоҳутӣ

223. Матиро хонда нидохоро ёбед ва чӣ ҳиссиёт ифода карданашонро шарҳ диҳед.

Дар миёнбанди Темурмалик ҳалтачаеро ёфтанд, ки дар вай як каф хок ва як порча коғази хатнок буд. Хатро хонда диданд, дар он ҷо чунин навишта шуда буд: “Э, он ки мурдаи ман ба дастат меафтад, агар некхохи одамон ва ватандӯст бошӣ, маро бо ин як каф хок гӯрон, ки ин ёдгории ватани азизи ман аст!”.

Дар охири хат ин байт ҳам буд:

Атри кафан зи хоки ватан кардам орзу,
Во ҳасрато, ки мебарам ин орзу ба хок.

Садриддин Айнӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Аз мурочиати Темурмалик чиро дарк кардед?
2. Дар байт нидо кадом ҳиссиёти Темурмаликро ифода кардааст?
3. Дар мавзӯи “Ватан ҷони ман, ҳам ҷаҳони ман аст” иншое навишта, дар он эҳсосоти ватандӯстии хешро баён созед.

224. Абёти зерро хонед ва маънидод кунед. Сипас аниқ созед, ки аз нидоҳо чӣ ҳиссиёте фаҳмида мешавад.

1. Дӣ гуфт табиб аз сари ҳасрат чу маро дид,
Ҳайхот, ки дарди ту зи қонуни шифо рафт.

2. Мархабо, эй пайки муштокон бидех пайгоми дӯст,
То кунам чон аз сари рағбат фидои номи дӯст.

3. Эй лабат оби ҳаёту эй қадат сарви чаман!
Эй рухат хуршеди ховар, в-эй хатат мушки Хутан!
Ҳамчу абрӯят ба чашми ман кам ояд моҳи нав,
Чун лаби лаълат намебошад ақиқ андар Яман.

Ҳофизи Шерозӣ

Шарҳи луғатҳо:

дӣ – дирӯз, рӯзи гузашта

пайк – хабаррасон, қосид

муштокон – шавқмандон, маҷозан, ошиқон

мушк – моддаи сиёҳранги хушбӯӣ

Хутан – номи шаҳр дар худуди Чин, охуест, ки

мушки он машҳур аст

ақиқ – навъе аз санги қиматбаҳо, ки сурхранг ва

зард аст, киноя аз лаб

Яман – номи мамлакатест дар ҷазираи Арабистон,

киноя аз лаби сурх

Савол ва супоришҳо:

1. Ду байти аввалро ба наср баргардонед.

2. Байтҳоро ҳифз кунед.

225. Ғазалро хонед ва нидоҳоро ёфта гӯед, ки онҳо ба тамоми матн чӣ тобише бахшидаанд.

Чӣ шуд, ё раб, ки он сарви хиромон дер меояд,

Савори чобуки ман сӯи майдон дер меояд.

Зи ҳар сӯе сипоҳе аз парирӯён расад, аммо,

Чӣ ҳосил додхоҳонро, ки султон дер меояд.

Зи чонам як рамақ мондасту тегаш орзу дорам,
Ба қатли ман, дарег, он номусулмон дер меояд.
Самуми ҳаҷри оламсӯзу абри лутфи ӯ бинам,
Дарего, кишти мо шуд хушку борон дер меояд.
Бирав эй зоҳиди худбин, маҷӯ сомони кор аз мо,
Ки расвогаштаи хубон ба сомон дер меояд.
Чу субҳи васли ӯ хоҳад дамидан оқибат, Қомӣ,
Махӯр ғам, гар шаби хичрон ба поён дер меояд.

Абдурахмони Қомӣ

Шарҳи луғатҳо:

сипоҳ – лашкар

самум – шамоли гарми сӯзон, боди гарми зарарнок

ҳаҷр – ҷудой, фирок

Нидо барои ифодаи ҳиссиёту ҳаяҷон ва изҳори хоҳишу ризоият хидмат менамояд. Бо ин хусусияташ аз ҳиссаҳои дигари нутқ фарқ мекунад. Масалан, ба туфайли **дарего** ғаму андӯх ва афсӯс ифода мегардад.

226. Шеърро хонда маънидод кунед ва хусусияти грамматикии нидохоро шарҳ диҳед.

Нолаи дилхарошу савти ҳазин,

Альамон!

Дод!

Тавба!

Истибдод!

Гиряву лоба, зорию фарёд...

Илтиҷои хафифу аҷзи анин...

Ногаҳонӣ расид дар гӯшам,

Мегузаштам шабе ба гулзоре.

Дидам аз як шикофи деворе...

Дида торику маҳв шуд хушам.

Раъша дар ҷисму пайкарам афтод,...

Аҷабо!

Ин чи сахнаи мудҳиш!

Чист афтода?
Духтаре мадхуш...
Ҳамла оварда кист, ҳон?
Эй дод!!!
Дев!
Ифрит!
Ваҳшии хунхор!
Мор! Ақраб! Паланг!
Гург! Шағол!...

Пайрав Сулаймонӣ

Нидоҳо ба сохти грамматикии забон дохил гашта, мувофиқи қоида ва қонуни муайян истифода мешаванд. Ҷои онро дар нутқ иваз кардан ғайриимкон аст.

Нидоҳо оҳанги ифодаро тағйир дода, баъзан бо калимаҳои дигари матн аз ҷиҳати оҳанг алоқаманд мегарданд: Аҳсант! Шаккар ба даҳонат! Доди суҳанварӣ додӣ. (С. У.)

Нест бод ҷанг!

Баъзан нидоҳо дар ҷумла ба вазифаи хабар меоянд: Марҳамат кунед, нон хӯред. (С. А.)

Ҳай дарег, сад дарег.

Нидоҳо бо дигар ҳиссаи нутқ алоқаи ҷудонашаванда доранд. Ин аст, ки баъзе исму феълҳо ва ибораҳо ба нидо гузаштаанд: табрик, ташаккур, саломат бошед, монеде, шод бош, ба арвоҳи падарам.

227. Порчаро хонеду ҷумлаҳои нидодорро нависед ва хусусияти онҳоро шарҳ диҳед.

— Биё, хайрбод кунем, Робиа, — гуфт Рӯдакӣ ва он гоҳ Робиа қарору ихтиёрро аз даст дода, рӯяшро ба як сӯ гардонида гирифт.

— Худо шохид – давом кард шоир, — ман хоҳиши рафтан надорам, аммо маҷбурам. Аз ту ҳоҷати пинҳон кардан нест. Робиа, ин сафари ман сафари... дуру дароз аст... ва ҳатто эҳтимол, бебозгашт бошад. Ман мехостам, ки рӯзи видео туро арӯсам гӯям, аммо хоҳарам мегӯям. Хуш бимон хоҳараки дилбандам.

— Хуш биравед, — ба дарду алами худ тоб оварда, оби дидаашро пок карда гуфт Рубиа...

Дар пеши масҷид ҳамдеҳагиёни Рӯдакӣ чамъ шуда буданд, ки бо вай хайрбод кунанд. Онҳо шоирро бо хушӣ ва дар айни ҳол бо таассуф ба роҳи дур гуселониданд.

— Хуш бимонед, саломат бошед, — видоъ кард ба онҳо Рӯдакӣ.

Сотим Улугзода

Савол ва супоришҳо:

1. Гӯед, ки нидои ҷумлаи якум аз кадом ҳиссаи нутқ гузаштааст.
2. Мавқеи аломатҳои китобатро дар нидоҳо маънидод кунед.
3. Матне тартиб диҳед, ки нидоҳо дошта бошад.

228. Шеърро хонед ва гӯед, ки нидо ба он чӣ тобише бахшидааст.

Оҳ, ки дарди ишкро ёр даво намекунад,
Чораи кори бедилон ҷуз ба чафо намекунад.
Оҳ, к-аз охи ман ҷаҳон сӯзаду дил насӯзадам,
Коми дили шикастагон ҳеч раво намекунад.
Оҳ, ки меҳри талъаташ хост, ки дил фурузадам,
Ҳиндуи зулфи саркашам боз раҳо намекунад.
Оҳ, ки тири нолаам аз дили чарх бигзарад,
Як сари мӯ ба хотирам оҳ, ки ҷо намекунад.
Оҳ, ки ҷуз ба кӯи ӯ мурғи дилам намепарад,
Боз чиҳо намекашад, боз чиҳо намекунад.
Оҳ, ба ваъда сӯзадам дил ба умеди марҳаме,
Хун кунадам дил он гаҳе ваъда вафо намекунад.
Оҳ, ки тири ғамзаам бар дили Шамс тир шуд,
Ҳар чӣ расад ба хотирам, ҳеч хато намекунад.

Ҷалолиддини Рӯмӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Байти аввалро бе нидо хонед ва чӣ ҳолат рух доданро тавзеҳ диҳед.
2. Магар мешавад, ки ҷои нидоҳоро тағйир диҳем.
3. Кадом ҳиссаи нутқ будани **ҷуз ба**-ро гуфта, сохти онро шарҳ диҳед.

СОХТИ НИДО

229. Ҷумлаҳоро нависед ва таркиби нидоҳоро муайян созед.

1. Оҳ... ту чӣ донӣ, ки ин дили ман, дили гариби ман чӣ қадар барои ту гум мезанад. Не-е, ин чизро ту пай намебарӣ...

2. Ҳайф, ки намедонад ва барои ҳамин дар бораи дигар чиз фикр мекунад.

3. –Ҳмм... Рав, ба апа гӯй, ки оши тӯппа тайёр кунад.

4. – Ҳа-а, —яҳи обкушода барин ҷунбид Додхоҳ ва сар афшонда ба гап даромад.

5. – Ҳайфи умрам...

— Ман намедонам, ки бачаи кӣ ҳастам, лекин хондан меравам!

6. Ҳум-ҳаҳ... Ҳум... ҳаҳ. Садои ба санг бархӯрдани путки Ёрмуҳаммад аз шаххо шунида шуд.

7. – И, ту ба ҳамин ҳафа шудӣ.

Сорбон

Нидоҳо аз ҷиҳати сохт — таркибашон ба асли, такрор ва нидоҳои таркибӣ ҷудо мешаванд.

Нидоҳои асли ҷунин таркиб доранд: **а)** як садонок: э, а, и, о; **б)** садоноку ҳамсадо: эҳ, ҳа, ҳе, ҳу; **в)** садоноку ҳамсадо ва садонок: аҳа, эҳе, уҳа...; **г)** садоноку ду ҳамсадо ва садонок: оббо, ўббо...; **ғ)** ҳамсадою ҳамсадо: ҳм, нм ва ғайраҳо.

Ба нидоҳои такрор — ҳой-ҳой, вой-вой, ту-ту ва таркибӣ (муборақ бошад, қанд занед...) мансубанд.

230. Ҷумлаҳоро нависед ва нидоҳоро аз ҷихати сохту таркиб муайян созед.

1. – Бисёр нағз, — гуфт Соро хола, сухани ӯро бурида.

2. – А-а-а наомад гуфта ҳамонро мепурсидӣ?

3. – Хушвақт бошед, додарам, — ҷавоб гардонид Ҳалимбой.

4. – Не-е, — китф барҳам кашид Ҳалимбой ва аз Ҷалол бо хотири озурда рӯй гардонд.

5. – Хуб, хуб, тавба кардам, — гӯён тирвор аз хайма берун рафт.

6. – О ин хел бошад, — овозаш ларзида гуфт Ҳалимбой.
Саттор Турсун

231. Порчаи манзумро хонда гӯед, ки ҳадафи асосии он дар чист.

Афсӯсхо, ки умр бароят вафо накард.
Сози ту нағмаи зафараширо адо накард,
Бори дигар туфанги забонат садо накард,
Тире дигар ба ҷониби душман раҳо накард:
Хайр, эй сухансарову адиби ҷаҳони мо,
Хайр, эй адибу мутриби нағзи замони мо,
Хайр, эй муборизи ватану қаҳрамони мо,
Хайр, эй ниҳоли пурсамари бӯстони мо!

Ҳабиб Юсуфӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Нидоҳоро аз ҷихати сохту таркиб шарҳ диҳед.
 2. Нидоҳо кадом тобиширо дар ин порча ифода мекунанд?
 3. Пайи ҳам омадани нидоҳо ба матн чӣ оҳанге бахшидаанд?
-

ХЕЛҲОИ НИДО

232. Чумлаҳоро нависед ва нидоҳои онро аз рӯи ифодаи эҳсосот ба навъҳо ҷудо кунед.

1. Эй бародар, дил фориг дор, ки аз ҳама кас тавон гурехт, вале аз казо натавон гурехт. аз *"Самаки айёр"*

2. – Ҳо, салом, салом, хуш омадед. Бисёр шодем, марҳамат. (С. У.)

3. – Ҳайронам, ки шумо зани бофаросат, оқила инро намефаҳмед. (С. У.)

4. Оҳо, ин духтараки соддадил аз ман донотар будааст. (С. А.)

5. – Уф! — ... Дар дунё аз ин бадтар хат набудагист. (С. У.)

Нидоҳо аз рӯи маъно ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: эҳсосотӣ ва барангезанда.

1. Нидоҳои эҳсосотӣ (отифӣ) ҳиссиёти гуногуни инсонро нисбат ба ҳодисаҳои ҳаёт ифода мекунанд. Онҳо на танҳо барои нишон додани ҳолати самимонаи гӯянда, балки барои ифодаи ҳар гуна эҳсосот хизмат мекунанд. Нидоҳои эҳсосотӣ аз ҷиҳати маъно ба хелҳои зерин ҷудо мешаванд:

а) Нидоҳои тааҷҷуб ва ҳайрат: тавба, эҳа, аҷабо, ўҳў, хмм ва гайра: — Тавба, — Шарофат ҳайрон шуд.

— Ўҳў, инҳо ба замини мо наздик шуда мондаанд-ку... Хмм, одами хуб, коргар.

б) Нидоҳои андӯх: вой, оҳ, воҳ ва гайра:

— Оҳ, — гуфт оҳистекак як пахтакаш.

в) Нидоҳои таассуф: эҳтиёт, обо, эҳэ, эҳ, ҳай-ҳай, афсӯс ва гайра: Оббо, ҳолӣ-ку вақти рамаронӣ нашудааст...

— Афсӯс, — гуфт ў худ ба худ.

— Ҳай-ҳай, зӯрата беҳуда харҷ накун.

г) Нидоҳои хурсандӣ, завқ таҳсин: о, эй, ҳай-ҳай ва гайра:

— Эй, — ...Шокир акем-ку, — гуфта фиристод.

— Хай, хай, магар ин духтаракам Гулнор аст, бисёр нагз.

II. Нидоҳои барангезанда (иродавӣ): тобишҳои гуногуни амриро ифода карда, ба навъҳои зерин чудо мешаванд:

а) Нидоҳои даъват, муроҷиат: ӯй, хой, э, ало, эй, ӯ, аё, ой ва ғайра.

— Хой Гулчон, чаро мегирӣ?

— Э чавонмард, ба говони ман раҳм кун.

б) Нидоҳои амр: чим, ором, хомӯш ва ғайра.

— Хомӯш! — бонг зад Саид Муродхӯча, — дар кучо истодай, бо кихо гапзанон мекуни?

в) Нидоҳои миннатдорӣ, табрик, видоъ: хайр, боракалло, офарин ва ғайра: Хайр, саломат бошед. Офарин, ёфтед.

Нидоҳои такрор бо дефис навишта мешаванд: Бай-бай, хай-хай ва монанди инҳо

233. Байтҳоро нависед, нидоҳоро ёфта, аз рӯи тобишу вазифа ба кадом гурӯҳ дохил шудани онҳоро шарҳ диҳед.

1. Каъбаи кӯяш мурод аст ин дили овораро,
Бо муроди дил расон, ё раб мани бечораро!

2. Э равшани, аз рӯи ту чашми дигаронро,
Ин равшани чашм мабодо дигаронро!

3. Ох, к-аз охи дилам ҳабиб надонист,
Мурдаму дарди дилам табиб надонист.

Камоли Хучандӣ

234. Ҷумлаҳоро нависед ва тобишҳои нидоҳоро шарҳ дода, ба хелҳо чудо кунед.

1. — Акнун эй бародар, нигини Сулаймон мебояд, ки гавҳари мақсуд ба даст дарояд.

2. – Эй одамизод, хуш омадӣ! Машаққати ман бисёр
кашидӣ. Ҳар ҷо ки дили ту меҳоҳад, бинишин.

аз «Ҷавомеъ-ул-ҳикоят»

3. – Воҳ, ин дӯсти ман, ин касест, ки маро аз марг халос
кардааст, — гуфт. (С. А.)

4. “Хайр, майлаш, намак пошидан гир” дар дил гуфт
Кумрӣ.

5. – Не-не, — писарак сар тофт, — ман барои пул
нагуфтаам.

6. – А-а-а, шайтонча, ...як дам наистодӣ-а? Гурехтӣ-а –
пой рост аз рикоб бароварда ва майли аз асп фуромадан
карда гуфт Шокир.

Сорбон

235. Порчаҳои манзумро хонед ва гӯед, ки нидоҳо ба
порчаҳо чӣ муассирияте бахшидаанд?

1. Оҳ, сад оҳ, ки барбаст абадӣ роҳи сафар,
Аз Бухоро сӯи Фирдавс яке донишвар.
Ходими миллати ислом, сирочи дониш,
Ношири илм, ватанхоҳ, маорифпарвар.

Садриддин Айни

2. Ваҳ, чӣ хуш медамад насими баҳор
Субҳи содиқ зи чониби кӯҳсор,
Духтари ховар – нозанин хуршед
Барфурузонд оташин рухсор...
Дехқони ҷавон ба даст каланд,
Мешитобид сӯи киштукор:
Шоду хандон ба сӯи дехқонон
Менамуд ин хитобро такрор.
Бӯи хуш медамад баҳор, баҳор!
Зуд биштоб, эй баҳори кор!

Пайрав Сулаймонӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Калимаҳои синонимии порчаи дуомро муайян созад.
 2. Дар байти охир нидо ҳаст ё на?
 3. Порчаи аввалро ба наср баргардонед.
-

236. Шеърро бо риояти оҳанг қироат кунед. Гӯед, ки нидоҳо чӣ нақше доранд?

Эй ситамдидагон, эй асирон!
Вақти озодии мо расид.
Муждагонӣ диҳед, эй фақирон!
Дар ҷаҳон субҳи шодӣ дамид.
То ба кай гусса хӯрдан ба ҳасрат,
Баъд аз ин шодмонӣ намо!
Бас ҷафо, бас ситам!.. Эй адолат!
Дар ҷаҳон ҳукмронӣ намо!
Интиқом! Интиқом! Эй рафикон!
Эй ҷафодидагон! Эй шафикон!
Баъд аз ин дар ҷаҳон ҳукмрон бод
Ранҷбар, барзгар бо тифок!
...Дар ҷаҳон зулми золим намонд,
Ҷам ҷафо, ҳам ситам, ҳам нифок.
Бар ҷама шаҳди шодӣ ҷашонд
Ранҷбар, барзгар бо тифок!
Интиқом! Интиқом! Эй рафикон!
Эй ҷафодидагон! Эй шафикон!

-
Садриддин Айни

Шарҳи луғатҳо:

шафикон – меҳрубонон, мушфикон
шаҳд – ширинҳои шодӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Нидоҳоро нависед.
2. Аъзоҳои ҷидаро муайян кунед ва гӯед, ки онҳо чӣ вазифаро адо кардаанд.
3. Шеърро хифз кунед.

ТАҲЛИЛИ МОРФОЛОГИИ НИДО НАҚШАИ ТАҲЛИЛ

Кадом ҳиссаи нутқ аст.

НАМУНАИ ТАҲЛИЛИ НИДО

Хуб, бисёр ғам махӯр. (*С. Айни*)

Хуб – ҳиссача, он гурӯҳи махсуси ҳиссаи нутқ аст, на ба ҳиссаҳои мустақил ва на ба ёридиҳанда дохил мешавад. Тобиши тасдиқро бо писанду маъқул доништан ифода мекунад.

237. Порчаи манзумро ифоданок хонда, нидохоро муайян созед ва нақши онро маънидод кунед.

Ало!.. Ало!.. Ало!..

Мавҷ... Барқ... Радио...

Ало!.. Ало!.. Ало!..

Ҳар сӯ нигар ба ҷавфи ҳаво,

Зи барқи радио, дар синаи ҳаво...

Дарё...

Ба ҷӯш омадаву мавҷ мезанад, аҷабо!...

Чӣ гуна барқ?!

Чӣ сон мавҷ?!

Оҳ!...

Аҷаб!...

Даҳшат!...

Пайрав Сулаймонӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Гӯед, ки аз забонҳои дигар нидохо иқтибос мешаванд ё не?

2. Нидоҳои иқтибосиро ба ёд оварда нависед...

238. Ҷумлаҳоро нависед ва ба имлои нидохо диққат кунед.

1. – Ҷӯхӯ, ӯхӯ, ӯхӯ, — сурфа кард касе аз дарвозаи кӯча даромада. (*С. А.*)

2. “А-а-а”! — гӯён як қад парида оташин шуда рафт.

3. – Ха-а, - гуфт бо оҳанги таассуф Ҳомид. – Ҳоло давр-даври дирӯза мардуми урён. (С. Турсун)

4. – Ҳо-ой, истед! — гашта фарёд кард Анвар. (С. Турсун)

239. Шеърро хонед ва аниқ кунед, ки такрор гаштани айни як нидо хусни шеърро афзудааст ё коствааст.

Эй тавбаам шикаста, аз ту кучо гурезам?
Эй дар дилам нишаста, аз ту кучо гурезам.
Эй нури ҳар ду дида, бе ту чӣ гуна бинам,
В-эй гарданам бубаста, аз ту кучо гурезам?
Эй шаш чихат зи нурат, чун оинаст шашрӯ,
В-эй рӯи ту хучаста, аз ту кучо гурезам?
Дил буд аз ту хаста, чон буд аз ту раста,
Чон низ гашта хаста, аз ту кучо гурезам?
Гар бандам ин басарро в-ар бигсалам назарро,
Аз дил най гусаста, аз ту кучо гурезам?

Ҷалолиддини Румӣ

Шарҳи луғатҳо:

басар – чашм, дида; кувваи биной
бигсалам – канам

240. Нидоҳоро истифода бурда ҷумлаҳо тартиб диҳед.

бай-бай...	ай-ай...
оббо...	хомӯш...
оҳ...	ташаккур...
эй...	вой...
ха-ха-ха	афсӯс...
ха-а-а	ҳо-о...

241. Ҷумлаҳоро хонед ва нидоҳоро ба хелҳо ҷудо карда, тобишҳояшонро шарҳ диҳед.

1. – Бисёр хуб! - гуфт ва қаламро гирифта бар рӯи хат чизе навишт. (С. А.)

2. Туркман аз ўба омада Ятимро бемор ёфт, ў “ўх-ўх” гўён хобида буд. (С А.)

3. –Э... Ту ака Қурбони ман-ку, ту акачони ман-ку, — гўён ба тарафи ў давид. (С А.)

4. – Хайр, зарар надорад, ҳоло ин кор барои ту – кори нав аст, оҳиста-оҳиста омўхта мешавӣ ва корат ҳам бараканоктар мешавад, — гуфта ўро дилдорӣ дод. (С А.)

5. – Аҷаб, — гуфт ў худ ба худ дар сағирхона бачаро дар як хона ҳабс карда мемондаанд-дия. (С А.)

242. Порчаи манзумро хонед ва нидохои онро муайян кунед. Гўед, ки дар матн кадом тобишхоро ифода мекунанд.

Зиндагӣ, ҷои хомӯшӣ набувад,
Дил биё ҷӯш зан, мубориз бош!
Бе ҳамин бахту дилхушӣ набувад,
Дил, биё ҷӯш, зан мубориз бош!
Хомӯшӣ касби мурдагон бошад,
Дил, биё ҷӯш зан, мубориз бош!
Дил, биё ҷӯш зан, мубориз бош!

Ҳабиб Юсуфӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Хитобае (ишорае) гўед, ки дар он мухотаб бошаду пас аз он аломати хитоб ояд.
2. Боз кадом аломатҳои китобатро медонед, ки ба нидохо алоқаманданд?

243. Мусоҳибае таҳия кунед ва ҳини навиштан аз нидохо ба мавқеъ истифода баред.

244. Матиро хонед ва нидохоро ёфта, ба кадом гурӯҳ дохил шудани онҳоро муайян созед.

— Чаро истодаӣ? — гуфт духтар, — омадан гир! Ҷои мо ҳамин ҷост. (Ба занак, ки аз сари оташдон хеста ба оянда

нигоҳ мекард). – Ин мусофири ғариб чои рафтан надоштааст, ки ман ҳамроҳи худ овардамаш.

Занак:

— Хуб кардӣ, гардад очеш, — гуфта хушнудии худро маълум кард ва ба чавон, ки вай ҳам расида омада буд, нигоҳ карда:

— Биё, писарам, ин чо нишин! — гуфта пӯстаки дар он чо паҳнкардасударо нишон дод.

— Номат чист? — занак аз чавон пурсид.

— Ёдгор!

— Ҳай-ҳай, номи хуб доштаӣ, — пас аз он ба духтараш нигоҳ карда:

— Зуд бош, модаговро аз чаро оварда чӯш, вақташ нагузарад, ман рафта барои меҳмонат ширкаду мепазам, — гуфт занак.

Духтар рафт, дили Ёдгор ҳам аз паси он; афсӯс, ки Ёдгор ба ин хонадон навомада ва ноҳолдон буд, вагарна ин ҳам ҳамроҳи духтар ба баҳонаи ёрӣ додан ба вай барои овардани гов мерафт.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. **Биё** аз кадом хиссаи нутқ ба нидо гузаштааст ва чӣ тобише дорад?
 2. **Ширкаду**-ро аз чихати сохт шарҳ диҳед.
-

245. Порчаи шеърро хонед ва муайян намоед, ки нидоҳо барои муассир шудани матн чӣ нақше доранд?

Дастӣ нозук,

латиф,

соф,

булӯр!

Ҷониби ман дароз шуд,

Ҳайхот!..

Даст не,

даст не,

Румузи ҳаёт!

— Ку ҳамон! Ку таноби имрӯзӣ?

Ку ҳамон интиҳоби имрӯзӣ?

Ку,
Кучо шуд?
Чаро ба гардан нест?
Ох, афсӯс!
Сад ҳазор афсӯс!

Пайрав Сулаймонӣ

Шарҳи лугатҳо:

булур – санги софу шаффоф мисли шиша
румиз – чамъи рамз

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро дар мисраи аввал баъди калимаҳо вергул гузошта шудааст?
2. Ҳиссаҷаҳони саволии порчаро ёбед ва шарҳ диҳед.

246. Дар мавзӯи “Аввали баҳор” иншо нависед ва дар он аз нидохо истифода баред.

247. Дар ин порчаҳои шеърӣ нидохо чӣ тобише доранд? Онҳоро аз ҷиҳати сохту таркиб муайян кунед.

1. Афсӯс, ки неку бад надонӣ,
Дарди ману қадри ман надонӣ.
Ох аз туву бевафоии ту,
Мурдам зи гами ҷудоии ту.
2. Эй тозагул, аз хасон бипарҳез,
В-аз сӯхбати нокасон бипарҳез.
3. Дардо, ки ба кас вафо надорӣ,
В-ар худ дорӣ, ба мо надорӣ!
...Эй чон, ту ба ӯ чӣ ошноӣ,
Ё раб, кӣ зи чон кунад ҷудой!

Бадриддин Ҳилолӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Нидохҳои дар порчаҳо буда асосан хоси кадом услубанд?

2. Нидохоеро номбар кунед, ки ба услуби гуфтугӯ хосанд.
 3. Байти дуюмро ба наср баргардонед.
-

248. Чумлаҳоро нависед, ба зери нидохо хат кашед, чӣ гуна хиссиёт ифода карданашонро гӯед ва имлон онҳоро дар хотир нигоҳ доред.

1. Кампир дари хонаро кушода ба хона даромаду шавҳарашро дар пешгоҳи хона дида, нохост як қад парид.

— Туф, туф, туф! — гуфт вай сари худро ба сӯи гиребонаш ҳам карда, — мана захракаф кардед, мӯйсафед!

2. Вой! Об ба ин тараф омада истодааст.

3. Эҳ, Салимабону, чӣ гӯям ба шумо?

4. – Оҳ, сарам дард мекунад.

249. Вергулҳоро гузошта, чумлаҳоро нависед. Агар вергул гузошта нашавад, чӣ ходиса рух медиҳад.

1. – Оббо боз кохи кӯҳнаро бод кардӣ-дия!

2. – Бай-бай хуб коратон омад кардааст!

3. – О ман дар ин чо чашму гӯши шумо-ку. Наход нафаҳмам?

4. Хуб-хуб як нафасак шишта мехезам.

5. – Хӯй писари усто, номат чӣ буд?

6. – Э ман аз кучо донам? Раву аз худааш пурс.

7. – Уф-фф ба бӯяш истода намешавад гурунгос зад касе.

8. – Ҳой чингиламуй, ба ту чӣ шуд?

250. Порчаҳоро хонда нидоҳоро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо чиро ифода кардаанд.

1. Дид, к -аз дили оғӯшта ба хун,
Ояд оҳиста бурун ин оҳанг.
“Оҳ, дасти писарам ёфт харош!
Вой, пой писарам хӯрд ба санг!”

Эраҷ Мирзо

2. – Ҳаштуми Март иди ранҷбарон,
Паҳн кард ин шиорро ба занон,
То шаванд ҳамхуқуқ бо мардон:
Мужда бод!
Зинда бод ҳаштуми Март!

Пайрав Сулаймонӣ

251. Нидоҳои додашударо ба ду гурӯҳ – эҳсосотию барангезанда (иродавӣ) ҷудо кунед ва нависед.

Эй, бай-бай, ало, уф, во, аё, вой, оббо, ўхў, хомўш, ором, омин.

252. Ба ҷои нуқтаҳо нидоҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро нависед.

1. — ..., Алимардонбег-ку, ассалому алайкум, — гӯён аз ҷой хест.

2. — ..., хуб баофиат, хуб сиҳат-саломат ҳастед?

3. — ..., ака Бозор, аз кучо? Хавосат парешон барин менамояд?

4. — Ғазал намедонӣ?! — ..., дурӯггӯӣ! Навакак дар ин ҷо кӣ ғазал мехонд?

5. — ..., худо мубораку хайр гардонад, — гуфта изҳори хурсандии сохта кард.

6. — ..., — гуфт Давлатманд, — беандешагиҳои Иброҳим корро лат дод.

Садриддин Айни

(хай-хай, хайр, ҳа, хайф ки, э...э)

КАЛИМАҲОИ ТАҚЛИДӢ

253. Ҷумлаҳоро хонед ва ба калимаҳои ишорашуда диққат диҳед. Гуед, ки онҳо чӣ вазифаеро адо мекунанд.

1. Фақат ин хомӯширо **вағ-вағ**, **пит-пилиқ**, **пит-пилиқ** гӯён сурудани бедонаҳо... вайрон мекарданд. (С. А.)

2. Ёдгор **шар-шари** оби аз кӯҳ фурумада истодаро гӯш мекард. (С. А.)

3. Садои **шағ-шағи** боридани жола, **гулдур-гулдури** ҳаво ва **гуввоси** шамол якҷоя шуда ба дил воҳима меандоخت. (С. А.)

Калимаҳои тақлидӣ тағйирнаёбанда буда, тақлиди садои одамон, ҷонварон, ҳодисаҳои табиат ва ашёро фаро мегиранд.

Калимаҳои тақлидии асосӣ шакли таркиби доимӣ доранд: мияв-мияв, аф-аф, ку-ку. Аз ин рӯ, ҳамаи одамон онро як хел мефаҳманд. Ин калимаҳо ба соҳибони забон ҳам дар матн ва ҳам берун аз матн фаҳмоанд.

Калимаҳои тақлидӣ ба нидоҳо наздиканд, вале маънои онҳо бо интонация (оҳанги талаффуз) вобаста набуда, имою ишоратро талаб намекунад. Онҳо аз грамматика ҷудо набуда, метавонанд дар вазифаи мубтадо ва хабар оянд.

254. Ҷумлаҳоро нависед ва калимаҳои тақлидиро аз рӯи маъно ба навъҳо ҷудо кунед.

1. Аз даруни меҳмонхона гайр аз садои хур-хури хобидагон дигар овозе шунида намешуд. (С. А.)

2. Фир-гири чархи ароба аз кӯча ҳам шунида мешуд. (С.У.)
3. Ҳамин ки Ёдгорро дид, худӣ гов хӯъ-хӯъ гуфта пеш омадан гирифт. (С.А.)
4. Бо даҳшати аз одат берун ҳаво гулдуррос зад. (С.А.)
5. Аз як гӯшаи айвон мусича “ку-ку” мегуфт. (С.Т.)
6. Ба гув-гуви рӯди Кофрун тақар-тақари суми аспҳо даромехта дараи Охугузарро гӯё ба ларза меовард. (С.Т.)
7. Мағасе беист гинг-гинг мекард. (С.Т.)

255. Ҷумлаҳоро хонда гӯед, ки дар калимаҳои тақлидӣ чӣ хусусияти овозиро пай буред ва онҳо чӣ тавр сохта шудаанд.

1. Об ... шилдиррос зада садо мебарорад ва сангрзаҳоро гелонда, ба чуқуриҳои гузаргоҳи худ хобонда, роҳи худро ҳамвор мекунад. (С.А.)
2. Чашмаи равон шаррос зада мефурояд. (С.А.)
3. Ҷоҳои кушода аз дуртари майдон монанди кӯли пуроб лаппос мезад. (С.А.)
4. Шабар-шабари мавҷҳои Ому ба гӯш мерасад.
5. Аз дур садои шав-шуви дарё шунида мешуд.
6. Оби ҷӯй шурр-шурр ҷорӣ мегашт. (С.Т.)

256. Бо истифода аз калимаҳои зер ҷумлаҳо тартиб диҳед ва гӯед, ки онҳо садои чиро фаро гирифтаанд.

Ав-ав, ак-ак, ялт-ялт, милт-милт, пичир-пичир, тапар-тапар, виҷиррос, хиширрос, гурриш, лапшиш, фарри, лаппи, ҷарангос, шартос, ҷарсос.

257. Ҷумлаҳоро нависед ва калимаҳои тақлидиро муайян карда, тарзи сохта шудани онҳоро шарҳ диҳад.

1. Ҳезуми явшон гуррос зада месӯхт. (С. А.)

2. Садои аккос ва авваси понздаҳ-бист сағ дар ин дашти бедолу дарахт паҳн шуда, хама чоро фаро гирифт. (С. А.)

3. Пас аз фурсате садои гурси карда аз сақфи реғхона ба замин афтодани як чизи вазнин омад. (С. А.)

4. Поезд ҳуштаки дурударозе кашиду тақатақ карда ба роҳ даромад.

5. Оромии шабро танҳо хишир-хишири бедахой ва гуп-гупи пойкӯбии асбон халалдор мекарданд.

6. Садои таракко-турук ба акси садо ҳамроҳ шуда замини дараро дар ларза андохт. (С. А.)

258. Порчаи манзумро хонед ва нақши калимаҳои тақлидиро баён созед.

Гурум...

Гурум...

Гурум...

Ин корвони оташбор

Ба пеш медаваду

Пеш меравад ҳамвор.

Тапар...

Тапар...

Тапар...

Ин чархҳои фӯлодӣ

Ба гардишанд

Ба болои релсҳои катор.

Шабар...

Шабар...

Шабари

Мавҷҳои оби Аму

Ба гӯш мерасад ҳамчун навои мусиқор.

Шибир...

Шибир...

Шибири

Қатраҳои борон, бин,

Ки мужда медиҳадат аз вусули киштукор?

Пайрав Сулаймонӣ

259. Ҷумлаҳоро хонда, хусусияти муҳими калимаҳои тақлидиро муайян созед ва имлои онҳоро дар ёд нигоҳ доред.

1. Ман чак-чакҳои ӯро завқ карда мешунидам. (С. А.)

2. Шағол уллосе кашида аз назар ғоиб шуд.

3. Аз садои хишир-хишираш маълум мешуд, ки дар ин наздикӣ касе кор карда истодааст. (С. А.)

4. Бой... аз даҳлези меҳмонхона садои хисир-хисири касеро шунида: “Кист?” гуфт. (С. А.)

5. Гӯшҳои сарбозон ғайр аз гув-гуви худ дигар чизеро намешунавид. (С. А.)

260. Дар мавзӯи “Баҳори хуррам” иншоие нависед ва дар мавқеи зарурат аз нидою калимаҳои тақлидӣ истифода баред.

САВОЛҲОИ БАРОИ ТАКРОРУ ЧАМЪБАСТИ НИДО ВА КАЛИМАҲОИ ТАҚЛИДӢ

1. Нидо ба кадом гурӯҳи ҳиссаҳои нутқ дохил мешавад?
2. Нидо чӣ тобишҳоеро ифода мекунад?
3. Нидо аз ҳиссаҷа ва дигар ҳиссаҳои нутқ чӣ фарқ дорад?
4. Нидо маънои лугавӣ дорад ё не? Он дар чӣ зухур меёбад?
5. Оё нидо сермаъно шуда метавонад? Кадоме аз он ба ин хусусият соҳиб аст?
6. Нидо аз рӯи маъно ба чанд гурӯҳҷудо мешавад?
7. Нидоҳои гурӯҳи яқум кадомоянд? Номбар кунед.
8. Чӣ нидоҳо ба гурӯҳи дуҷумҷудо мешаванд?
9. Нидоҳое, ки диққат ва тавачҷӯҳро ҷалб мекунанд, кадомҳоянд?
10. Кадом нидоҳо тобиши даъват ва аз худ дур кардан доранд?
11. Нидоҳо ба оҳанги талаффуз чӣ робитае доранд?
12. Нидоҳо оё метавонанд тобишҳои гуногун дошта бошанд?
13. Нидоҳо ба вазифаи аъзоҳои ҷумла омада метавонанд ё не?
14. Нидоҳо ба ҳиссаҳои дигари нутқ робитае доранд?
15. Миқдори нидоҳо аз кадом ҳисоб зиёд мегарданд?
16. Сохти нидоҳо чӣ гуна аст? Номбар карда мисолҳо оред.
17. Чӣ гуна калимаҳоро тақлидӣ мегӯянд?
18. Хусусиятҳои муҳими калимаҳои тақлидӣ кадомҳоянд?
19. Бо кадом хусусиятҳояш калимаҳои тақлидӣ аз нидо фарқ мекунад?
20. Чӣ пасвандҳо дар сохтани калимаҳои тақлидӣ ширкат мекунанд?
21. Калимаҳои тақлидӣ кадом овозҳоро фаро мегиранд?
22. Имлои калимаҳои тақлидӣ чӣ гуна аст?

ЧАМЪБАСТ ВА ТАКРОРИ ДАРСҲОИ ГУЗАШТА

261. Мутоябаро хонда, хикмати онро дарёбед ва шарҳ диҳед.
Кадам ҳиссаи нутқ будани калимаҳои порчаи мансури
онро муайян кунед.

Аъробие шутуре гум кард. Бонг зад, ки!

- Ҳар кӣ шутури маро ба ман орад, мар ўрост ду шутур бо
вай.

Гуфтанд:

- Ҳайхот, ин чӣ кор аст, ки сарборӣ меҳ аз харвор аст?

- Шумо лаззати ёфт ва ҳадди он начашидаед, маъзуред.

ҚИТЪА

Гумшуда гарчи ҳақир аст, мағӯй,

Ки инон аз талабаш тофта бех.

Ҳаст дар қоидаи хурдашинос

Лаззати ёфтан аз ёфта бех.

Абдурахмони Қомӣ

Шарҳи луғатҳо:

мутояба – ҳазл, шӯхӣ, хуштабъӣ, мазох

аъробӣ – араби бодиянишин

сарборӣ – бори хурде, ки болон бор монда

мебаранд, бори иловагӣ

меҳ – бузург, калон

харвор – боре, ки як хар бардошта метавонад;

ченаки вазн, ки баробари 300 кг аст

ёфт – пайдо шудан

инон тофтан – рӯгардонидан аз чизе

хурдашинос – одами бодикқат, тезбин

Савол ва супоришҳо:

1. **Сарборӣ** чӣ тавр сохта шудааст?

2. **Ҳайхот** кадом ҳиссаи нутқ аст?

3. Байти дуоми қитъаро ба наср баргардонед.

**262. Матиро хонед ва сифатҳои онро ёфта, ба аслию нисби
чудо кунед. Сохти онҳоро шарҳ диҳед.**

Дар мадрасаи Мири Араб ду бародарон буданд, ки онҳо диққати маро зиёдтар ба худ ҷалб карданд ва бо онҳо аввал шиносӣ ва баъд аз он ошно шудам. Калонтарини ин бародарон Маъсумхоча ном дошта, лақабаш “Махдуми Гав” буд. Қомати ин одам аз миёна баландтар буда, баданаш чунон пуропур буд, ки ба назари кас кӯтоҳқад менамуд. Чехрааш сабзинаи сиёҳтоб ва чашмонаш калон ва сиёҳи шӯълапош буд. Рӯяш кулчаи сергӯшт ва қариб тамоман бо риши сиёҳи гӯлии дағалмӯй пӯшидагӣ буд. Абрӯвони сермӯи пайваста бо ҳам ва миҷгонҳои дарози сархам дошт, дастонаш то оринҷ ва поҳояш то зону, ки бештарин вақт намуда меистоданд, пур аз мӯйҳои чингила буданд.

Ин одам, ки аз рӯи ин тасвир хеле бадҳайбат менамояд, бисёр ҳалим, нарммуомила ва кушодапешонӣ буда, ба як дидан муҳаббати ҳар касро ба худ ҷалб мекард. Лабонаш ҳеч гоҳ аз табассум ва чашмонаш доимо аз нигоҳи меҳрубона холи набуд.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Сифатҳо дар матн чӣ нақше доранд?
2. Дар **нарммуомила** магар ҳамсадо ташдид ёфтааст?
3. **Миҷгон** ё **миҷгон**?
4. Аз сифатҳо истифода бурда шахси бароятон наздик ва ошноро тасвир кунед.

**263. Шеърро хонед ва сифатҳои феълнашро ёфта, аз ҷиҳати
сохт муайян кунед.**

Дар барам дил андалеби бӯстонгумкардааст,
Чон дар аъзоям чу мурғи ошёнгумкардааст.
Лолаи сахро диҳад аз хаймаи Лайли нишон,
Гирдбодаш хоксори хонумонгумкардааст.
Соҷи иқбол мечӯяд сари бемағзро,
Давлати дунё хумои устухонгумкардааст.
Тифли дурафта аз модар шавад паррехта,

Тири тобоварда оғӯши камонгумкардааст.
Лаъл чун аз кон барояд, қадри худро бишканад,
Бесадаф гавҳар ду дандони дахонгумкардааст.
Чашми гардун мешавад шабхо сафед аз интизор,
Чархи бехуршед чун пири чавонгумкардааст.
Нест дар олам қароре, Сайидо, хуршедро,
Ин ғариби бесарупо корвон гум кардааст.

Сайидои Насафӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Таркиби **гирдболаш**-ро аниқ созед.
2. Тифли дурафтода аз модар шавад паррехта-ро чӣ тавр мефаҳмед?
3. **Гавҳар**-ро шакли дигар чӣ гуна аст?
4. **Бесарупо** чӣ тавр сохта шудааст? Сохти онро шарҳ диҳед.

264. Матиро хонда, сифатҳои феълиашро муайян ва хусусиятҳои онҳоро баён созед.

Мӯйсафед ба пухтани шиннии кӯзагӣ сар кард: ӯ шарбати софи аз ҷувол гузаштаре бо як ёми шарбати софи дигар, ки вай аз лойи шарбатҳои кулӯхзада ба воситаи аз ҷувол гузаронидан тоза карда монда шуда будааст, дегҳои шиннипазиро пур кард ва Тоҳирчон оташ мондан гирифт. Мӯйсафед ин шарбатро ба дараҷае ҷӯшонд, ки хубобҳои дар вақти ҷӯшиш ба рӯи шиннӣ пайдошуда ба дараҷаи калонии чашми шутур расиданд. Ранги ин шиннӣ ҳам аз ранги шиннии аввалӣ фарқ дошт: шиннии аввалӣ сиёҳчатоб буд, ин шиннӣ ранги тиллоӣ пайдо кард.

Мӯйсафед ин шинниро ба ёмҳои мисин бардошта монда, баъд аз сард шуданаш ба кӯзаҳои сафоли обнарасида, ки гарданҳояшон аз шикамҳояшон дарозтар буданд, андохт ва даҳони кӯзаҳои аз шиннӣ пуршударо бо хамираи гач баста маҳкам кард.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. **Оташ мондан гирифт** – кадом замонро далолат мекунад?
2. **Сиёҳчатоб** аз сиёҳ чӣ фарқ дорад?

3. Иншое нависед, ки дар он тайёр кардани ягон навъи шарбат тасвир гардад.
 4. Сифати феълӣ аз кадом ҷихат ба сифат монанд аст?
-

265. Порчаи манзумро хонед ва шарҳ диҳед. Гӯед, ки дар он кадом фасл тасвир шудааст.

Омад баҳори хуррам бо рангу бӯи тиб,
Бо сад ҳазор нузҳату ороиши аҷиб...
..Хуршедро зи абр диҳад рӯй гоҳ-гоҳ,
Чун он ҳисорие, ки гузар дорад аз рақиб.
Якчанд рӯзгор чаҳон дардманд буд,
Беҳ шуд, ки ёфт бӯи суман бодро табиб.
Борони мушкбӯй биборид нав ба нав,
В-аз барф баркашид яке ҳуллаи қасиб.
Кунче, ки барф пеш ҳамедошт гул гирифт,
Ҳар ҷӯяке, ки хушк ҳаме буд, шуд ратиб.
Тундур миёни дашт ҳаме бод бардамад,
Барқ аз миёни абр ҳамебаркашад қазиб.
Лола миёни кишт бихандад ҳаме зи дур.
Чун панҷаи арӯси ба ҳино шуда хазиб.
Булбул ҳаме бихонад дар шоҳсори бед,
Сар аз дарахти сарв мар ӯро шуда мучиб.
Сулсул ба сарвбун - бар бо нағмаи куҳан,
Булбул ба шоҳи гул бар бо лаҳнаки ғариб...

Абӯабдулло Рӯдакӣ

Шарҳи луғатҳо:

тиб – бӯи хуш, форам

нузҳат – покӣ, покизагӣ, хушҳолӣ, сурур

қасиб – либоси рангоранг

ратиб – рутубатнок, мартуб, намнок

қазиб – баровардан, амали навдаву шоҳи дарахтону наботот

ҳазаб – рангин, рангкардашуда

сор – парандан хушовози сиёҳранг

сулсул – фохта

сарвбун – дарахти сарв

Савол ва супоришҳо:

1. Оё ҳамаи сифатҳои баҳор дар шеър тасвир шудаанд?
2. Кадом паррандахоро боз Шумо илова карданиед.
3. Номи дарахтонро бо иловаи худ нависед.

266. Матиро хонед ва лутфи онро шарҳ диҳед.

Рӯзе Ҳачҷочи золим ба шикор рафта буд, аз лашкар ҷудо афтод. Дар шаби торик ба об афтода наздик ба ҳалокат расида буд. Шахсе ӯро нашинохта аз об халос кард. Ҳачҷоч аз ӯ пурсид, ки чӣ ном дорӣ ва дар кучо мебошӣ. Гуфт: “Фалон(и) ва дар фалон маҳалла”. Чун сабоҳ шуд ва Ҳачҷоч бар тахт нишаст, гуфт: “Фалониро аз фалон маҳалла биёред”. Чун оварданд, Ҳачҷоч гуфт: “Аз (ту) чизе мепурсам, агар ба ростӣ ҷавоб доӣ, растӣ ва илло арзаи теги сиёсати ман шудӣ”. Гуфт: “Он шахсе, ки зулму тааддӣ ва бедодӣ карда бошад ва халқ фаноӣ ӯро аз худо толиб бошад ва вай дар мӯхлака ва вартае афтода бошад наздик ба ҳалокат расида. Шахсе ӯро... аз он бало халос диҳад ва балоӣ ӯро боз бар сари халқ оварад, бар вай чӣ бояд кард?” Он шахс дарёфт ва гуфт: “Шоҳо дониستم, ки мегӯед, он золим, ки бар халқи худой зулму ситам мекунад, шумоед ва дар бало афтода будед ва ман шуморо халос кардам. Бинобар ин ки падари шумо, ки бар сари мо ҳоким буд, зулму тааддӣ бисёр мекард ва халқ ӯро нафрин месохтанд. Бо умеди он ки шумо, ки писари ӯед, шояд ки беҳтар аз ӯ бошед, чун ӯ мурд шумо ба сад ҳаромзодагӣ (ӯ) будед, тарсидам, ки мабодо ки миред, писари шумо бадтар аз шумо бошад. Ҳачҷоч ханда кард ва гуфт: Туро бахшидам ва ӯро тарбият кард.

Зайниддини Восифӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Ҷонишинҳои матиро муайян сохта навъи онҳоро шарҳ диҳед.
2. Дар калимаи **маро** кадом хиссааш ҷонишин аст ва чаро?

267. Матиро хонда ифодаҳои ҷолиби онро шарҳ диҳед ва гӯед, ки кадом ҷонишинҳо истифода шудаанд.

Надимони хушманзари ширинмақол ва ҳарифони махпайкари хумоюнхисол тарҳи гуфтугӯи зарифона андохтанд ва маҷлисро рашқи фирдавси барин сохтанд. Хоча ангеzi бадеҳа гуфтан карданд ва бар ҳисори маҷлис дар бадеҳа ба мартабае ғалаба намуданд, ки мазиде мутасаввур бар он набошад. Мавлоно Қатилӣ, ки афзали фузалои Ироку Хуросон буд, дар гӯши фақир гуфт: Ин хоча маро аҷаб дар назари ин ҷамоат забун ва расво гардонид ва кор ба ҷое расонид, ки мо пеши ӯ дам наметавонем зад. Фақир гуфтам, шумо сабр кунед ва таъҷил манмӯед, ки ҷаноби хоча аз либоси илм орист ва дар зулмати ҷаҳл мутаворӣ. Оқибат аз вай амре сар бар хоҳад зад, ки мӯҷиби хиҷолати вай гардад ва сабаби истилои мо шавад.

Зайниддини Восифӣ

Шарҳи лугатҳо:

надимон – ҳамсӯҳбатон

ҳарифон – ҳампеша ва ҳамкасбон

мазиде – зиёда аз он

афзали фузало – фозилтарин ва беҳтарин
донишманд

забун – очизу нотавон, мағлуб

мутаворӣ – пинҳоншуда

Савол ва супоришҳо:

1. Муродифҳои **худ**-ро ном бурда, бо онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.
2. Ҷаро ба ҷои **ман** ҷонишинҳои дигар дар матни боло истифода шудаанд?

268. Матиро хонед ва гӯед, ки он ба кадом услуб мансуб аст. Дар тасвир кадом калимаҳо нақши муҳим доранд?

Осмон хеле сафед шуда, ба замин низ равшанӣ мебахшид. Аз паси абрҳои хокистарранги тунук хира бошад ҳам, гоҳ-гоҳе курси офтоб ба назар мерасид. Ҳатто дидан мумкин буд, ки вай дар муҳити бекарони худ ҷӣ зайл оҳиста шино

мекунад. Замини аз оби раҳмат таъмин осуда нафас мегирифт. Насими серуни баҳорон суфт ва гуё бо дили хоҳам-нахоҳам вазида, шоҳаҳои дарахтонро базӯр мечунбонд. Сабзаҳои рӯи ҳавлӣ тар, тоза ва хушрангтар гашта буданд. Кӯҳи Ҳафтсар ҳафт куллааш аз барф сапсафед, чун ҳазорон сол муқаддам дар мақоми худ босалобат ва устувор меистод. Аз як гӯшаи айвон мусичае “ку-ку” мегуфт. Аз кӯчаҳо тоқа-тоқа ё ду-ду гунчишкон парида омада, ба лаби боми айвон менишастанд; чирик-чирик мекарданд ва боз ба ҳаво мехестанд. Аспҳои қантар баъзан сар бардоштаву бинӣ афшонда аз нав ба охур ҳам мешуданд. Деҳа дигар ором буд. Ҳавои софи андак рутубатноки он ба тану қони кас ҳаловат мебахшид.

Саттор Турсун

Савол ва супоришҳо:

1. Зарфҳои матро нависед ва соҳти оҳоро муайян кунед.
2. Тоқа-тоқа, ду-ду кадом ҳиссаи нутқанд ва чаро дар байни онҳо дефис гузошта мешавад?
3. Ҳафтсар чӣ тавр сохта шудааст?
4. Як лаҳзаи баҳори мавзеи бароятон ошноро тасвир кунед.
5. Зарф аз сифат чӣ фарқҳо дорад?

269. Матро хонед ва феъли ҳолу зарфҳои онро нависед. Соҳти зарфҳоро муайян созед.

Об гулгула бардоштаву печида, башаст меомад; сангҳои маҷро лағжонак буданд. Таманно аз зону баланд тар шуда, ҳамон зайл оҳиста-оҳиста то нисфи рӯд рафту ногаҳон саҳт лағжид ва бо вучуди чандала мувозинаташро гум карда, якпахлӯ афтид. Кафшҳо аз дасташ хато хӯрданд. Рӯймолашро, ки низ аз сараш канда шуда буд, базӯр қапида вай фавран ба по хест ва ҳама либосаш тар, калавида-калавида, оқибат аз рӯд гузашт. Дар лаби он даме истода, куртаву камзӯл ва пойчомашро аз ҳар ҷо – ҳар ҷояш дошта, рост дар танаш чафид. Қарсашро ҳам чафида, ду-се бор афшонд; оби гесувонашро низ фишурд.

Саттор Турсун

Савол ва супоришҳо:

1. **Баландтар шуд** аз баланд тар шуд чӣ фарқ дорад?
 2. Дар **якпахлӯ** чӣ ҳодисаро дучор гаштед?
 3. **Қашида** дуруст ё **дошта** чаро?
 4. Дар ифодаи **сахт лағжид** сахт сифат аст ё зарф? Барои чӣ?
 5. Дар ифодаҳои **ду-ду мерафтанд** ва **ду-се бор** кадоме зарф аст?
-

270. Матиро хонед ва хулосатонро баён кунед.

Дар охири соли 1940 ман дар Душанбе дар меҳмонхонаи кӯхна манзил доштам. Рӯзи бозор буд, хостам бозор рафта ангур харам. Дар бозори колхозӣ ангурфурӯшони харангонӣ қатор рост истода, ангурҳояшонро ба рӯи пештахта ниҳода мефурӯхтанд.

Азбаски дар пеши ангурфурӯшон харидор бисёр буд, ба ман як муддат нигарон шуда мондан рост омад. Дар ҳамин вақт духтарчаи тахминан ҳаштсолаи ангурфурӯш бо писарчаи як ангурфурӯши дигар чанҷол карданд. Падари духтарча тарозуро аз дасти худ ба рӯи пештахта сахт партофта, ба духтари худ гуфт:

— Арбада наку!

Ман то он вақт ба гумони ин ки калимаи “арбада” (ба маънои чанҷол ва хархаша) калимаи мурдааст, қор намефармудам. Он рӯз дидам, ки он калима дар дараи Харангон дар байни тоҷикони бесавод ханӯз зинда будааст.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. **Калимаи мурда** ро чӣ тавр мефаҳмед?
 2. **Калима зинда аст** ба кадом маъно омадааст?
 3. Аз ин матн чӣ таъкиди устод Айниро пай бурдед?
-

271. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зери таъбирҳояш хат кашида, онҳоро маънидод кунед.

1. – Ман чорае андешидаам, ки бо вай сад ба сад дар кори худ комёб хоҳам шуд. (С. А.)

2. – Ҳайф аст чавоне, ки аз сад гулаш як гулаш
нашукуфтааст, худро ба як беандешагӣ нобуд кунад. (С. А.)

3. Ман дар мактаби кӯҳна ҳам бошад, ба хондан тайёр будам
ва агар ин муяссар мешуд, сарам ба осмон мерасид. (С. У.)

4. Сад раҳ дар интизорат то пушти дар давидам,
Поям зи кор афтод, он гоҳ ба сар давидам.

А. Лоҳутӣ

**272. Чумлаҳоро хонед ва таъбирҳоро ёфта, хусусиятҳои
муҳими онҳоро баён кунед.**

1. Шумоҳо ҳамон корфармоии осонро ҳам накарда, дар
сояи дарахт шикам хорида мехобед. (С. А.)

2. – Падар, гӯед, то фаҳмида гирам
– Ту медонӣ, ки ман як марди пирам,
– Чавонона намояд гарчи рӯхам,
Вале чун офтоби нӯги кӯхам.

М. Турсунзода

3. Ҳамеша ҳамраҳат чун соя бошам,
Наҳоҳам дурию якҷоя бошам.

М. Турсунзода

4. Ман ду чашмамро ба ӯ дӯхтам. (С. А.)

273. Таъбирҳои зеринро истифода бурда чумлаҳо тартиб диҳед.

Ҳамири муштнахӯрда, аз ханда рӯдакан шудан, хабари
обнарасида, фукро ба осмон бардоштан, хушкдаст баргаштан,
худро аз даст додан, хонаи касе дар пушташ шудан.

**274. Порчаҳоро хонед ва ба матн чӣ гуна тобиш бахшидани
таъбирҳоро маънидод кунед.**

Қорӣ-Ишкамба ин “гӯсфанди фарбеҳи ба пой худ омада”-
ро дида, оби даҳонаш рафта, гулӯяш хориш кардан гирифт.

Аммо чӣ навъ шуда ин “гӯсфанд” аз чанголи “гурғони сахрой” халосӣ ёфта, ба пеши шаголи шахрӣ омаданаширо мулохаза карда дар шубҳа афтод, “мабодо дар зери коса нимкосае бошаду мақсади ҳарифон ба даст афтондани ман бошад” гуфта дар дили худ андешид ва бо ҳамин мулохаза аз деҳқон пурсид. (С. А.)

Ноиб дар ҷавоб баъд аз нақли деҳқони миёнаҳол, коркуни фаъол, соҳиби панҷ таноб замин, як сар гови қорӣ ва як сар модагов будани Ҷамроҳрафик гуфт:

— Ў одами ростқавл, соддаи зудбовар аст, бинобар ин аз кабили “аз борон гурехта ба новадон афтодан” аз судхӯрони сахро гурехта ба доми шумо афтодааст. (С. А.)

Савол ва супоришҳо:

1. Таъбирхоро нависед.
2. Нумеративҳои порчаи дуҷумро нависед.
3. Судхӯр-ро шарҳ дода, муродифи онро гӯед.

275. Порчаҳоро хонед ва гӯед, ки таъбирҳо дар нутқ чӣ аҳамият доранд ва кадом вазифаро иҷро мекунанд.

1. Дар ҳақиқат ҳам он рӯз дар ҳавлии Арбоб Рӯзӣ тӯй набошад ҳам, як зиёфати тӯймонанде ташкил ёфта буд, гули сари сабади ин зиёфат Қорӣ-Ишқамба ва ноиби дар деҳаи Галаосиё бошандаи қозикалон Мирзохӯҷаи Шикамбанда буданд. (С. А.)

2. – Соз кардӣ! — гуфт Қорӣ бо оҳанги таҳсин ва аз вай пурсид, — дар ин қор чанд танга харҷ кардӣ?

— Ба ҳар муфти дусад тангагӣ – ба чор муфти ҳаштсад танга сарф кардам.

— Бояд ба ноиб ҳам ягон чиз дода бошӣ?

— Албатта, — гуфт Мӯҳсин, — “аробаи равған карда нашуда ҳаракат намекунад” гуфтаанд, бо дусад танга гулӯи ноибро ҳам равған кардам. Дар асл мурофиаро то як ҳафта дер мондани ноиб ҳам барои “хориши гулӯяш” буд. (С. А.)

3. – Дар зимистони ҳамон тирамоҳе, ки Арбоб Рӯзӣ бо Қорӣ-Ишқамба забон як карда бо векселбозӣ заминҳои деҳқонро бо зӯру зулм аз дасташон зада гирифта буд,

деҳқонони ба чон расида дар як шаби торик хавлии ўро зер карданд, Арбобро куштанд, чизҳои қиматбаҳошро тороч карданд ва хавлиашро оташ зада қасоси худро гирифтанд.
(С. А.)

276. **Аз Фарҳанги ибораҳои рехта панҷ таъбирро, ки шаклҳои дигар доранд, бо мисолҳои нависед ва фарқи онҳоро аз дигар калимаҳои ибораҳои муайян созед.**

277. **Шеърро хонед ва вазифаи пешояндҳоро шарҳ диҳед. Дар он кадом пешояндҳо бештар истифода шудаанд?**

Дар фазо парвоз кардам гарчи аз рӯи замин,
Чашро аммо намокандам ман аз сӯи замин.
Бо ситора ҳамнишин, бо моҳ гаштам ҳамнафас,
Лек будам сархушу сармаст аз бӯи замин.
Бори аввал дар замин сар шуд тапиданҳои дил,
Бо умеди зиндагӣ заҳмат кашиданҳои дил,
Тӯшаи рахро ба дӯши хештан бардошта,
Сабру тоқатро надониста давиданҳои дил.
Зинда кардам дар замин ман шӯълаи хомӯшро,
Бо сухан дар чӯш овардам дили бечӯшро.
Ман ба ҳар як тифли аз модар ба дунё омада,
Боз кардам аз раҳи сидқу вафо оғӯшро.
Бо замин, бигзор, ки пайванд бошад пой ман,
Дар замин, бигзор, ки бошад муқаррар чои ман.
То абад, бигзор бошад шӯълаафкан, шӯълабор,
Он чароге, ки фурӯзон гашт дар маъвои ман.

Мирзо Турсунзода

Савол ва супоришҳо:

1. Ба шеър чӣ ном гузоштан мувофиқ аст ва чаро?
2. Дар ин шеър кадом пешояндҳои аслии зиёдтар истифода шудаанд?
3. **Боз кардан** аз **боз омадан** чӣ тафовут дорад?
4. Чаро шоир ҳамеша бо замин буданро таъкид мекунад? Назари шумо нисбати ин нукта чӣ гуна аст?

278. Порчаи манзумро хонда маънидод кунед. Вазифаи пешояндҳои матро муайян созед.

Зи камхорагӣ кам шавад ранчи мард,
На бисёр монд, он ки бисёр х(в)ард.
Хамеша лаби марди бисёрхор
Дар оруғи бад бошад аз ногувор.
Чу шерон ба андакхӯрӣ хӯй гир,
Ки баддил бувад гови бисёршир.

Низомии Ганҷавӣ

Савол ва супоришҳо:

1. **Камхорагӣ** боз чӣ тавр гуфта ва навишта мешавад?
2. **Бисёрхор** аз чихати сохт содда аст ё мураккаб?

279. Матро хонед ва гӯед, ки лутфи ҳикоя дар чӣ нухуфта аст?

Мегӯянд боре Мавлоно Абдурахмони Қомӣ ба Бағдод рафта буд. Пирҷамоли Ироқӣ, ки яке аз шайхони он аср буд, ба иттифоқи гурӯҳе аз муридони худ ба истикболи вай омад. Одати Пирҷамол ва муридони вай он буд, ки либоси худро аз пашми шутур тайёр мекарданд ва чуз он чизе намерӯшиданд. Пирҷамол пас аз мулоқоти Мавлоно Қомӣ аз рӯи эҳтиром хитоб ба Мавлоно гуфт:

— Мо ҷамоли худоро дидем!

Мавлоно Қомӣ дар ҷавоб гуфт:

— Мо низ ҷимоли илоҳиро дидем.

Шарҳи луғат:

ҷимол –шакли ҷамъи ҷамал буда, маънояш уштурони нар аст

Савол ва супоришҳо:

1. Пешояндҳои матро ёфта, сохти онҳоро муайян кунед.
2. Оё метавон баъзеи онҳоро бо пешояндҳои дигар иваз кард?
3. **Чуз** чӣ тобише дорад?

280. Матиро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

Айнӣ мегуфт: барои сохтани ҳар як чизи нағзу дилкаш масолеҳи нағз лозим аст ва масолеҳи адабиёт забон аст. Бинобар ин ӯ шабу рӯз барои суфтаву ораста, салису равон шудани забон мекӯшид. Калимаҳои алоҳидаро ёфта, гӯё зангу губори асрҳоро аз болои онҳо боэҳтиёт, хеле бодиккат ба ҳеч кучои даркориашон ҳалалу зиён нарасонда пок мекард ва мисли як гавҳаршинос онҳоро хуб, бодиккат ба тобиши офтоб нигаронида, ҷило ва чилваҳояшонро ба эътибор гирифта, баъд менавишт, баъд кор мефармуд, баъд ба дигарон тавсия мекард.

Раҳим Ҳошим

Савол ва супоришҳо:

1. Пешояндҳои изофию ғайриизофиру аз матн чудо карда нависед ва фарқи онҳоро гӯед.
2. **Масолеҳи адабиёт** гуфтан чӣ маъно дорад?
3. **Зангу губори асрҳо**-ро аз калимаҳо чӣ тавр пок кардан мумкин аст?

281. Ҳикоятро нависед ва ба зери пасояндҳо хат кашида, вазифаашонро баён созед.

Искандари Румиро пурсиданд: “Диёри Машриқу Мағриб ба чӣ гирифтӣ, ки мулуки пешинро ҳазоин ва умуру лашкар беш аз ин будааст ва чунин фатҳе муяссар нашуд?”.

Гуфто:

— Ба авни худои азда ва ҷалла ҳар мамлакатеро, ки гирифтам, раияташ наёзурдам ва номи подшоҳон ҷуз ба нақӯӣ набурдам.

Бузургаш нахонанд аҳли хирад,
Ки номи бузургон ба зиштӣ барад.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи луғатҳо:

мулук – ҷамъи молик, подшоҳ, сардор
ҳазоин – ҷамъи ҳазина, ҷои нигоҳ доштани пул ё чизе
умур – ҷамъи амр
авн – ёрӣ, мадад
фатҳ – ғалаба, пирӯзӣ, кушоиш

282. Порчаи шеъриро хонда маънидод кунед.

Чу беҳ гаштӣ, табиб аз худ маёзор,
Ки беморӣ тавон будан дигар бор.
Чу борон рафт, боронӣ маяфкан,
Чу мева сер хӯрдӣ, шох машкан.
Чу хирман баргирифтӣ, гов мафрӯш,
Ки дунҳиммат кунад неъмат фаромӯш.
Манеҳ бар рӯшноӣ дил ба як бор,
Чароғ аз баҳри торикӣ ниғаҳ дор.
Нашояд, к-одамӣ чун курраи хар,
Чу сер ояд, нагардад гирди модар.
Вафодорӣ куну миннатшиносӣ,
Ки бадфарчомӣ орад носипосӣ.
Ҷазои мардумӣ чуз мардумӣ нест,
Ҳар он к-ӯ ҳақ надорад, одамӣ нест...

Саъдии Шерозӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Шумо дар хусуси ақидаи баёнкардаи шоир чӣ назар доред?
2. Пайвандакхоро ба хелҳо чудо карда нависед ва гӯед, ки онҳо чӣ вазифаеро анҷом додаанд?
3. Байти панҷуму шашумро ба наср баргардонед.

283. Порчаи шеъриро хонед ва муайян созед, ки дар он рочеъ ба чӣ сухан меравад.

То насозад пои нопокон лагад хоки туро,
То нагирад дасти малъун домани поки туро,
То напарронад хазон ранги тарабноки туро,
Нафканад то золим аз тан дасти чолоки туро,
Аз барои дафъи душман тегёзон меравам,
Ман ба майдон аз барои ҳифзи чонон меравам.

Абулқосим Лоҳутӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Пайвандакро муайян карда, вазифаи онро гӯед.
2. **Тегёзон** кадом ҳиссаи нутқ аст?

284. Матиро хонед ва гӯед, ки мақсади асосӣ дар кадом сарсатр ифода ёфтааст.

Юнони дастур Нӯшервонро гуфт: “Ҳамдостон мабош бо зулм, ки вилоят вайрон шаваду раият дарвеш гардад, ки ту он гоҳ подшоҳи дарвешон бошиву солори вайронӣ ва дар чаҳон бадном шавӣ”.

Нӯшервон ба уммоли хеш нома кард, ки “Агар хабар ёбам, ки дар мамлакати ман замин вайрон аст, магар чое, ки тухм напазирад, он омилро ҳам он ҷо бар дор фармоям”.

Ва вайронии замин аз ду чиз бувад, яке аз аҷзи подшоҳу дигаре аз ҷаври вай. Дар он рӯзгор подшоҳон бар якдигар ҳасад бурдандӣ, то вилбяти кӣ ободонтар аст.

Муҳаммад Ғазолӣ

Шарҳи лугатҳо:

ҳамдостон – шарик, дӯст, ҳамкор

уммол – ҷамъи омил, кормандон, ҳокимону волиҳо

солор – сардор, сарвар

Савол ва супоришҳо:

1. Матиро нависед ва зери пайвандакҳо хат кашида, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.
2. Дар сарсатри сеюм **ва** кадом вазифаро адо кардааст?
3. Аз мазмуни ҳикоят чӣ натиҷа бардоштед, онро бо як ҷумла ифода кунед.

285. Шеърро хонда маънидод кунед. Аз он ба чӣ натиҷа расидед?

Танида ёди ту дар тору пудам, меҳан, эй меҳан!
Бувад лабрез аз ишқат вучудам, меҳан, эй меҳан!
Ту будам кардӣ аз нобудию бо меҳр парвардӣ,
Фидои номи ту буду набудам, меҳан, эй меҳан!
Фузунтар гармии меҳрат асар мекард чун дида,
Ба ҳоли пуразобат мекушудам, меҳан, эй меҳан!
Ба ҳар маҷлис, ба ҳар зиндон, ба ҳар шодӣ,
ба ҳар мотам,
Ба ҳар ҳолат, ки будам, бо ту будам, меҳан,
эй меҳан!

Агар мастам, агар хушёр, агар хобам, агар бедор,
Ба сӯи ту бувад рӯи сучудам, меҳан, эй меҳан!
Ба дашти дил гиёҳе чуз гули рӯят намерӯяд,
Ман ин зебозаминро озмудам, меҳан, эй меҳан!

Абулқосим Лоҳутӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Эҳсоси ватандӯстии хешро дар иншое баён кунед.
 2. Кадом ифодаҳои шоир бароятон писанд афтод?
Онхоро дар иншо истифода баред.
 3. Пайвандаку пешояндҳои шеърро муайян сохта,
вазифаашонро баён созед.
 4. Гӯед, ки дар байти чорум **ба** кадом пешояндро
иваз кардааст ва чаро?
-

286. Ҳикоятро хонда, мазмуни онро нақл кунед ва гӯед, ки дар мураттаб баён гаштани маъно пешоянду пайвандакҳо чӣ нақш доранд?

Аз Анӯшервон касе пурсид:
“К-аз чӣ майли дилат ба адл кашид?
Ту, ки дурӣ зи давлати ислом,
Мутгасиф чун шудӣ ба адл тамом?
Сабаби ин ҳама адолат чист,
Мӯчиби адли безаволат чист?”
Гуфт: “Дар ҳини кӯдакӣ як бор,
Мешудам дар раҳе ба азми шикор.
Дар рикобам пиёда буд басе,
Чӯб бар каф ниҳода буд касе.
Аз миёншон саге гузар мекард,
В-аз ҳаёҳуяшон ҳазар мекард.
Он пиёда фиғанд чӯб аз даст,
Хӯрд бар пой саг, ки хурд шикаст.
Саги мискин фиғону войкашон,
Рафт аз пай шикастапой кашон.
Рафт чун он пиёда як-ду қадам,
Асп бар по-ш зад, ки гашт қалам.
Аспи бадфеъл низ тарф набаст,
Пой вай дар кӯе фитоду шикаст.

Чун мукофотро чунон дидам,
Равиши одилӣ писандидам.
3-ин мукофот нафси золими ман,
Монд занчири адлро гардан.
Чун мукофоти зулм донидам,
Зулм бар халқ кам тавонидам.
Ҷазм кардам, ки мардуми золим.
Кам бимонанд дар ҷаҳон солим”.

Камолитдини Биноӣ

Шарҳи луғатҳо:

муттасиф – ба сифати шӯҳратёфта

мӯчиби – сабаб

хурд шикастан – майда шудан.

тарф набаст –нигоҳ накард.

Савол ва супоришҳо:

1. Мазмуни ин ҳикоят кадом зарбулмасалро ба ёд меорад?
2. Фикри шумо дар ин хусус чӣ гуна аст?
3. Оё дар ҳаёт ҳодисаи ба ин монандро дида ё шунидаед, нақл кунед.

287. Ҳикоятро хонед ва ҳикмати онро шарҳ диҳед.

Ҷумлаҳои пасоянддорро ёбед ва гӯед, ки пасояндҳо чӣ тобише доранд.

Яке аз куззот бидуни гирифтани ришва коре сурат намедод ва мураттабан ҳақро бо ришва ноҳақ мекард. Рӯзе марде мӯхтоҷ ба ин шуд, ки санадашро қозӣ тасдиқ намояд. Вай чандин рӯз омадурафт кард ва оқибат натиҷа нагирифт, то ин ки рӯзе кӯзае аз асал бардошта ба хидмати қозӣ рафт ва бо дидани он санадро ба имзо расонида баргашт.

Фардои он рӯз, ки дигаре кӯзаи қаймоқе барои қозӣ ба унвони таориф оварда буд, қозӣ дастур дод, ки асалро биёваранд, ки миқдоре аз он бо қаймоқ махлут карда тановул кунад. Вақте сари кӯзаро боз карданд, диданд, ки муҳтавии он банди ангушт асал ва боқӣ гил будааст.

Қозӣ, ки аз гӯл хӯрдани худ комилан хашмгин шуда буд, навқарашро фиристод, то ба ҳар навъ аст, санадро аз он мард

гирифта биёварад. Навкар, пас аз таҷассуси зиёд соҳиби асалро ёфта гуфт: Қозӣ арз карданд, дар санади шумо иштибоҳе рух дода, онро барои ислоҳ назди ман биёваред.

Он мард гуфт: Хидмати қозӣ саломи маро расонида бигӯед: “Иштибоҳ дар санад нест, ҳар иштибоҳе ҳаст, дар кӯзаи асал аст”.

аз китоби «Зарбулмасал ва мақолҳо»

Шарҳи лугатҳо:

санад – ҳуччат

таоруф – пешкаш ва ҳадя кардан

мухтавӣ – фарогиранда, даруни он

таҷассус – ҷустуҷӯ кардан

Савол ва супоришҳо:

Хулосаи ҳикоятро бо ду-се ҷумла нависед.

288. Ҳикоятро хонда ҳикмати онро дарёбед ва маънидод кунед.

Бӯзинае дуредгареро дид, ки ба ҷӯбе нишаста онро мебурид ва ду мех дошт, якеро ба шикофи ҷӯб фурӯ мекӯфт, то ки буридани он осон шавад ва роҳи омадурафт ба арра осон гардад. Вақте ки шикоф аз ҳадди муайян мегузашт ин мехро гирифта, мехи дигарро ба ҷои нав мекӯфт ва ба ҳамин тариқ амал мекард.

Бӯзина дар ин вақт сайругашт менамуд, ногоҳ дуредгар дар аснои кор ба ҳолате рафт. Бӯзина дарҳол болои ҷӯб нишаст ва думи вай аз он ҷониб, ки бурида буд, ба шикофи ҷӯб фурӯ рафт. Бӯзина он мехро, ки дар пеши кор буд, пеш аз он ки мехи дигарро фӯру кӯбад, аз шикофи ҷӯб баркашид. Чун мех аз шикоф кашида шуд, ҳар ду тарафи ҷӯб ба ҳам пайваста шуда, думи Бӯзина дар миёни ҷӯб маҳкам монд. Бечора бӯзина аз дард ранчур шуда менолид ва мегуфт:

Он бех, ки ҳар касе ба ҷаҳон кори худ кунад,

В-он кас, ки кори худ накунад, нек бад кунад.

Кори ман мева чидан аст, на арра кашидан, пешаи ман тамошои беша аст, на задани табару теша.

Бӯзина бо худ ин суҳанхоро мегуфт, ки дуредгар расида омад ва ўро ба сазо ва ҳалокат расонид. Ва аз ин ҷо гуфтаанд: “Кори бӯзина нест начқорӣ”.

аз «Калило ва Димна»

Савол ва супоришҳо:

1. Матнро чӣ ном гузоштан мумкин аст?
2. Вазифаи пасоянди **ро** аз чӣ иборат аст? Имлои онро гӯед.
3. Ҷумлаеро, ки пеш аз сарсатри охир қарор дорад, аз ёд кунед.

289. Порчаро нависед, ҳиссаҷа ва нидохои онро ёфта, вазифа ва тобиши онҳоро шарҳ диҳед. Тарзи навишти онҳоро дар ёд нигоҳ доред.

— Ҳа-а, — гуфт Тӯрон тракторчӣ, ки ба рӯяш сояи таассуф мелағжид. — Олимов аз райони мо соли чилум рафт.

— Душанбе рафта буд?

— Бале, — лаб газид ў. Қариб ҳашт сол дар районамон роҳбарӣ кард. Шумо он вақтҳо раис будед. Дар хотиратон бошад, раҳматӣ... аз барои кор ҷонашро дарег намедошт.

— Раҳматӣ гуфтед?!

— Ҳа, порсол гузашт.

— Э, афсӯс! Одами калон шуда рафта буд-а?

— Ҳа-а, калон... — нимғурма ҷавоб дод Тӯрон тракторчӣ. — Хоксор буд. Ба ҳама баробар буд.

— Ғам махӯред, ҳамсоя, ин дунё ҳамин хел бевафо!

Мӯйсафед лаб фуру бафт.

Саттор Турсун

290. Шеърро хонед ва гӯед, ки дар он чӣ тасвир ёфтааст. Ҳиссаҷаи **бале дар он чӣ нақше дорад?**

Боз гардад оқибат ин дар, бале,
Рӯ намояд ёри симинбар, бале.
Соқии мо ёди ин мастон кунад
Бори дигар бо маю соғар, бале.
Навбахори ҳусн ояд сӯи боғ,
Бишқуфад он шохҳои тар, бале.

Токҳои сабз чун бандад чаман,
Чуфт гардад варду нилуфар, бале.
Домани пурхоку хошоки замин
Пур шавад аз мушк, аз анбар, бале.
Он бари симину ин рӯи чу зар,
Адаромезанд симу зар, бале.
Ин сари махмуру андешапараст,
Маст гардад з-он майи аҳмар, бале.
Ин ду чашми ашкбори навҳагар,
Равшанӣ ёбад аз он манзар бале.
Гӯшхо, ки ҳалқадаргӯши вай аст,
Ҳалқаҳо ёбанд аз он заргар, бале.
Ман ҳамӯш кардам, валекин дар дилам,
То абад рӯяд наю шаккар, бале.

Қалолитдини Румӣ

Шарҳи луғатҳо:

вард – гули сурх, гули садбарг
мушк – моддан сиёҳранги хушбӯй
анбар – моддан ҳокистарранги хушбӯ
симин – нуқрагин, маҷозан ба маънои сафелу
хушнамо
аҳмар – сурх
манзар – ҷое, ки ба он нигоҳ карда мешавад,
тамошоғоҳ

Савол ва супоришҳо:

1. Чуфтҳоеро, ки дар шеър бо пайвандаки -у(-ю) пайваст шудаанд, ёбед ва вазифаю имлои онро шарҳ диҳед.
2. Андаромезад-ро аз ҷиҳати сохт муайян кунед.
3. Пурхоқ кадом ҳиссаи нутқ аст? Сохти онро муайян созед.

- 291. Порчаро хонда маънидод кунед. Гӯед, ки рӯҳияи
Мачнун асосан тавассути кадом калимаю ифодаҳо баён
шудааст. Он калимаҳоро нависед ва аз ҷиҳати сохту
тобиши маъно эзоҳ диҳед.**

Чандон зи мижа сиришки хун рехт,
К-андоми замин ба хун баромехт.

Гуфт:

— Эй падар, эй падар, кучой?
К-афсар ба писар наменамоӣ?
Эй ғамхӯри ман кучот ҷӯям?
Темори ғами ту бо кӣ гӯям?
Ман бепадарӣ надида будам,
Талх аст кунун, ки озмудам!
Фарёд, ки дурам аз ту фарёд!
Фарёдрасе на ҷуз ту бар ёд!
Ёрам ту будию ёварам ту!
Нерӯи дили диловарам ту.
Устои тариқатам ту будӣ!
Ғамхори ҳақиқатам ту будӣ.
Бе буди ту бар маҷоз мондам,
Афсӯс, ки аз ту бозмондам!
Саркӯфти дуриям макун беш,
Ман худ хичилам зи кардаи хеш!..

Низомии Ганҷавӣ

- 292. Порчаҳоро хонед, байтҳои ҳиссаҷа ва нидодорро
нависед, вазифа ва сохти онҳоро шарҳ диҳед.**

1. Агар ҳаёт хамин асту дилбарони ҳаёт,
Бидеҳ маям, ки шавам масти ҷовидони ҳаёт!
Дило, зи ҷӯш намон!
Эй забон, хамӯш мабош!
Қалам! —
Биё, бинависем достони ҳаёт!
Ҳаёт манбаи зебоиясту маъдани ишқ,
Хазинаест ба дил омада зи кони ҳаёт.
Ба чашмҳои кабуду сиёҳи худ,
Эй воҳ!
Чӣ! Дилбаред шумо, тоза гулруҳони ҳаёт!

2. Мевазад аз канори дарё бод,
 Дода овоз медавад чолок...
 Не, ин овози бод не,
 Ҳайхот!
 Месарояд суруд чули қазок...

Ҳабиб Юсуфӣ

Савол ва супоришҳо:

1. **Эй** дар порчаи аввал чӣ тобишero ифода мекунад? Оё метавонад **эй** дорои тобишҳои гуногун бошад?
2. Байти аввалро ба наср баргардонед.
3. **Не** дар порчаи дуюм чӣ тобише дорад ва он кадом ҳиссаи нутқ аст?

293. Порчаро нависед ва сабаби баъд аз нидохо аломатҳои китобати гуногун гузоштанро шарҳ диҳед.

- Хуб, чаро рӯзона наёмадӣ? — Ятим пурсид.
- Вақти имтиҳон аст. — Ман бояд имсол имтиҳони давлатӣ супорам, техникумро тамом кунам.
- А, имсол техникумро тамом мекунӣ?
- Бераҳм! — гуфт Норбибиш дасти Ятимро саҳт чунбонда,
- магар худат намедонӣ, ки ман имсол техникумро тамом мекунам? Медонӣ! Лекин қасдан худро ба нодонӣ мезанӣ.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Соҳти нидохоро муайян кунед.
2. **Магар** ба кадом хели ҳиссаҷа дохил мешавад?
3. Дар ҷумлаи “Дар хона қасе набуд магар он тифли хурдсол” **магар** чӣ вазифаро адо мекунад?
4. Дар калимаи **қасдан** ва **чунбонда** чӣ ҳодисаи забонӣ ба назар мерасад?

294. Порчаҳоро хонед ва дарёбед, ки ҳикмати он дар чист.

1. На афғонему на турку таторем,
 Чаманзодему аз як шохсорем.
 Тамизи рангу бӯ бар мо ҳаром аст,
 Ки мо парвардаи як навбахорем.

2. Худо он миллатеро сарварӣ дод,
Ки тақдираш ба дасти хеш бинвишт,
Ба он миллат сару коре надорад,
Ки дехқонаш барои дигарон кишт.

Муҳаммад Иқбол

Шарҳи лугат:

гамиз – имтиёз, фарк

Савол ва супоришҳо:

1. Дар порчаи аввал кадом ҳиссаҷа аст ва чӣ тобишро ифода мекунад?
2. Пайвандаку пешоянди банди дуюмро аз рӯи хел ва сохт маънидод кунед.
3. Порчаи дуюмро ба наср баргардонида нависед.
4. **Сарварӣ** исм ё сифат, содда, сохта ва ё мураккаб?

295. Шеърро бодикқат ва ифоданок хонед. Гӯед, ки сухан дар боран чӣ меравад?

Маро гаҳвора мегӯянд,
Чун гаҳвораи заррин,
Вале ман модари бечораам, хокам,
Агар тифле ба рӯям по ниҳад, шодам,
Агар марде фитад аз пой, ғамнокам,
Чу модар дар азо бо синаи чокам,
Напиндоред бедардам, кафи хокам!
Ба даври хеш чун сайёра чунбидам,
Ба ҳар як хона чун гаҳвора чунбидам.
Ба рӯзи нек ҳамчун тифл хандидам,
Ба рӯзи бад чу марди пир ларзидам,
Баҳорон гул шудам,
Аз хеш рӯидам.
Ба уммеде ки бӯедам,
Ғубори раҳ шудам дар роҳи дилёбӣ,
Ба уммеде ки пӯедам.
Чаҳон гардеду рози якдигар донед,
Маро модар,
Шумо, эй қавмҳо, худро писар хонед.
Чу модар аз бисотам

Бар шумо эъҷоз бахшидам,
Зи ҷазби худ гузаштам,
Бар шумо парвоз бахшидам,
Ки боре модари гамхор гӯедам.

Мӯъмин Қаноат

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро заминро бояд муқаддас донист?
 2. Барои чӣ Ватанро чун модар меҳисобанд?
 3. Моҳияту ҳадафи шеър дар чист?
 4. Иншое нависед, ки дар он аҳамияти замин тасвир шуда бошад?
-

МАТНҲО БАРОИ НУТҚИ МУРАТТАБ

1. Як боғ: атрофаш бо девори пастаке ихота шудааст; аз тарафи дарун сар то сари зери девораш чӯйчае кашида шуда, дар лаби ин чӯйча дарахтони себ, зардолу, гелос, олуболу, дӯлона, нок, дилафрӯз, олуча, мурӯд ва дигар дарахтони мевадор катор шинонда шуданд, лекин ҳар кадоми ин дарахтон сархушк ва шикасташоҳ буда аз мева додан бозмондаанд.

Дар як тарафи ин боғ тахминан як таноб тоқзор аст, ки аз гафсии кундаҳояш хеле пир буданаш ва аз печдарпечии навдаҳояш дар ин як сол, ду сол тоқбур ва қайчӣ нахӯрданаш маълум мешавад, баъзе тоқҳо ба дарахтони бед ва зардолу печида баромада буданд, агарчи баъзе шоҳҳои ин тоқҳои ба дарахтпечида сархушк шуда бошад ҳам, аз баъзеҳояш навдаҳо сар зада аз онҳо ҷо-ҷо сарҳои ангур намоён мегардид.

Дар як тарафи дигари ин боғ ҷарии чуқуре ҳаст, ки аз сохташ оббурда будани ин ҷарӣ ва аз сахлгирии соҳиби боғ як миқдор замини боғро хароб кардани он маълум мешавад.

Дар даромадгоҳи боғ як работи ҳафтпоҳсагии кӯҳна. Дар рӯ ба рӯи дарвозаи работ як сарҳавз ҳаст, ки гирдогирдашро дарахтони гучум (қарояғос) соя андохтаанд.

Ба рӯи суфайи ин сарҳавз чор нафар мард ба паҳлу дароз кашида, бо ҳам сӯҳбат мекарданд.

Садриддин Айни

2. **Чашмасор.** Шумо гумон накунед, ки ҳар кадоми чашмаҳои дар ин чашмасор буда ба қадре сероб аст, ки як санг ё ним санги осӣро мегардонад. Не! Балки инҳо чашмаҳоеанд хурду заиф, ки монанди чашмаҳои ситамдидагони даври подшоҳӣ оби худро чакра-чакра мечаконанд, танҳо фарқ дар ин ҷост, ки аз чашми ситамдидагони давраи подшоҳӣ хун мечаканд, аз инҳо - об.

Чакраҳое, ки аз чандин ҷунин чашмачаҳо мечаканд, дар як ҷо гун шуда чӯйчаи мусаффоеро ба ҳам мерасонанд, оби ин чӯйчаҳо ҷунон соф аст, ки гӯё аз санг гузаронида софкориаш карда бошанд, монанди алмоспора беғубор менамояд. Дар

хақиқат ҳам ин об ҳамон оби барфу боронҳо аст, ки аз мағзи сангпораҳои кӯҳ софкорӣ ёфта баромадааст.

Ин ҷӯйча монанди он ҷӯйчаҳое, ки дар миёни заминҳои қорам кандаанд, аз лой ва гил бино наёфтааст, балки қанор ва замини ин ҷӯйча аз сангпораҳои бино ёфтааст, ки ба сабаби шустушӯи ҳамешагии об монанди оина шаффоф шудаанд.

Шаффофии қанор ва замини ин ҷӯйча шаъшаапошии ин оби софро чанд-чанд зиёд мекунад.

Агар шумо дар нимрӯзӣ ба лаби ин ҷӯйча оед, аз тамошояш чашм канда наметавонед:

Партави офтобе, ки ба сари девори ин дара афтадааст, аз даруни ин оби соф ва ҷӯи шаффоф акси худро намоён карда шаъшаапошӣ мекунад; сангҳои девори дара аз даруни ин оби оташтоб ба тарзе намоён мешавад, ки гӯё сангтарошони хунарманд сангҳои раҳдорро ба як тартиби ҳандасагӣ болои ҳам чида бошанд. Намуди ин девори боазамати баланд, бо партави офтоби ҷаҳонтоб аз даруни як ҷӯйчаи танг шуморо дар хайрат меандозад...

Ситораҳои, ки аз шикӯфи боми ин дара қатор шуда намоён мегарданд, акси худро бо тамоми нурафшонӣ ба даруни ин ҷӯйча меандозанд. Азбаски замини ин ҷӯйча бо сангрезаҳои паррадор фарш ёфтааст, об монанди як занҷири симин ҳалқаҳои нафис намоён карда, бо частухези нозуқона пасту баланд шуда меравад: ҳар ситорае, ки акси худро дар ин об меандозад, аз ҳар кадоми ин пастихо, баландихо, ҳалқачаҳо ва гирдобчаҳо ҷудогона-ҷудогона намоён мешавад...

Садриддин Айни

3. Агар шумо пеш нигоҳ карда рафтани гиред, баногоҳ оби дурахшон монанди моҳи тобоне, ки дар паси абре медарояд, ба зери санге даромада аз назаратон пинҳон мешавад. Ба сабаби маҳрум монданатон аз ин тамошои муфти табиӣ, албатта, ғамгин мешавед; лекин дилтангӣ накунад! Хамин ки боз сад-дусад қадами дигар пештар рафта аз як-ду хамгашти пой кӯҳ гузаштед, ҳамон оби ба зери санг фурурафта аз таги

санги дигаре чӯшида мебарояд, ҳамоно дар ин рохи зеризаминии худ чанд чашмаи дигарро ба худ ҳамроҳ кардааст, ки аз аввала пурзӯртар ва хушчавлонтар шуда мебарояд. Акнун рохи шумо ҳам он қадар танг ва бадвоҳима нест, акнун ба боло нигоҳ кунед, осмони паҳновари кушодаро мебинед; акнун аз канда афтодани харсангҳои девори дара, ки тагашонро обҳои барфу борон кофтаанд, наметарсед. Зеро акнун чунин ҳодисае рӯй диҳад, метавонед, ки худро ба канорае кашед ва аз паҳш карда реза-реза намудани он эмин бошед; акнун ягон-ягон дарахтони pista, чормағз, арча ва дигар растаниҳои кӯхиро мебинед.

Боз агар як миқдор роҳ равед, ниҳоят ба миёнаҳои дара мерасед, ки дар он ҷо аз як чашмаи равони шаршарадоре, ки аз камари кӯҳ шарраса зада мефурияд, ҷӯи пуробе дар ҷавлон аст; агар дар ин ҷо истода ба гирдогирди худ нигоҳ кунед, гумон мебаред, ки ба даруни киштии сангине ҳастед, лекин фарқ дар ин ҷост, ки киштиҳои муқаррарӣ ба даруни об мераванд, аммо аз даруни киштии шумо об меравад. Кунҷу камари ин киштиро мардум кофта барои худ хона сохтаанд.

Шумо гумон накунад, ки дар ин ҷо хонаҳои кабзафурӯмони (нақшин) ҷӯбин, ҳеч набошад, иморатҳои хишти хомро мебинед. Не! Балки хонаҳои бошандагони ин дара аз ошонаи парандагонаш фарқ надоранд. Танҳо фарқ дар ин ҷост, ки хонаҳои мардум мувофиқи ҳуссашон иборат аз сӯроҳи васеътар аст, ки тарафи болошро барои нигоҳдорӣ аз ҳучуми сел бо харсангҳо саҳт кардаанд.

Садриддин Айнӣ

4. Ба замини боғоту сахроҳо нигаред: ҳар қитъа гӯё лавҳаи тасвирест, ки дасти қадом расоми санъаткори сеҳрнигор бо камоли маҳорат ороштааст! Рангҳои назаррабо - сабз, зангор, сурх, зард, пистокӣ, гулобӣ, бунафш, ҷигарӣ ва ҳоказо бо ҳам омехта шуда, тобишҳои гуногун пайдо мекунанд. Гулу гиёҳҳо ба ҳар сӯ тароват мепошанд. Садои ҷӯйчаҳо ва шаршараҳо бо ҷаҳ-ҷаҳу гул-гули мурғони хушхон як шуда консерти фораме ташкил мекунанд.

"Ба боғу бӯстонҳо, ки медароед, ба болои саратон, ба шохсори дарахтони мевадор назар андозед. Ҳосили фаровон ханӯз аз ҳозир - аз гӯрагӣ сари онҳоро ҳам кардааст! "Имсол соли мева аст" мегӯянд боғдорони ботаҷриба.

Баҳор шаҳрҳои Ватани моро ҳам бо либоси сабзи зумуррадӣ ороштааст. Инро дар мисоли пойтахти Тоҷикистон - Душанбе дидан мумкин аст. Сахаргоҳ аз хиёбони Рӯдакӣ гузаред, пеш аз ҳама насими форами кӯҳсори Варзоб чехраи шуморо навозиш мекунад.

Дар шимоли шаҳр назаратон ба қуллаҳои пурбарфи кӯҳ меафтад, ки бо шӯълаи офтоби нав тулӯкунанда ба тарзи дилрабое медурахшанд. Дар зери чодири сабзи табиӣ кӯчаҳо гулфурӯшонро мебинед, ки даста-даста лолаҳои сурху зард ва дигар гулҳои рангорангро бо шабнами ханӯз напарида ва таровати бомдодиашон ба ишқбозии гул пешниҳод мекунанд.

Хулоса, баҳор дар ҳама ҷо нашъунамо мекунад, хусни оламорои худ, санъати сеҳрангези худро намоиш медиҳад.

Баҳорро иди табиат номидан равост. Чи ҳодисаи хуш, чи тасодуфи нек аст, ки ин ид бо иди байналхалқии меҳнатқашон, бо рӯзи якдилии коргарони ҳамаи мамлакатҳои дунё - Якуми Май дар як вақт меояд! Меҳнат ва табиат ба ҳамдигар саҳт вобастаанд. Табиат, ҳарчанд бой ва зебо бошад ҳам, бе иштирок ва қудрати дасти меҳнат, сарвати мурдаасту хусни бекора ва меҳнати инсон бе мусоидат ва созгории табиат - саъйи бесамара.

Абдусалом Деҳотӣ

Ихтисораҳо:

С.А. – Садриддин Айнӣ

М.Т. – Мирзо Турсунзода

С.У. – Сотим Улуғзода

С.Т. – Саттор Турсун

М.С. – Муҳаммадзамон Солеҳ

МУНДАРИЧА

1. Такрор ва чамъбасти маводи синфи VI	6
2. Зарф	28
3. Навъҳои зарф	38
4. Сохти зарфҳо	44
5. Калима ва таъбирҳо	51
6. Маълумот дар бораи ҳиссаҳои номустақили нутқ	78
7. Пешояндҳо	80
8. Сохти пешояндҳо	83
9. Пасояндҳо	112
10. Пайвандакҳо	116
11. Хелҳои пайвандакҳо	124
12. Пайвандакҳои пайвасткунанда	126
13. Пайвандакҳои тобёкунанда	131
14. Ҳиссачаҳо	147
15. Хелҳои ҳиссача	154
16. Ниҳо	169
17. Сохти ниҳо	176
18. Хелҳои ниҳо	178
19. Калимаҳои тақлидӣ	189
20. Чамъбаст ва такрори дарсҳои гузашта	194
21. Матнҳо барои нутқи мураттаб	218

Саидамир Аминов

Забони модарӣ

китоби дарсӣ барои синфи 7-ум

Мухаррир	Баҳодур Раҳматзод
Мусахҳех	Фарангис Раҳматова
Мухаррири техникӣ	Моҳира Боева
Саҳифабанд	Ғалҷимагомед Мирзаметов
Дизайн ва ороиши муқова	Тимур Бабаев
Чопи компютерӣ	Фотима Қодирова

© “Сарпараст”, 2002

Ба чопаш 20.04.2002 имзо шуд.
Андозаи қоғаз 60x90 ¹/₁₆. Қоғази офсетӣ.
Гарнитурани Times New Roman Tj.
Чопи офсетӣ. Ҳаҷм 14 ҷузъи чопии аслия.
Адади нашр 105 000.

It was printed in Printing Corporation «АП ТПК»
Order № K-9361

НИШОНИ ДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОН

ПАРЧАМИ ДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОН

**СУРУДИ МИЛЛИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Шеъри Гулназар Келдӣ

Оҳанги Сулаймон Юдаков

*Диёри арҷманди мо,
Ба бахти мо сари азизи ту баланд бод,
Саодати ту, давлати ту бегазанд бод.
Зи дурии замонаҳо расидаем,
Ба зери парчами ту саф кашидаем,
кашидаем,*

*Зинда бош, эй Ватан,
Тоҷикистони озоди ман!*

*Барои нангу номи мо
Ту аз умеди рафтагони мо нишонай,
Ту баҳри ворисон ҷаҳони ҷовидонай,
Хазон намерасад ба навбахори ту,
Ки мазраи вафо бувад канори ту,
канори ту,*

*Зинда бош, эй Ватан,
Тоҷикистони озоди ман!*

*Ту модарӣ, ягонаӣ,
Бақои ту бувад бақои хонадони мо,
Мароми ту бувад мароми ҷисму ҷони мо,
Зи ту саодати абад насиби мост,
Ту ҳастиву ҳама ҷаҳон ҳабиби мост,
ҳабиби мост,*

*Зинда бош, эй Ватан,
Тоҷикистони озоди ман!*